

Sosyal Bilimlerde Kuram, Araştırma ve Tartışmalar - 1

Editörler: Kürşad Özkaynar • Mehmet Mecek

 ÖZGÜR
YAYINLARI

Sosyal Bilimlerde Kuram, Araştırma ve Tartışmalar - 1

Editörler:

Kürşad Özkaynar • Mehmet Mecek

Published by

Özgür Yayın-Dağıtım Co. Ltd.

Certificate Number: 45503

📍 15 Temmuz Mah. 148136. Sk. No: 9 Şehitkamil/Gaziantep

☎ +90.850 260 09 97

📞 +90.532 289 82 15

🌐 www.ozgurayinlari.com

✉ info@ozgurayinlari.com

Sosyal Bilimlerde Kuram, Araştırma ve Tartışmalar - 1

Editörler: Kürşad Özkaynar • Mehmet Meccek

Language: Turkish-English

Publication Date: 2025

Cover design by Mehmet Çakır

Cover design and image licensed under CC BY-NC 4.0

Print and digital versions typeset by Çizgi Medya Co. Ltd.

ISBN (PDF): 978-625-5958-69-3

DOI: <https://doi.org/10.58830/ozgur.pub703>

This work is licensed under the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0). To view a copy of this license, visit <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>

This license allows for copying any part of the work for personal use, not commercial use, providing author attribution is clearly stated.

Suggested citation:

Özkaynar, K. (ed), Meccek, M. (ed) (2025). *Sosyal Bilimlerde Kuram, Araştırma ve Tartışmalar - 1*.

Özgür Publications. DOI: <https://doi.org/10.58830/ozgur.pub703>. License: CC-BY-NC 4.0

The full text of this book has been peer-reviewed to ensure high academic standards. For full review policies, see <https://www.ozgurayinlari.com/>

Ön Söz

Sosyal bilimler, birey ve toplum arasındaki çok katmanlı ilişkileri anlamaya ve açıklamaya yönelik disiplinlerarası yaklaşımları esas alan bir düşünsel zemine sahiptir. Toplumların dönüşen yapıları, güncel sorunlar ve yeni paradigmaların ortaya çıkışı, sosyal bilimlerde hem kuramsal derinliği hem de metodolojik çeşitliliği zorunlu kılmaktadır. Elinizdeki eser, bu ihtiyaca yanıt verme amacını taşıyan, sosyal bilimlerin farklı disiplinlerine dair özgün katkılar içeren çok yazarlı bir derlemedir.

Sosyal Bilimlerde Kuram, Araştırma ve Tartışmalar – 1 başlığıyla hazırlanan bu çalışma, güncel akademik tartışmalara katkı sunan sekiz bölümden oluşmaktadır. Kitapta; örgütsel davranış kuramları, liderlik ve yenilikçilik ilişkisi, oyunlaştırma yaklaşımları ve akış teorisi, yapay zekânın eğitim alanındaki etik boyutları, milliyetçilik ideolojisinin tarihsel gelişimi, gönüllülük ve girişimcilik arasındaki etkileşim, sürdürülebilir çevre sorunları bağlamında müsaj olgusu ve küreselleşmenin ölçülmesine yönelik metodolojik yaklaşımlar ele alınmaktadır. Her bir bölüm, hem kuramsal bir çerçeve sunmakta hem de alan yazınına katkı sağlayacak nitelikte özgün analizler ve öneriler içermektedir.

Bu kapsamda, çalışma yalnızca mevcut bilgiyi derlemekle kalmayıp, aynı zamanda araştırmacılara yeni sorular sorma ve alternatif yönetsel yaklaşımlar geliştirme imkânı da sunmaktadır.

Bu bağlamda, Sosyal Bilimlerde Kuram, Araştırma ve Tartışmalar – 1 adlı eser, sosyal bilimler alanında çalışan akademisyenlere, politika yapıcılara ve disiplinlerarası yaklaşımlara ilgi duyan okuyuculara hitap etmektedir. Serinin ilerleyen ciltleriyle birlikte, sosyal bilimlerin dinamik yapısına ışık tutmaya ve akademik bilgi üretimine katkı sağlamaya devam edilmesi hedeflenmektedir.

Kitabın ortaya çıkmasında katkı sunan tüm yazarlara ve akademik üretimi destekleyen paydaşlara teşekkür eder; bu çalışmanın, sosyal bilimlerde kuramsal zenginliğin ve eleştirel düşünmenin gelişimine katkıda bulunmasını temenni ederiz.

İçindekiler

Ön Söz iii

Bölüm 1

Yenilikçi İş Davranışı ve Liderlik 1
Ergün Kara
Mustafa İsmet Başboğa
Gamze Özcan

Bölüm 2

Artificial Intelligence Applications in PreK-12 Education: The Ethical Perspective 1
Murat Pektaş
Adem Yılmaz

Bölüm 3

Alparslan Türkeş'in Milli Görüşü Çerçevesinde Milliyetçi Hareket Partisi Üzerine Bir Değerlendirme (1965-1980) Dönemi 13
Nadide Çakıroğlu

Bölüm 4

Küreselleşmenin Ölçülmesi: Bir Literatür İncelemesi 31
Mehmet Ali Demir
Harun Yakışık

Bölüm 5

The White Disaster in the Seas Affecting the Sustainable Environment: Mucilage 57
Murat Nazlı
Doğa Cura

Bölüm 6

Oyunlaştırılmış İş Ortamlarında Akış Teorisi: Gamfed Gönüllülerinde Zamansal Akış Göreliliği	73
<i>Ceren Demir</i>	

Bölüm 7

Yarının Girişimcileri, Türler ve Trendler	87
<i>Özgür Yılmaz</i>	

Bölüm 8

Potansiyel Girişimci Adaylarında Gönüllülük Bilinci Kazanımı	107
<i>Berfu İlter</i>	

Yenilikçi İş Davranışı ve Liderlik

Ergün Kara¹

Mustafa İsmet Başboğa²

Gamze Özcan³

Özet

Günümüz modern dünyasının hızla değiştiği ve farklılaştığı düşünüldüğünde örgütlerin de bundan etkilenmemesi mümkün değildir. Küreselleşen dünya, karmaşıklık, dinamik iş yaşamı örgütleri sürekli olarak değişime, gelişime ve esnekliğe mecbur bırakmaktadır. Değişim ve gelişmenin yolu ise yenilikçilikten geçmektedir. Yenilikçilik işletmelerin varlıklarını devam ettirebilmeleri için en önemli araç olarak görülmektedir. Günümüzde ancak yeniliklerle ve yenilikçi yaklaşımlarla ayakta kalabilen işletmeler bu yolla sürdürülebilirliği gerçekleştirebilirler. Yenilikçilik örgütlere stratejik rekabet avantajı sağlar ve rakiplerinin önüne geçme imkanı verir. Söz konusu bu çalışma, yenilikçi iş davranışı ile liderlik ile ilişkisini değerlendirmek için yapılmıştır. Araştırma kapsamında iki kavram detaylı olarak incelendikten sonra birbirleri olan ilişkileri incelenmiş ve ilgili literatür taraması yapılmıştır. Literatür taraması sırasında yenilikçi iş davranışının hangi liderlik türleri ile değerlendirildiğine de bakılmıştır. Liderlerin yenilikçi iş davranışı sergilemedeki temel görevi, çalışanlarına özgüven aşılama, onları güçlendirmek, yeteneklerini ve potansiyellerini ortaya çıkarmalarına olanak sağlamaktır. Çalışanlarının yenilikçi iş davranışı sergilemelerine destek veren liderler, örgütüne pek çok katkıda bulunmaktadır. 21. yüzyıla en uygun olduğu düşünülen dönüşümcü liderliğin yenilikçi iş kavramı ile çok fazla ilişkilendirilmektedir. Buna karşın yenilikçi iş davranışının diğer liderlik türleri ile ilişkisi bulunmakta ve daha çok çalışması gerektiği görülmektedir. Ayrıca liderlik uygulamalarının lider-üye arasındaki ilişkiyi temellemesinden ve kültürel bağlamda üyenin liderden beklediklerinin değişme göstereceğinden kaynaklı olarak farklı kültürler üzerinde çalışmalar ve karşılaştırmalar yapılarak araştırmaların çerçevesi genişletilebilir.

- 1 Doçent, Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, ergunkara@osmaniye.edu.tr, ORCID ID:0000-0002-7815-1111
- 2 Doktora Öğrencisi, Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, ismetbasoga6@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-4050-9074
- 3 Doktora Öğrencisi, Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, gamzeozcan22@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-7005-4758

1. Yenilik ve Yenilikçilik

Sosyal, iş ve siyasal yaşamda yeni fikirlerin, tekniklerin ve kavramlarının kullanılmasını içeren yenilik kavramı, köken olarak incelendiğinde Latince “innovatus” kelimesinden ortaya çıktığı görülmektedir (Elçi, 2007). Bilginin faydaya dönüşmesi (toplumsal, iktisadi, siyasi vb.) yenilik olarak tanımlanmaktadır. Schumpeter (1912) “İktisadi Gelişme Teorisi” adlı kitabında yenilik kavramını ilk kez bilimsel bağlamda üretim üzerinden tanımlanmıştır. Schumpeter’e göre yenilik kavramı, bir ürünün keşfi, yeni bir üretim yönteminin bulunması, yeni bir pazar, yeni kaynaklar ve monopol piyasalar oluşturulması vb. durumları içermektedir (Büyükbese ve Doğan, 2022).

Yenilikçilik ise yenilik olgusunun sürekliliği olarak bilinmekle birlikte, bir buluşu, fikri veyahut icadı pazarlanabilir bir ürüne, hizmete ve toplumsal faydaya dönüştürmeyi ifade etmektedir (Özay ve Kaymaz, 2023). Başka bir tanımda ise yenilikçilik, risk alma, değişen durumların dışına çıkma, yapısal boşluktan faydalanma ve değişime uyum gibi süreçlerin tamamı olarak tanımlanmaktadır (Erdem, 2021). Örgütsel bağlamda bakıldığında yenilikçilik, örgütlerin var olan riskleri alarak, yeni ve inovatif fikirlerin uygulanması, uygulanan bu fikirlerin sürdürülebilir hale getirilerek örgütsel performans ve verimliliğin artırılması olarak ifade edilebilir. Modern olarak adlandırılan örgüt yapıları günümüz dünyasında yenilikçi ve yaratıcı uygulamalar ortaya koyan kurumlardır. Çünkü dünya genelinde kabul gören yaklaşım, örgütlerin ancak yenilik, yaratıcılık ve farklılaşma ile varlığını devam ettirebilecekleri yönündedir. Örgütlerin temel amaçlarının en önemlisi örgütün varlığını devam ettirmesi ve büyümesi olarak bilinmektedir. Bunun yolu ise sürdürülebilir olmaktan geçmektedir. Dolayısıyla sürdürülebilir örgütler “yenilikçi” olmak zorundadır (Bligh vd., 2018).

Günümüz modern iş dünyasında bilinmektedir ki “yenilik” örgütler ve işletmeler için çok büyük önem taşımaktadır. Çünkü işletmeler ancak yenilik içerisinde olarak varlıklarını devam ettirir ve büyürler. Yeniliğe değer veren örgütler ve işletmeler, sürdürülebilir, performansı yüksek ve daha fazla iş becerisi elde etmektedirler. Sürdürülebilir, performansı ve becerisi yüksek olan işletmeler rekabet avantajını elde etmektedir (Hornsby vd., 2002).

1.2. Yenilikçi İş Davranışı

Örgütsel bağlamda kullanıldığında yenilikçilik, grup, organizasyon veyahut endüstri bağlamında önemli proseslerin ortaya konulması veyahut var olan ürün ve hizmetlerin geliştirilmesi olarak bilinmektedir (OECD, 1981). Yenilikçilik, işletmelerin sürdürülebilir rekabet avantajı elde etmesini,

karını arttıran ve iş akış süreçlerinde kolaylık sağlayan çok önemli bir bileşendir (Özay ve Kaymaz, 2023)

Tablo 1’de literatürde yenilikçi iş davranışının daha çok kabul görmüş olan tanımları yer almaktadır (Gökçe, 2024).

Tablo 1. Yenilikçi İş Davranışı Tanımları

Yazar(lar)	YENİLİKÇİ İŞ DAVRANIŞI
West ve Farr (1990)	Yeni olan herhangi bir fikrin, bireyden başlayarak topluma dair pozitif katkı amacı güden icatların, fikirlerin, buluşların, ürünlerin ve hizmetin bir grup, örgüt veya kuruluşta uygulanmasıdır.
Spreitzer (1995)	Değişim odaklı olarak ortaya konulan fikir, icat, buluş, ürün, hizmet ve süreçlerin oluşturulmasıdır.
Janssen (2000)	Birey, toplum, grup veya örgüt içerisinde, içerisinde bulunduğu topluluğu değiştirmek ve geliştirmek amacıyla, yeni fikir, ürün ve hizmetlerin bilinçli bir şekilde ortaya konulması ve uygulanmasıdır.
Dorenbosch, Van Engen ve Verhagen (2005)	Yenilikçi iş davranışı, çalışanların örgüt içerisinde iş akış süreçlerini yürütürken ve iş uygulamalarını gerçekleştirirken ortaya koydukları yenilik arzusudur.
Carmeli, Meitar ve Weisberg (2006)	Yenilikçi iş davranışı, örgütün yararına olan durumlar için, çalışanın tespit ettiği sorunlara yine kendisinin çözüm oluşturduğu süreçlerin tamamı olarak tanımlanır.
Tuominen ve Toivonen (2011)	Yenilik ve değişim için yapılan tüm faaliyetlerin örgütte oluşturulması ve tutundurulmasını içeren süreçler bütünü olarak tanımlanabilir.

Kaynak: Gökçe, T. (2024)

1.3. Yenilikçi İş Davranışının Özellikleri

Yenilikçi iş davranışını, dört temel özelliğinin olduğu bilinmektedir. Bunlar (Kanter, 1985):

1. Yenilikçilik sürecinde, ortaya çıkacak olan sonuçları önceden tahmin edebilmek için gerekli olan tecrübe ve bilgi mevcut değildir. Dolayısıyla bu yeniliklerle ilgili bir belirsizlik doğurur. Yenilik yapmak için sarf edilecek zaman, para ve çaba değişiklik gösterebilmektedir. Yenilikçi davranış süreci belirsizlikler içermektedir.
2. Yenilikçi davranış genellikle yüksek deneyim isteyen bir aşamadır. Bu nedenle yenilikçi davranış sürecinde öğrenme eğrisi beraberinde getirdiği yeni bilgi ve tecrübelerden dolayısı dik yönde seyretmektedir.
3. Yenilikçi davranış, ortaya yeni olan ürün ve hizmetler koyduğu için, mevcut olan ve alışılmış olanla her zaman rekabet halindedir.

Çünkü ortaya yeni koyulan fikir, ürün veya hizmet mevcut düzenin değişmesini istemeyen rakipler tarafından tehdit algısı yaratmaktadır.

4. Örgüt içerisinde yenilikçi davranış ortaya koymak “sınırları aşmayı” beraberinde getirmektedir. Sınırları aşmak; multi-disipliner olmakla eşdeğerdir. Çünkü yenilikçi davranış ortaya koyan kişi farklı bilim dallarından ve kültürlerden yararlanmayı gerektirir.

2. Yenilikçi İş Davranışı ve Liderlik İlişkisi

Çalışanların yenilikçi iş davranışını geliştiren pek çok faktör olmakla birlikte liderlik, çalışanlar arasında bu tür davranışların oluşumunu teşvik eden en belirgin durumsal faktör olarak kabul edilmektedir (Huang, Wu, Lu ve Lin, 2016). Literatürde uzun zamandır liderin, çalışanın yenilikçi iş davranışını etkileyen en önemli faktörlerden biri olduğu görüşünü desteklemektedir (Choi vd., 2016). Bunun nedeni, bir liderin astlarının yenilikçi iş davranışını uyandıran tutumlar ve koşullar yaratabilmesi ve böylece örgütün istediği yaratıcı sonuçlara ulaşabilmesidir. Ayrıca liderler, iş ile ilgili kaynakları yönettikleri, çalışanların davranışlarını şekillendirmede önemli bir rol oynadıkları ve örgütsel ortamda çeşitli görevler üstlendikleri için, liderlik ile yenilikçi iş davranışları arasında güçlü bir bağ olduğu açıkça ortadadır (Zhang, Wang ve Shi, 2012). Bu bağlamda, bir liderin çalışanların yenilikçi iş davranışını etkileme rolünün, işlemsel bir lider olmaktan dönüşümcü bir lider olmaya kadar değişebildiğini söylemek mümkündür (Oke, Munshi ve Walumba, 2009). Özetle, liderlik örgütsel faktörler arasında yer almakta ve diğer faktörleri de etkilediği için çalışanların yenilikçi iş davranışı üzerinde etkili olmaktadır. Bu nedenle, yenilikçiliğin ortaya çıkmasında çalışanlar ile liderlerin birlikte sağladıkları katkılar büyük önem taşımaktadır (Harlianto ve Rudi, 2018). Bu doğrultuda, karşılıklı etkileşimlere dayanan ilişki temelli bir liderlik anlayışının, çalışan davranışlarını yönlendirmede önemli bir rol oynadığı söylenebilir.

Liderlik tarzı, bir örgütte yeniliğin hayata geçirilmesinde önemli bir rol üstlenmektedir. Başka bir deyişle, çalışanların yenilikçi iş davranışları, liderlik modelinin sağladığı etkili teşviklere bağlı olarak şekillenmektedir. Lider, çalışanların yenilikçi iş davranışını doğrudan teşvik ederek ya da yenilikle ilgili hedefler belirleyerek destekleyebilir (Arslan ve Çakmak, 2019). Bu kabullenme doğrultusunda, geçtiğimiz yirmi yıl boyunca araştırmacılar birçok liderlik tarzının yenilikçi iş davranışı üzerindeki etkilerini araştırmışlardır. Bu bağlamda, iki kavramın ilişkisini inceleyen makaleler ışığında yenilikçi iş davranışı ile ilişkili olan liderlik tarzları bir sonraki başlıkta incelenmektedir.

2.1. Liderlik Tarzları ve Yenilikçi İş Davranışı İlişkisi

Yenilikçi düşüncelerin çoğunun çalışanlar tarafından üretildiği göz önünde bulundurulduğunda, çalışanların yaratıcılığının teşvik edildiği, beslendiği liderlik tarzlarının o örgütte uygulanması gerekmektedir. Liderin karizması, kendine olan güveni, çalışanı etkileme gücü, amaçları, değerleri ve vizyonu çalışma ortamının iklimini dolayısıyla da yenilikçi iş davranışını etkilemektedir. Her bir liderlik tarzının oluşturacağı farklı örgütsel atmosferlerin ve bu atmosferlerin sebep olduğu farklı örgütsel iklimlerden hangisinin veya hangilerinin çalışanların yenilikçi iş davranışına katkı sağladığının tespit edilmesi ile, buna uygun yöneticileri işe almak veya boş pozisyonlara yükseltilmeleri konusunda bir fikir vermesi açısından oldukça önemli olduğu düşünülmektedir.

2.1.1. Dönüşümcü Liderlik ve Yenilikçi İş Davranışı

Dönüşümcü liderlik, 20. yüzyılın son çeyreğinde örgütlerin karşı karşıya kaldığı değişim ve yenilik ihtiyaçlarından dolayı daha fazla üzerinde durulan liderlik türlerinden biridir (Sayılı ve Baytok, 2014). Dönüşümcü liderler, çalışanların ilham verici motivasyon, bireysel ilgi, entelektüel teşvik ve örgüt üyeleri arasındaki güven yoluyla yenilikçilik potansiyellerini teşvik ederek başarı kapasitelerini güçlendirirler (DuBrin, 2012). Dönüşümcü liderler, yeni çalışma yöntemlerini keşfetmek, mevcut süreçleri ve sistemleri uzun vadeli kazançlar doğrultusunda değiştirmek ve takipçilerini fırsatları etkili bir şekilde değerlendirmeye teşvik etmek adına risk alırlar (Afsar, Badir ve Saeed, 2014). Dönüşümcü liderler, genellikle güvenilir bir ilişkiyle birleşen, bilgi alışverişine izin veren ve yeni fikirler üreten iyi iç ve dış iletişim ağlarına sahiptir ve bunları besler. Bu durum da inovasyonun özünde yer alır (Jung, Wu ve Chow, 2008). Dönüşümcü liderler, çalışma ekipleriyle birlikte kuruluşlarda yeni yönelimleri başlatan, uygulayan ve kurumsallaştıran, yenilikçi vizyonlara ve yeni fikirlere dayalı yeni uygulamalar oluşturan değişim ajanları olarak kabul edilirler (Torres vd., 2017). Araştırmalar, dönüşümcü liderlerin, çalışanlardan yüksek performans beklentileri nedeniyle örgütsel yenilikçiliği (Gümüüşlüoğlu ve İlsev, 2009; Jung vd., 2008) artırdığını göstermektedir. Liderlik teorileri de, dönüşümcü liderlik tarzının çalışanlar arasında inovasyonu, içgörüyü ve yüksek başarı isteğini teşvik etmede, işlemsel liderlik tarzına kıyasla daha etkili olduğunu ortaya koymaktadır (Avolio ve Bass, 2002).

2.1.2. İşlemsel Liderlik ve Yenilikçi İş Davranışı

İşlemsel liderlik (transactional leadership) tarzı, liderlerin çalışanları ödüllendirme ve cezalandırma yoluyla yönlendirdiği, yapılandırılmış

ve görev odaklı bir liderlik yaklaşımıdır (Alheet vd, 2021: 241). Lider, tatmin edici performans için ödüller sunar, teşvik eder ve çalışanların performansları önceden belirlenmiş seviyelerin altındaysa veya bir takım eksiklikler içeriyorsa ceza yöntemine başvurur. Başka bir ifadeyle lider iş tanımları yapar, bunların nasıl gerçekleştirileceğini belirler ve buna yönelik geri bildirimler verir. Dolayısıyla işlemsel liderlik, çalışanların yenilikçi iş davranışı ile ilişkili görülmemekte ve bunun nedeninin bu liderlik tarzının daha çok görev odaklı ve istikrarın korunmasına yönelik olması olduğu söylenebilir (Alheet vd., 2021). Pieterse vd.,'ne göre de (2010), işlemsel liderliğin çalışanların yenilikçi iş davranışı üzerinde olumsuz bir etkiye sahip olabileceğini, çünkü bu tarzın yeni ve özgün faaliyetleri teşvik etmekten çok çalışanın performansına yönelik olduğunu savunmaktadır. Benzer şekilde, Khaola ve Sephelane (2013) işlemsel liderliğin yenilikçi iş davranışı ile olumsuz ilişkili olduğunu vurgularken, Boerner vd. (2007) bu iki kavram arasında herhangi bir ilişki bulamamışlardır. Ancak, bazı durumlarda işlemsel liderlik, yenilikçiliğin belirli aşamalarında faydalı olabilir. Örneğin, yenilikçi fikirlerin uygulanma sürecinde belirli prosedürlerin takip edilmesi ve kaynakların verimli kullanılması gerekiyorsa, işlemsel liderlik bu süreci destekleyebilir (Alheet vd., 2021). Dolayısıyla işlemsel liderliğin, çalışanların yenilikçi iş davranışı üzerindeki etkisinin, ampirik kanıtların azlığı ve elde edilen sonuçların kesin olmaması nedeniyle belirsiz olduğunu göz ardı etmemek gerekmektedir.

2.1.3. Laissez-Faire Liderlik ve Yenilikçi İş Davranışı

Laissez-Faire liderlik tarzı, liderin çalışanlarına müdahalesinin çok az olduğu, kararları genellikle çalışanlara bıraktığı ve onların bağımsızlıklarını teşvik ettiği bir yaklaşımdır. Bu liderlik tarzında liderlerin odak noktası performans veya çalışanlar değildir. Genellikle çalışanlarının kendi başlarına hareket etmelerine olanak tanır, onları kontrol etmekten ve rehberlik sağlamaktan kaçınır ve müdahale etmeden, çalışanların kendi yollarını bulmalarına fırsat verirler (Puni, Agyemang ve Asamoah, 2016). Laissez-faire liderlik tarzı, bağımsızlık ve özerklik sağlayarak yenilikçi iş davranışını teşvik edebilecek potansiyele sahip olmasına rağmen ihtiyaç duyulduğunda orada olmamaları, müdahale eksikliği, rehberlik sağlama konusundaki yetersizlikleri, sorumluluklardan ve karar almaktan kaçınma eğiliminde olmaları nedeniyle liderlik tarzları yenilikçi davranışları desteklememekte ve takipçilerini yenilikçi iş davranışına yöneltme konusunda motive etmemektedir (Munawar, Muhammad ve Ishfaq, 2011). Çünkü çalışanların yenilik yapabilmelerinde bağımsızlıkları önemli bir unsur olsa da başarıya ulaşmak için yapıcı bir rehberliğe de gerek duyulmaktadır.

2.1.4. Katılımcı Liderlik ve Yenilikçi İş Davranışı

Katılımcı liderlik (participative leadership), astların önemli kararlarda etki sahibi olmalarını ve kendi görevlerini tasarlama ve yönlendirme özerkliğine sahip olmalarını sağlayan karar alma süreçlerinin kullanımını içermektedir. Katılımcı liderlik, genellikle işbirliği, takım çalışması ve çalışanların örgütsel süreçlere olan bağlılıklarını artırma gibi unsurlarla ilişkilidir (Yukl, 2002). Katılımcı lider açık iletişim ve bilgi paylaşımını artırarak yenilikçi bir iş kültürünün oluşmasında etkili olmaktadır. Dolayısıyla bireysel yenilik bağlamında, katılımcı liderliğin önemli öncüllerden biri olduğunu söylemek mümkündür (Rickards ve Moger, 2006: 6). Diğer yandan katılımcı liderlik, her ne kadar yenilikçi düşüncüyü teşvik etse de çalışanların fikirlerine başvurup ortaklaşa kararlar alarak karar alma süreçlerinin daha uzun sürmesine neden olabilme ihtimaline sahip olması gibi dezavantajlara da sahiptir. Bu durum ise bazı durumlarda yenilikçi süreçlerin hızını kesebilmektedir.

2.1.5. Etik Liderlik ve Yenilikçi İş Davranışı

Etik liderlik (ethical leadership), liderlerin dürüstlük, adalet, şeffaflık, saygı ve sorumluluk gibi etik değerleri ve ilkelere dayalı bir şekilde liderlik yapmasını ifade etmektedir. Liderlerin etik davranışlar sergilemesi, çalışanların daha yüksek performans göstermesine, motive olmasına ve yaratıcı, yenilikçi tutumlar geliştirmesine katkı sağlamaktadır (Ma vd., 2013). Sosyal değişim teorisine göre, çalışanlar liderlerinin etik tutumlarına daha fazla çaba harçayarak karşılık vermekte ve yenilikçi iş davranışı sergilemektedir. Etik liderler çalışanlarıyla güçlü bağlar kurarak güven temelli, açık ve şeffaf bir iletişim ortamı oluşturmakta ve böylece fikirlerin özgürce paylaşılacağı bir çalışma iklimi yaratmaktadır (Duan vd., 2018). Sonuç olarak etik liderlik, yenilikçilik ve etik değerlerin birleşimiyle güçlü bir örgütsel performans oluşturabilmektedir.

2.1.6. Mütevazı Liderlik ve Yenilikçi İş Davranışı

Mütevazı liderlik (humble leadership), hem kendini hem de çalışanlarını objektif bir şekilde değerlendiren, çalışanlarının güçlü yönlerine değer veren ve onlara öğretici bir yaklaşım sergileyen bir liderlik tarzıdır. Bu yaklaşım, çalışanları psikolojik olarak destekleyerek yeniliklerin uygulanmasında etkin rol oynamalarına yardımcı olur. Mütevazı liderler, çalışanlarına mükemmel olmadıklarını belirten insani bir mesaj vererek, astlarının kendilerini daha güvende hissedip risk alarak yenilikçi davranışlar sergilemelerini ve yaratıcı fikirlerin ortaya çıkmasına katkı sağlamalarını teşvik ederler (Zhang ve Bartol, 2010, s. 114). Ayrıca çalışanların takdir edilmesi, güçlü yönlerinin övgüye değer bulunması ve onlara değerli hissettirilmesi, örgütlerde

yenilikçi davranışların ortaya çıkması açısından önemlidir. Bu nedenle mütevazı liderliğin, çalışanların yenilikçi iş davranışlarını teşvik etmede etkili olabileceği düşünülmektedir.

2.1.7. Dijital Liderlik ve Yenilikçi Çalışma Davranışı

Dijital liderlik, dijital teknolojileri etkin şekilde kullanarak örgütü yönlendiren ve dijital dönüşümü teşvik eden liderlik tarzıdır. Dijital liderler, dijital araçların kullanımını teşvik ederler, risk alma ve deney yapma kültürünü desteklerler. Dijital liderlerin güçlü bir yenilik vizyonuna sahip olmaları ve kendilerine duydukları güvenle birlikte pazarda yeniliğe katkı sağlamaları kaçınılmaz olmaktadır (Taşkıran, 2024). Ulusal ve Yüreğir (2020), çalışanların yenilikçi iş davranışını belirlemek ve bu davranışlara etki eden faktörlerin önem derecelerini ortaya koymak amacıyla inovasyon deneyimine sahip 56 uzman çalışanla bir araştırma yapmıştır. Araştırma sonucunda, “fikir üretme” ve “işsel ilgi”nin ilk iki sırada yer aldığı, “liderin etkisi”nin ise üçüncü sırada yer aldığını bulgulamışlardır. Liderlik alt boyutlarından “yenilikçi rol model olma” ise ilk sırada görülmektedir. Erhan, Uzunbacak ve Aydın’ın (2022) çalışması, dijital liderliğin çalışanların yenilikçi iş davranışı üzerinde olumlu ve anlamlı bir etkisi olduğunu, dijital becerileri yüksek liderlerin çalışanlar tarafından olumlu değerlendirildiğini ve onların yenilikçi davranışlar sergileme eğiliminde olabileceğini ortaya koymaktadır.

2.1.8. Dağıtımçı Liderlik ve Yenilikçi Çalışma Davranışı

Dağıtımçı liderlik tarzı, liderliğin sadece bir kişiye ait olmadığı, örgüt içinde farklı seviyelerde ve bireylerde liderlik görevlerinin paylaşıldığı bir yaklaşımdır. Dağıtımçı liderlik, ekip üyelerinin liderlik rolünü üstlenmelerine, kararları birlikte almalarına ve liderlik sorumluluklarını birbirleriyle paylaşmalarına olanak tanır. Ancak, bu liderlik tarzının potansiyel zayıflığı, gerektiğinde güçlü liderlik desteği ve rehberlik sağlanmaması durumunda yenilikçi süreçlerin yönlendirilmesinin zorlaşması olabilmektedir. Bu nedenle, başarılı bir yenilikçi ortam için dağıtımçı liderliğin, doğru destek mekanizmaları ile denge sağlanarak uygulanması gerekmektedir.

2.1.9. Paternalist Liderlik ve Yenilikçi İş Davranışı

Paternalist liderlik, liderin çalışanlarına bir aile babası gibi yaklaşarak onları koruması, rehberlik etmesi ve desteklemesi anlayışına dayanan bir liderlik tarzıdır (Hou vd., 2019: 566). Diğer yandan, paternalist liderlerin aşırı otoriter veya fazla koruyucu bir yaklaşım sergilemeleri durumunda çalışanların risk almalarını ve yenilikçi fikirler üretmelerini sınırlama

ihtimalleri de söz konusu olmaktadır. Ayrıca bu liderlerin tüm kararları kendilerinin alması, çalışanların yaratıcı düşünme yetisini köreltebilmektedir.

2.1.10. Güçlendirici Liderlik ve Yenilikçi İş Davranışı

Güçlendirici liderlik, liderin çalışanlarına güvenerek onlara yetki ve sorumluluk vermesi, karar alma süreçlerine dahil etmesi ve gelişimlerini desteklemeleri ile karakterize edilen bir liderlik tarzıdır. Güçlendirici liderliğin temel unsurları yetkilendirme, özgüven kazandırma, koçluk ve destek sağlama, işbirliği ve açık iletişimidir (Conger ve Kanungo, 1988, s. 473-474). Güçlendirici liderler, çalışanlara kendi başlarına karar alma ve sorumluluk üstlenme fırsatı verdiği için, çalışanlar daha fazla yenilikçi fikir üretmeye teşvik edilir. Çalışanların özgürce deney yapabilmesi, yeni fikirler geliştirmesi ve bunları uygulayabilmesi için ortam sağlanır. Güçlendirici liderler, çalışanların yetkinliklerine güvendiklerini göstererek onların özgüvenlerini artırır. Özgüveni yükselen çalışanlar ise yenilikçi çözümler üretme konusunda daha cesur davranabilir ve risk almaya daha açık hale gelebilirler. Güçlendirici liderler, çalışanların fikirlerini açıkça paylaşabilecekleri bir kültür oluştururlar ve böylece bireyler ve ekipler arasındaki bilgi paylaşımı ve işbirliği arttıkça, yenilikçi iş davranışı da güçlenmiş olur (Erdem, 2021: 122). Erdem (2021) çalışmasında, güçlendirici liderlik davranışlarının çalışanların yenilikçi iş davranışı üzerindeki etkisini ve bu ilişkide bilgi paylaşımının aracılık rolünü incelemiştir. Araştırma sonuçları, güçlendirici liderliğin yenilikçi iş davranışını olumlu yönde etkilediğini ve bilgi paylaşımının bu ilişkide kısmi aracılık rolü oynadığını göstermiştir.

2.1.11. Hizmetkar Liderlik ve Yenilikçi İş Davranışı

Hizmetkâr liderlik, liderin öncelikle çalışanlarının ihtiyaçlarını karşılamayı, onların gelişimine katkı sağlamayı ve başarılarını desteklemeyi amaçladığı bir liderlik tarzıdır. Bu liderlik anlayışı, liderin kendi çıkarlarından çok çalışanlarının refahını, gelişimi ve motivasyonunu ön plana koyması ile diğer liderlik türlerinden ayrılır (Greenleaf, 2002). Hizmetkâr liderlik ile yenilikçi iş davranışı arasında bir ilişkinin olup olmadığına dair yapılan literatür taramalarında, hizmetkâr liderliğin yenilikçi iş davranışını pozitif yönde etkilediği görülmüştür (Karasakal, Sürücü ve Bekmezci, 2024). Hizmetkâr liderlerin saygı ve şefkat temeline dayalı bir davranış sergilemeleri, güven ve destek sağlamaları, çalışanları motive ederek yaratıcı fikirler üretmelerine katkı sağlamaktadır.

Belirli liderlik türlerinin yenilikçi iş davranışının ortaya çıkmasında etkili olmasının sebebi, bu liderlik türlerinde sergilenen davranışlardır. Yukarıda incelenen liderlik tarzları ve lider davranışları ile ilgili yapılan önceki

araştırmalar da dikkate alındığında, yenilikçi iş davranışı için gerekli lider davranışlarını (Yukl, 2002; Jong ve Hartog, 2003; Jong, 2007; Raghuram vd., 2017) aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür. Bu davranışlar çalışanların yenilikçi iş davranışı göstermelerini sağlayacak motivasyonlar içermektedir:

- Lider yenilikçiliği teşvik eden net ve ilham verici bir vizyon oluşturur. Çalışanlara amaçlarını ve değerlerini ortaya çıkarmaları konusunda destek verir.
- Çalışanların karar verme yetkisini ve iş özerkliğini artırarak katılımcı olmalarını destekler, bakış açılarını değerlendirerek yenilikçi çözümler geliştirir. Planlama ve hareket etme özgürlüğü vererek çalışanların içsel motivasyonlarının artırılmasına katkıda bulunur.
- Lider, çalışanları destekler.
- Rol model olma işlevi üstlenerek, kendi öğrenme ve gelişimini sürekli devam ettirerek örnek olmaya çalışır. Yeni teknolojileri takip eder.
- Açık liderlik özellikleri arasında yer alan merakı teşvik etme ve başarısızlığa karşı hoşgörülü olma gibi davranışlar sergiler.
- Yenilikçi çabaları över, takdir eder ve ödüllendirirler.
- Çeşitliliğin yenilikçi düşünmeyi nasıl destekleyebileceğini anlatır ve uygular. Kapsayıcı bir çalışma ortamı oluşturmaya çalışır.
- Yenilikçi projeler için kaynak sağlar, hedeflerin takibini gerçekleştirir ve içsel motivasyonu artırıcı görevlendirmeler yapar.
- Çalışanların anlamlı buldukları faaliyetlerin işlerine eklenmesini sağlar.
- Çalışanlara performansları ile ilgili destekleyici geribildirim sağlar.

3. Yenilikçi İş Davranışı ve Liderlik İlişkisi İle İlgili Literatür

Yenilikçi iş davranışı ve liderlik ilişkisi konusundaki genel eğilimleri ve bulguları bir araya getirmek amacıyla literatürdeki mevcut araştırmalar özetlenmiştir. Tablo 2, farklı yazarların ve yılların perspektifinden yapılan çalışmaların amacı, örneklem, yöntem ve ana bulgularını sunmaktadır.

Tablo 2. Yenilikçi iş davranışı ve liderlik ilişkisi üzerine yapılan çalışmalar

Yazar ve Yıl	Çalışmanın Amacı	Örnekleme	Yöntem	Ana Bulgular
Krause, 2004	Yöneticilerin çalışanlara sağladıkları özerklik ve özgürlüğün yenilik süreci üzerindeki etkisini incelemek	399 orta düzey yönetici	Anket, Hiyerarşik regresyon analizi	Özgürlük ve özerkliğin fikirlerin üretilmesi ve test edilmesi ve fikirlerin uygulanması da dahil olmak üzere çeşitli yenilikçi davranış türleriyle olumlu bir şekilde ilişkili olduğu bulunmuştur.
Reuvers, Van Engen, Vinkenbur, Wilson-Evered, 2008	Dönüşümsel liderlik ve çalışanların yenilikçi iş davranışı arasındaki ilişkiyi araştırmak	335 sağlık personeli	Anket, Hiyerarşik regresyon analizi	Dönüşümcü liderlik ve yenilikçi iş davranışı arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Yöneticinin cinsiyetinin bu ilişkiyi etkilediği belirlenmiştir. Dönüşümcü liderlik erkek yöneticiler tarafından sergilendiğinde, çalışanların daha fazla yenilikçi davranış gösterdiği gözlemlenmiştir.
Khan, Aslam ve Riaz, 2012	Banka yöneticileri arasında dönüşümcü, işlemsel ve laissez-faire liderlik tarzlarının yenilikçi iş davranışını tahmin etmedeki rolünü incelemek	100 banka yöneticisi	Anket, Hiyerarşik regresyon analizi	Dönüşümcü ve işlemsel liderlik tarzları yenilikçi iş davranışını olumlu, Laissez-faire liderlik tarzı ise olumsuz etkilemektedir. Kadın yöneticiler daha fazla dönüşümcü liderlik tarzına sahip, erkekler ise daha yenilikçidirler.
Volmer, Spurk ve Niessen, 2012	İşyerindeki lider-tüye etkileşimi ile çalışanların yaratıcılık davranışları arasındaki ilişkiyi incelemek	378 yüksek teknoloji çalışanı	Anket, Yapısal eşitlik modellemesi (YEM)	Lideriyle güçlü bir ilişkiye sahip olan çalışanlar daha yaratıcı olmaktadır. İşlerinde daha fazla özerkliğe sahip çalışanlar için bu etki daha da güçlenmektedir. Yani, çalışanların hem liderleriyle iyi bir ilişkisi olması hem de işlerini bağımsız şekilde yürütebilmeleri, yaratıcılıklarını en üst seviyeye çıkarmaktadır.
Afsar, Badir ve Saeed, 2014	Dönüşümcü liderlik ile çalışanların yenilikçi iş davranışı arasındaki ilişkide psikolojik güçlendirmenin aracılık rolünü ve öz-yapının düzenleyici rolünü araştırmak	639 çalışan ve 87 yönetici	Anket, YEM	Psikolojik güçlendirmenin dönüşümcü liderlik ile yenilikçi iş davranışı arasındaki ilişkiye aracılık ettiği, dönüşümcü liderliğin fikir üretimi ve fikir uygulamasını içeren yenilikçi iş davranışını olumlu yönde etkilediği, dönüşümcü liderlik ile yenilikçi iş davranışı arasındaki ilişkinin, daha yüksek karşılıklı bağımlı öz-yapıya ve daha düşük bağımsız öz-yapıya sahip çalışanlar arasında daha güçlü olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Torres, Espinosa, Dornberger ve Acosta, 2017	Dönüşümcü / İşlemsel liderlik ve çalışanların yenilikçi iş davranışı arasındaki ilişkiyi, bir aracılık ve düzenleyici model aracılığıyla belirlemek	Farklı sektörlerde çalışan 267 katılımcı	Anket, YEM, hiyerarşik regresyon	Dönüşümcü ve işlemsel liderlik arasında, doğrudan ve olumlu bir ilişki bulunmaktadır. Hipotezlerin aksine, işlemsel liderlik ile de aynı olumlu ilişkiyi gösterdiği ortaya çıkmıştır. Yenilik için örgütsel iklim ve örgütsel özümleme kapasitesi, dönüşümcü ve işlemsel liderlik ile yenilikçi iş davranışı arasındaki ilişkide aracılık etkisi göstermiştir, ancak bu etki, bu değişkenler arasındaki ilişki doğrudan olduğu kadar güçlü değildir. Çalışanların iş katılımı, bu ilişkide bir düzenleyici etki yaratmamış, ancak yenilikçi iş davranışı ile anlamlı ve doğrudan bir ilişki göstermiştir.
Arslan ve Çakmak, 2019	Yenilikçi iş davranışı ile dönüşümcü liderlik arasındaki ilişkiyi incelemek	700 otel çalışanı	Anket, Regresyon analizi, Anova	Yenilikçi iş davranışı ile dönüşümcü liderlik arasında pozitif bir ilişki tespit edilmiştir.
Ercan, 2019	Lider-üye etkileşimi, yenilikçi iş davranışı, işe adanmışlık ve örgütsel özdeşleşme arasındaki ilişkilerde örgütsel adaletin rolünü incelemek	525 orta ve üst düzey yönetici	Anket, YEM	Lider-üye etkileşimi ile yenilikçi iş davranışı, işe adanmışlık ve örgütsel özdeşleşme arasında pozitif ve anlamlı ilişkiler bulunmuştur. Ayrıca, örgütsel adaletin, bu ilişkilerde tam aracılık rolü oynadığı tespit edilmiştir.
Düger, 2020	Etik liderlik, lider-üye etkileşimi ve duygusal zekânın çalışanların yenilikçi iş davranışı sergilemesinde etkisi olup olmadığını belirlemek, Etik liderlik ile yenilikçi iş davranışı arasındaki ilişkide lider-üye etkileşiminin aracılık rolünü ve bu aracılık rolünde duygusal zekânın düzenleyici etkisini ortaya koymak	239 üretim işletmesi çalışanı	Anket, Regresyon analizi, Düzenleyici aracılık analizi	Etik liderliğin, lider-üye etkileşiminin ve duygusal zekânın çalışanların yenilikçi iş davranışına olumlu etkileri tespit edilmiştir. Etik liderlik ile yenilikçi iş davranışı arasındaki ilişkide, lider-üye etkileşiminin kısmi aracılık rolü oynadığı tespit edilmiştir. Ayrıca, lider-üye etkileşimi ile yenilikçi iş davranışı arasındaki ilişkide, duygusal zekânın düzenleyici bir etkisi olduğu belirlenmiştir. Düzenleyici aracılık modeli istatistiksel olarak anlamlı bulunmasına rağmen, negatif bir değere sahip olduğu için desteklenmemiştir.

Khan, Ismail, Hussain ve Alghazali, 2020	Üniversitedeki bölüm başkanlarının liderlik tarzlarının, çalışanların yenilikçi iş davranışı üzerindeki etkisini incelemek	160 profesör ve doçent	Anket, YEM (PLS-SEM)	Liderlik tarzlarının çalışanların yenilikçi iş davranışını olumlu yönde etkilediği ve bu ilişkide örgüt kültürü ile örgütsel vatandaşlık davranışının aracı ve düzenleyici roller oynadığı ortaya koyulmuştur. Bu bulgular, liderlik tarzlarının çalışan performansı üzerindeki etkisini anlamak için hem teorik hem de uygulama açısından önemli katkılar sağlamaktadır.
Çetinkaya, 2021	Otel işletmelerinde dönüşümcü liderlik bakış açısıyla yenilikçi iş davranışını gelişim sürecinin incelenmesi	İstanbul'da ve Kültür, Turizm Bakanlığı listesinde yer alan 5 yıldızlı otel işletmeleri	Nitel araştırma yöntemi, yarı yapılandırılmış mülakat	Yenilikçi iş davranışını tetikleyen öncüller; <i>problemnin fark edilmesi ve buna reaksiyon gösterme, çalışanların konuya odaklanması sonucu ortaya çıkan fikir üretme, fikri geliştirme, fikri savunma ve düşüncenin eyleme dönüştürülmesi</i> olarak belirlenmiştir. Yenilikçi bir fikre destek bulmak, bu süreçte karşılaşılabilecek en zor aşama olarak belirlenmiş yenilikçi iş davranışının uygulanması sürecinde örgütsel hiyerarşinin önemli bir rol oynadığı tespit edilmiştir.
Alheet, Adwan, Areiqat, Zamil ve Saleh, 2021	Üniversite çalışanlarında liderlik stillerinin çalışanların yenilikçi çalışmalarını üzerindeki etkisini araştırmak	461 çalışan	Anket, Regresyon analizi	Dönüşümcü liderlik stili çalışanların yenilikçi iş davranışları üzerinde pozitif bir etkiye sahiptir. İşlemsel ve laissez-faire liderlik stillerinin ise üniversite çalışanlarının yenilikçi iş davranışları üzerinde olumsuz bir etkisi olduğu görülmüştür.
Ariyani ve Zuhary, 2021	Bir öğrenme ortamı yaratmada okul müdürünün yenilikçilik ve girişimci liderlik uygulamalarını incelemek	Görüşme ve gözlem	Nitel araştırma yöntemi, vaka çalışması	Müdürün bir öğrenme ortamı yaratmak için iki ana prensibi kullanarak girişimci liderliği uyguladığı gözlenmiştir. İlk olarak müdür, optimizasyon, iletişim, motivasyon, izleme, denetim, rol model olma ve güçlendirme yoluyla örgütsel büyümeyi düzenler. İkinci olarak müdür vizyon oluşturma, personel güçlendirme ve yeniden yapılandırma yoluyla yenilikleri gerçekleştirir. Araştırma bulguları müdürün girişimci ve yenilikçi liderliğinin öğrenmedeki kritik faktörlerden biri olduğunu kanıtlar niteliktedir.

Bahçecik, 2021	Girişimci liderlik ile yenilikçi iş davranışı arasında sosyal sermayenin aracılık etkisinin incelenmesi	Farklı sektörlerden 202 yönetici ve çalışan	Anket, Regresyon analizi	Girişimci liderlik ile sırası ile sosyal sermayenin, örgütsel destek, yenilikçi iş davranışı, fikir üretme, koalisyon kurma ve fikri gerçekleştirme arasında pozitif yönlü ve anlamlı korelasyon bulunmuştur. Örgütün yenilikçi bir bakış açısı ile yönetilmesi ya da girişimci bir lidere sahip olması örgütün sahip olduğu sosyal sermayeyi ve örgütsel desteği arttırmaktadır.
Elibol, 2021	Dönüşümcü liderliğin yenilikçi iş davranışına etkisinde algılanan örgütsel desteğin aracı rolünü incelemek	312 orta ve üst düzey yönetici	Anket, Korelasyon analizi, Proses analizi	Dönüşümcü liderliğin yenilikçi iş davranışı üzerindeki etkisinin örgütsel destekten kaynaklandığı görülmüştür. Çalışanların örgütsel destek algısı dönüşümcü liderliğin yenilikçi iş davranışını etkilemede aracı bir rol oynadığı belirlenmiştir.
Köse, 2021	Örgütsel öğrenmenin, bireysel iş performansı üzerindeki etkilerinin araştırılması, örgütsel öğrenme ile bireysel iş performansı ilişkisinde örgütsel zekâ ve yenilikçi iş davranışının aracı etkisinin test edilmesi	760 hizmet sektörü çalışanı	Anket, Yapısal Eşitlik Modellemesi	Özel sektörde çalışan katılımcıların yenilikçi iş davranışı puanlarının kamuda çalışan katılımcılara göre daha fazla olduğu görülmektedir.
Karakaya ve Aslan, 2022	Hizmetkar liderlik ve yenilikçi iş davranışı ilişkisini incelemek	662 üretim işletmesi çalışanları	Anket, YEM, Aracılık analizi	Hizmetkâr liderlik, çalışanların yenilikçi davranışlarını, işe adanmışlıklarını ve işletme başarısını arttırmaktadır. İşe adanmışlık seviyesi yüksek çalışanlar, işletme performansını da olumlu yönde etkilemektedir.
Büyükbeşe ve Doğan, 2022	Dijital liderliğin iş performansı ve yenilikçi iş davranışı üzerindeki etkisinin incelenmesi	400 sağlık kurulu çalışanı	Anket, YEM	Dijital liderliğin çalışanların yenilikçi iş davranışını ve iş performansını olumlu etkilediği ve yenilikçi iş davranışının iş performansını etkilemediği görülmüştür.

Özkan, Ardıç ve Özsoy, 2022	Mütevazı liderliğin ve çalışanların psikolojik iyi oluşlarının yenilikçi iş davranışı üzerindeki etkisini incelemek, mütevazı liderliğin yenilikçi iş davranışı üzerindeki etkisinde psikolojik iyi oluşun aracılık etkisi incelemek	209 mavi yakalı çalışan	Anket, Korelasyon analizi	Mütevazı liderlik algısı ile psikolojik iyi oluş ve yenilikçi iş davranışı arasında pozitif bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.
Özay ve Kaymaz, 2023	Bilgi paylaşma, bilgi gizleme, yenilikçi kültür, yenilikçi liderlik, eğitim ve geliştirme ile yenilikçi öz yeterlilik boyutlarının, yenilikçi iş davranışı üzerinde ne derecede etkili olduğunu ortaya koymak	289 katılımcı	Anket, Çoklu doğrusal regresyon analizi	Bilgi paylaşma, yenilikçi öz yeterlilik, eğitim ve geliştirme boyutlarının yenilikçi iş davranışı üzerinde pozitif bir etkiye sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Buna karşın, bilgi gizleme, yenilikçi kültür ve yenilikçi liderlik boyutlarının yenilikçi iş davranışı üzerinde herhangi bir anlamlı etkiye sahip olmadığı görülmektedir.
Akkoç, Temiz, Ceyhan, Tüğ, Dora ve Balaman, 2023	Örgütsel desteğin öğretmenlerin yenilikçi davranışları üzerindeki etkilerini incelemek	311 öğretmen	Anket, Regresyon analizi	Öğretmenlerin algıladıkları örgütsel destek ve yenilikçi iş davranışının yüksek düzeyde olduğu ve bu iki değişken arasında pozitif yönlü ilişkilerin bulunduğu görülmüştür.
Alshahrani, 2023	Sağlık sektöründe yenilikçi iş davranışının dönüşümcü liderlik yoluyla entegre edilmesini incelemek	50 makale	Sistemik literatür taraması	Yenilikçi çalışan davranışlarının; sağlık kuruluşlarının performansını, iş yeri tutumları, yeterlilik, bilgiyi paylaşma davranışı, özerklik, teknoloji asimilasyonu ve ilişkililik gibi yönlerden önemli ölçüde etkilediği görülmüştür.
Ertürk, 2023	Öğretmenlerin psikolojik sermayeleri ve yenilikçi iş davranışı arasındaki ilişkiyi ortaya çıkarmak	306 ortaokul öğretmeni	Anket, Çoklu regresyon analizi	Öğretmenlerin yenilikçi iş davranışı ölçeği genelinde yüksek düzeyde, fikir üretme ve uygulama boyutunda ise orta düzeyde performans sergiledikleri belirlenmiştir.

Erkal, 2023	Kapsayıcı liderliğin çalışan performansı üzerindeki etkisinde yenilikçi iş davranışının aracı rolünü belirlemek	388 hizmet sektörü çalışanı	Anket, Regresyon ve aracılık analizi	Kapsayıcı liderliğin çalışan performansı üzerinde pozitif etkisinin olduğu tespit edilmiştir. Kapsayıcı liderlik algısının yenilikçi iş davranışı üzerinde, yenilikçi iş davranışı çalışan performansı üzerinde anlamlı etkisi bulunmaktadır. Kapsayıcı liderliğin çalışan performansı üzerindeki etkisinde yenilikçi iş davranışının kısmi aracılık etkisinin olduğu tespit edilmiştir.
Gül, Gedik, Canbaz ve Saraçlı, 2023	Hizmetkâr liderlik ve yenilikçi iş davranışı arasındaki ilişkide çalışan sadakatinin aracı rolünü incelemek	Farklı birimlerde çalışan 332 üniversite çalışanı	Anket, YEM	Hizmetkâr liderliğin çalışan sadakatini ve çalışanın yenilikçi iş davranışını pozitif olarak etkilediği tespit edilmiştir. Çalışan sadakatinin yenilikçi iş davranışını pozitif etkilediği ve hizmetkâr liderlik ile yenilikçi iş davranışı arasındaki ilişkide çalışan sadakatinin aracı rolünün anlamlı olduğu bulunmuştur.
Çavuş, 2023	Dijital liderliğin, yenilikçi iş davranışı ve bilgi paylaşımı davranışının yararlılık üzerine etkisini incelemek	287 bilişim sektörü çalışanı	Anket, YEM (PLS)	Destekleyici ve yenilikçi dijital liderlik anlayışlarının, çalışanların bilgi paylaşımı ve yenilikçi iş davranışı üzerinde olumlu ve önemli bir etkisi olduğu tespit edilmiştir. Bu etkinin psikolojik sahiplenmenin "duygusal sahiplenme" ve "iş temelli sahiplenme" alt boyutları aracılığıyla gerçekleştiği görülmüştür.
Uçar ve Gündoğdu, 2023	Algılanan açık liderliğin yenilikçi iş davranışı üzerindeki etkisinde yönetici destek algısının aracılık rolünü incelemek	318 Beyaz yakalı çalışan	Anket, YEM	Algılanan açık liderliğin alt boyutlarından olan “Merakı destekleme” ve “hesap verebilirlik” ve “sosyal ağların etkin kullanımı” boyutlarının yenilikçi iş davranışı üzerinde pozitif etkileri bulunmuştur.
Karamanlioğlu ve Şenkul, 2024	Dijital liderliğin yenilikçi iş davranışı oluşturma ve sürdürme konusundaki rolünü ortaya çıkarmak	15 bilgi ve iletişim sektörü uzmanı	Nitel araştırma, olgubilim, içerik analizi	Yenilikçi iş davranışını harekete geçiren unsurlar arasında en çok fikir yaratma, fikir savunma ve fikrin uygulama olduğu ortaya çıkmıştır.
Taşkıran, 2024	Dijital liderliğin yenilikçi iş davranışı üzerindeki etkisinde değişime direncin düzenleyicilik rolünü araştırmak	383 çalışan	Anket, Hiyerarşik regresyon analizi	Dijital liderliğin yenilikçi iş davranışını pozitif, değişime direncin negatif etkilediğini ortaya koymuştur. Dijital liderliğin yenilikçi iş davranışı üzerindeki etkisinde değişime direncin düzenleyici bir rolü olduğu saptanmıştır.

Özkan ve Akman, 2024	Dağıtımçı liderlik davranışlarıyla öğretmenlerin yenilikçi iş davranışı arasındaki ilişkiyi belirlemek	370 öğretmen	Anket, Regresyon analizi	Öğretmenlerin dağıtımçı liderlik algıları orta düzeyde iken yenilikçi iş davranışı algıları yüksek düzeydedir. Okul müdürlerinin gösterdikleri dağıtımçı liderlik davranışlarıyla öğretmenlerin yenilikçi iş davranışı arasında orta düzeyde pozitif ilişki tespit edilmiştir. Liderlik ekibi uyumunun yenilikçi iş davranışı üzerinde yordayıcılığı en yüksek değişken olduğu görülmüştür.
Orman, 2024	Özel okul öğretmenleri örnekleminde sürdürülebilir liderlik ile yenilikçi iş kültürü arasındaki ilişkilerin incelenmesi ve etki eden değişkenlerin incelenmesi	334 özel okul öğretmeni	Anket, Korelasyon analizi	Katılımcıların yenilikçi iş yapma puanlarının yaş, kıdem, çalışma süresi, görev kademesi ve branşlarına göre değişiklik gösterdiği belirlenmiştir. Sürdürülebilir liderlik puanlarının ise çalışılan kademeye ve branşa bağlı olarak anlamlı farklılık gösterdiği tespit edilmiştir.
Yıldırım, 2024	Okul müdürlerinin girişimci liderlik davranışları ile öğretmenlerin yenilikçi iş davranışı arasındaki ilişkiyi incelemek	349 öğretmen ve okul müdürleri	Anket, Varyans, Korelasyon, Regresyon analizi	Okul müdürlerinin girişimci liderlik davranışlarının en yüksek algılanan boyutu stratejik düşünme olarak bulunmuştur. Okul müdürlerinin girişimci liderlik davranışları öğretmenlerin yenilikçi iş davranışını olumlu olarak etkilemektedir.
Ateşçi ve Dirik, 2024	Dönüşümcü liderlik ile yenilikçi iş davranışı ilişkisi üzerine yapılan çalışmaların genel bir şemasını ortaya koymak	667 çalışma	Bibliyometrik analiz	En fazla yayın yapılan yıllar 2023(107 yayın), 2020 (78 yayın) ve 2019 (73 yayın) olduğu; en fazla yayını olan isimlerin Le, P.B., Garcia – Morales, V.J. ve Lei, H. Ambasciano olduğu, ülkelere göre dağılımı konusunda liderliğin ABD (98), Çin (94) ve Malezya (50) adresli yayıncılarda olduğu; dönüşümcü liderlik ve yenilikçi iş davranışı ile ilgili yayınlarda en sık kullanılan anahtar sözcüklere bakıldığında 402 tekrar ile dönüşümcü liderlik, 84 tekrar ile liderlik, 77 tekrar ile yenilik, 53 tekrar ile etkileşimsel liderlik ve 30 tekrar ile örgütsel yenilik ifadeleri öne çıkmaktadır.

Ön ve Yanık, 2024	Dijital liderlik, yenilikçi iş davranışı ve dışsal motivasyon arasındaki ilişkileri incelemek ve dijital liderliğin yönlendirme boyutunun, akademisyenlerin inovatif iş davranışları üzerindeki etkisi araştırmak	195 akademik personel	Anket, regresyon ve aracılık analizi	Dijital liderliğin yönlendirme boyutunun, akademisyenlerin yenilikçi iş davranışını olumlu yönde etkilediği bulunmuştur. Ayrıca, bu ilişkide dışsal motivasyonun kısmi aracılık rolü oynadığı tespit edilmiştir. Çalışma, dijital liderlerin çalışanları yenilikçiliğe teşvik ettiğini ve örgütsel performansı artırmada kritik bir rol oynadığını vurgulamaktadır.
Erdem, 2021	Güçlendirici liderliğin yenilikçi iş davranışına etkisinde bilgi paylaşımının aracı rolünün olup olmadığını belirlemek	412 bilişim firması çalışanı	Anket, korelasyon analizi, Regresyon analizi	Güçlendirici liderlik davranışının, bilgi paylaşımı ve yenilikçi iş yapma davranışı üzerinde olumlu etkileri olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca, güçlendirici liderliğin yenilikçi iş yapma davranışı üzerindeki etkisinde, bilgi paylaşımının kısmen aracı rol oynadığı belirlenmiştir.
Kılıç, Yavuz ve Koyuncu, 2024	Okul yöneticilerinin yaratıcı liderlik özellikleri ile öğretmenlerin yenilikçi iş davranışı arasındaki ilişkinin incelenmesi	252 öğretmen	Anket, tek yönlü varyans analizi, regresyon analizi	Yenilikçi iş davranışı ile okul müdürlerinin yaratıcı liderliği düzeyi ortalamasının üstünde çıkmıştır.

Yapılan araştırmaların büyük kısmı, liderlik türleri ile yenilikçi iş davranışı arasındaki bağlantıyı incelemeye odaklanmaktadır. İncelemeler sonucunda, yenilikçi iş davranışı ile liderlik ilişkisini ele alan akademik çalışmaların en çok dönüşümcü liderlik ve lider-üye değişim teorisine odaklandığı görülmektedir. Ancak liderlik stilleri ile iş davranışı arasında bir ilişki bulunamayan çalışmalar da mevcuttur. Örneğin Jaskyte'nin (2004) çalışmasında yaratıcı fikirlerin üretimi, yenilikçi davranış ve liderlik stilleri arasında anlamlı bir fark bulunamamıştır.

SONUÇ

Bu çalışmada, liderlik ve yenilikçi iş davranışı arasındaki ilişki kapsamlı bir şekilde ele alınmıştır. Yenilikçi iş davranışı, işletmelerin rekabet avantajını sürdürebilmelerinde ve değişen pazar koşullarına uyum sağlayabilmeleri konusunda kritik bir unsur olarak değerlendirilmektedir. Ancak bu tür bir davranışın ortaya çıkması ve sürdürülebilmesi, sadece bireysel yaratıcılıkla

mümkün olmamakta aynı zamanda örgütsel ortam ve lider desteği ile de yakından ilişki içerisinde olmaktadır. Bu bağlamda, liderlerin vizyoner, ilham verici ve destekleyici tutumlarının, çalışanların yenilikçi düşünce ve davranışlarını doğrudan etkilediği görülmektedir. Dolayısıyla, çalışmada yenilikçi iş davranışını şekillendiren en önemli faktörlerden birinin liderlik olduğuna dikkat çekilmeye çalışılmıştır.

Yapılan incelemeler, araştırmacıların birçok liderlik tarzının yenilikçi iş davranışı üzerindeki etkilerini incelediklerini göstermektedir. Her bir liderlik tarzının oluşturacağı farklı örgüt kültürünün ve ikliminin hangilerinin çalışanların yenilikçi iş davranışına katkı sağladığının tespit edilmesi, uygun yöneticilerin işe alınması veya yöneticilik pozisyonuna yükseltmelerini sağlama noktasında önem arz etmektedir. Bu kapsamda, yenilikçi iş davranışı ve liderlik ilişkisi konusundaki genel eğilimleri ve bulguları bir araya getirmek amacıyla literatürdeki mevcut araştırmalar incelenmiş ve özet olarak sunulmuştur. Yapılan araştırmaların büyük kısmının liderlik türleri ile yenilikçi iş davranışı arasındaki bağlantıyı incelemeye odaklandığı tespit edilmiştir. İncelemeler sonucunda, yenilikçi iş davranışı ile liderlik ilişkisini ele alan akademik çalışmaların en çok dönüşümcü liderlik ve lider-üye değişim teorisine odaklandığı görülmektedir. Ancak liderlik türleri ile yenilikçi iş davranışı arasında bir ilişki bulunamayan çalışmalar da mevcuttur. Örneğin Jaskyte'nin (2004) çalışmasında yaratıcı fikirlerin üretimi, yenilikçi davranış ve liderlik stilleri arasında anlamlı bir fark bulunamamıştır.

Literatürden elde edilen bulgular, liderlerin vizyoner yaklaşımları ve ilham verici tutumları sayesinde çalışanların yaratıcılığını ve problem çözme becerilerini geliştirerek işletmelerin rekabet gücünü arttırdığını göstermektedir. Aynı zamanda, açık iletişim, güven ve destekleyici ve kapsayıcı bir çalışma ortamı ile karar verme yetkisi ve iş özerkliğinin tanınmasının yenilikçi düşünceyi teşvik ettiği görülmektedir. Mevcut literatürde liderlik ve yenilikçi iş davranışı arasındaki ilişkiyi destekleyen liderlik türleri; katılımcı liderlik, etik liderlik, mütevazı liderlik, dijital liderlik, güçlendirici liderlik, hizmetkar liderlik olarak öne çıkmaktadır. İşlemsel liderlik, laissez-faire liderlik, katılımcı liderlik, dağıtımcı liderlik, paternalist liderlik gibi liderlik türlerinin ise yenilikçi iş davranışı yaratımı sürecinde bir takım dezavantajları olduğu görülmektedir. Çalışmada, liderlik tarzlarından özellikle dönüşümcü liderliğin, çalışanların yenilikçi iş davranışını pozitif yönde etkilediği ortaya konmuştur. Bunun nedeni dönüşümcü liderlerin, ilham verici motivasyon, bireysel ilgi, entelektüel teşvik ve örgüt üyeleri arasındaki güven yoluyla çalışanların yenilikçilik potansiyellerini teşvik ederek başarı kapasitelerini güçlendirmeleridir.

Çalışma, liderlik ve yenilikçi iş davranışı arasındaki ilişkiyi mevcut literatür çerçevesinde kavramsal bir derleme olarak ele almaktadır. Ancak, incelenen çalışmaların seçimi belirli anahtar kelimeler ve veri tabanlarıyla sınırlandırılmıştır. Bu durum, farklı disiplinlerden veya daha geniş bir bağlamdan elde edilebilecek potansiyel bulguların dışarıda kalmasına neden olabilmektedir. Dolayısıyla konu ile ilgilenen araştırmacılara daha kapsamlı bir tarama yapmaları önerilebilir.

Liderlere güvenli ve destekleyici bir ortam yaratmaları, çalışanların psikolojik güvenliklerini sağlamaları, çalışanlara karar alma ve yeni yaklaşımları deneme özgürlüğü vermeleri, açık iletişimi ve fikirlerini paylaşabilecekleri platformlar yaratmaları önerilmektedir. Yeniliği geliştirmeleri için çalışanlara kaynak ve zaman sağlamaları, yenilikçi düşünme konusunda rol model olmaları, yaratıcı fikirleri övgü ile kutlamaları ve yenilikçiliği teşvik eden net bir vizyon oluşturmaları ise diğer önem arz eden öncüller arasındadır. Sonuç olarak, etkili liderlik yaklaşımlarının, işletmelerin sürekli değişen ve gelişen pazar koşullarına uyum sağlayabilmesi için kritik bir unsur olduğu; bu bağlamda, liderlerin yenilikçi iş davranışlarını destekleyen stratejiler geliştirerek hem çalışan memnuniyetini hem de örgütsel performansı arttırabileceğini ifade etmek mümkündür. Bu bulgular, işletmelerde yenilikçiliği sürdürülebilir kılmanın ve rekabet avantajı sağlamanın temelinde etkili liderliğin yattığına dikkat çekmektedir.

Kaynakça

- Afsar, B., Badir, Y. F., & Saeed, B. B. (2014). Transformational leadership and innovative work behavior. *Industrial Management & Data Systems*, 114(8), 1270-1300.
- Akkoç, R., Temiz, C., Ceyhan, M., Tuğ, Ö., Dora, M., & Balaman, H. (2023). Algılanan Örgütsel Desteğin Öğretmenlerin Yenilikçi Davranışı Üzerine Etkisi. *Sosyal Gelişim Dergisi*, 1(1), 41-48.
- Alheet, A., Adwan, A., Areiqat, A., Zamil, A., & Saleh, M. (2021). The effect of leadership styles on employees' innovative work behavior. *Management Science Letters*, 11(1), 239-246.
- Alimoğlu Özkan, S., Ardiç, K., & Özsoy, E. (2022). Mütevassı liderliğin yenilikçi iş davranışına etkisinde psikolojik iyi oluşun rolü. *Mamas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11(3), 1179-1191.
- Alshahrani, I. (2023). Integration of innovative work behavior through transformational leadership in the Saudi healthcare sector: A systematic review. <https://www.emerald.com/insight/content/doi/10.1108/AGJSR-02-2023-0078/full/pdf> adresinden erişildi. Erişim tarihi: 11.02.2025
- Ariyani, D., & Zuhary, M. (2021). Olumlu bir öğrenme ortamı oluşturmak için müdürün yenilikçiliği ve girişimci liderliği. *Avrupa Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 10(1), 63-74.
- Arslan, F., & Çakmak, A. F. (2019). Yiyecek-içecek çalışanlarının yenilikçi iş davranışı ile ilişkisinde dönüştürücü lider ve demografik bazı değişkenlere göre farklılığının incelenmesi. *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 3(3), 220-235.
- Ateşçi, Ö., & Dirik, D. (2024). Dönüştürücü liderlik ile yenilikçi iş davranışı ilişkisi üzerine yapılan çalışmaların bibliyometrik analizi. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 16(4), 2218-2236.
- Avolio, B. J., & Bass, B. M. (2002). Developing potential across a full range of leadership: Cases on transactional and transformational leadership. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum.
- Bahçecik, Y. S. (2021). Girişimci liderliğin yenilikçi iş davranışı üzerine etkisi: Sosyal sermayenin aracı ve örgütsel desteğin düzenleyici rolü (*Doktora tezi*). Beykent Üniversitesi, İstanbul.
- Bligh, M. C., Kohles, J., & Yan, Q. (2018). Leading and learning to change: the role of leadership style and mindset in error learning and organizational change. *Journal of Change Management*, 18(1), 1-26. <https://doi.org/10.1080/14697017.2018.1446693>
- Boerner, S., Eisenbeiss, S., & Griesser, D. (2007). Follower behavior and organizational performance: The impact of transformational leaders. *Journal of Leadership & Organizational Studies*, 13(3), 15-26.

- Büyükbeşe, T., Doğan, Ö. (2022). Dijital liderliğin yenilikçi iş davranışı ve iş performansı üzerine etkisi. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi (AKAD)*, 14(26), 173-186.
- Carmeli, A., Meitar, R., ve Weisberg, J. (2006). Self-leadership skills and innovative behavior at work. *International Journal of Manpower*, 27(1), 75-90.
- Choi, S. B., Kim, K., Ullah, S. E., & Kang, S. W. (2016). How transformational leadership facilitates innovative behavior of Korean workers: Examining mediating and moderating processes. *Personnel Review*, 45(3), 459-479.
- Conger, J. A., & Kanungo, R. N. (1988). The empowerment process: Integrating theory and practice. *Academy of Management Review*, 13(3), 471-482.
- Çavuş, B. (2023). Dijital liderliğin psikolojik sahiplenme aracılığıyla, yenilikçi iş davranışı ve bilgi paylaşım davranışının yararlılık üzerine etkisinin incelenmesi (*Yüksek lisans tezi*). Adnan Menderes Üniversitesi, Aydın.
- Çetinkaya, A. (2021). Dönüşümcü liderlik perspektifinden yenilikçi iş davranışının analizi: Otel işletmeleri üzerine bir araştırma (*Doktora tezi*). Düzce Üniversitesi, Düzce.
- De Jong, J. (2007). Individual innovation, the connection between leadership and employees. *Innovative work behavior*. Amsterdam: Academisch Proefschrift.
- De Jong, J. P. J., Den Hartog, D. N. (2003). *Leadership as a determinant of innovative behaviour*. Research Report, Scientific Analysis of Entrepreneurship and SMEs.
- Dorenbosch, L., van Engen, M. L., ve Verhagen, M. (2005). On-the-job innovation: The impact of job design and human resource management through production ownership. *Creativity and Innovation Management*, 14(2), 129-141.
- Duan, S., Liu, Z., & Che, H. (2018). Mediating influences of ethical leadership on employee creativity. *Social Behavior and Personality: An International Journal*, 46(2), 323-337.
- DuBrin, A. (2012). *Leadership: Research findings, practice, and skills* (7th ed.). New York: Houghton Mifflin.
- Düger, Y. S. (2020). Etik liderlik ve çalışanların yenilikçi davranışı: Lider-üye etkileşimi ve duygusal zekânın düzenleyici aracılık modeli. *Abi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(3), 706-725.
- Elçi, Ş. (2007). *İnovasyon: Kalkınma ve rekabetin anahtarı* (2. b.). İstanbul: Tecnopolisgrup.
- Elibol, G. (2021). Dönüşümcü liderliğin yenilikçi iş davranışına etkisinde algılanan örgütsel desteğin aracı rolü (*Yüksek lisans tezi*). Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, Osmaniye.

- Ercan, S. (2019). Lider-üye etkileşimi, yenilikçi iş davranışı, işe adanmışlık, örgütsel özdeşleşme ilişkisinde örgütsel adaletin rolü (*Doktora tezi*). Maltepe Üniversitesi, İstanbul.
- Erdem, A. T. (2021). Güçlendirici liderliğin yenilikçi iş davranışına etkisinde bilgi paylaşımının aracılık rolü: Bilişim sektöründe bir araştırma. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 30(1), 119-131.
- Erhan, T., Uzunbacak, H. H., & Aydın, E. (2022). From conventional to digital leadership: exploring digitalization of leadership and innovative work behavior. *Management Research Review*, 45(11), 1524-1543.
- Erkal, P. (2023). Kapsayıcı liderliğin çalışan performansı üzerine etkisi: Yenilikçi iş davranışlarının aracı rolü. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 19(4), 822-843.
- Ertürk, R. (2023). Öğretmenlerin psikolojik sermayeleri ve yenilikçi iş davranışları arasındaki ilişki. *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(28), 227-247.
- Gökçe, Y. (2024). Örgütsel çevikliğin çalışma yaşam kalitesi ve yenilikçi iş davranışına etkisi: Afyonkarahisar'da faaliyet gösteren beş yıldızlı otel işletmelerinde bir uygulama. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Turizm İşletmeciliği Ana Bilim Dalı / Turizm İşletmeciliği Bilim Dalı.
- Greenleaf, R. K. (2002). *Servant leadership: A journey into the nature of legitimate power and greatness*. Paulist Press.
- Gül, İ., Gedik, Ö., Canbaz, M., & Saraçlı, S. (2023). Hizmetkâr liderlik ve yenilikçi davranış arasındaki ilişkide çalışan sadakatinin aracı rolünün PLS-SEM ile incelenmesi. *Nicel Bilimler Dergisi*, 5(1), 29-50. <https://doi.org/10.51541/nicel.1139405>
- Gümüşlüoğlu, L., & İlsev, A. (2009). Transformational leadership, creativity, and organizational innovation. *Journal of Business Research*, 62(4), 461-473.
- Harlianto, J., & Rudi, A. (2018). The role of leaders in stimulating innovative work behavior and its impacts towards job performance. *International journal of engineering & technology*, 7(3.30), 571-574.
- Hornsby, J. S., Kuratko, D. F., & Zahra, S. A. (2002). Middle managers' perception of the internal environment for corporate entrepreneurship: assessing a measurement scale. *Journal of business Venturing*, 17(3), 253-273.
- Hou, B., Hong, J., Zhu, K., & Zhou, Y. (2019). Paternalistic leadership and innovation: The moderating effect of environmental dynamism. *European Journal of Innovation Management*, 22(3), 562-582.
- Huang, K., Wu, J., Lu, S., & Lin, Y. (2016). Innovation and technology creation effects on organizational performance. *Journal of Business Research*, 69(6), 2187-2192.

- Janssen, O. (2000). Job demands, Perceptions of Effort-reward Fairness and Innovative Work Behavior. *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 73(3), 287-302.
- Jaskyte, K. (2004). Transformational leadership, organizational culture, and innovativeness in non-profit organizations. *Non-profit Management and Leadership*, 15(2), 153-168.
- Jung, D., Wu, A., & Chow, C. W. (2003). Towards understanding the direct and indirect effects of CEO's transformational leadership on firm innovation. *The Leadership Quarterly*, 19(5), 582-594.
- Karakaya, M., & Aslan, H. (2022). Hizmetkâr liderliğin yenilikçi iş davranışına etkisinde işe adanmışlığın aracı rolü. *İktisadi ve İdari Bilimlerde Akademik Analiz ve Tartışmalar*, 629-646.
- Karamanhoğlu, A. U., & Şenkul, G. (2024). Yenilikçi iş davranışını şekillendirmede dijital liderlerin rolü. *Başkent Üniversitesi Ticari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(1), 27-45.
- Karasakal, N., Sürücü, L., & Bekmezci, M. (2024). Hizmetkâr liderliğin yenilikçi iş davranışına etkisinde örgütsel vatandaşlık davranışının aracı rolü. *Journal of Research in Business*, 9(2), 482-498.
- Khan, M. J., Aslam, N., & Riaz, M. N. (2012). Leadership styles as predictors of innovative work behavior. *Pakistan Journal of Social and Clinical Psychology*, 9(2), 17-22.
- Khan, M. A., Ismail, F. B., Hussain, A., & Alghazali, B. (2020). The interplay of leadership styles, innovative work behavior, organizational culture, and organizational citizenship behavior. *SAGE Open*, 10(1), 1-16.
- Khaola, P. P., & Sephelane, R. (2013). Leadership, organisational citizenship and innovative work behaviours in Lesotho: Exploratory evidence. *Journal of Language, Technology & Entrepreneurship in Africa*, 4(2), 46-58.
- Kılıç, İ. A., Yavuz, M., & Koyuncu, Y. E. (2024). Okul yöneticilerinin yaratıcı liderlik özellikleri ile öğretmenlerin yenilikçi iş davranışları arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Yönetim ve Eğitim Bilimleri Dergisi*, 3(1), 62-71.
- Köse, A. N. (2021). Örgütsel öğrenme ile bireysel iş performansı ilişkisinde örgütsel zekâ ve yenilikçi iş davranışının rolleri (*Yayımlanmamış doktora tezi*). Beykent Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul.
- Krause, D. E. (2004). Influence-based leadership as a determinant of the inclination to innovate and of innovation-related behaviors: An empirical investigation. *The Leadership Quarterly*, 15(1), 79-102.
- Ma, Y., Cheng, W., Ribbens, B. A., & Zhou, J. (2013). Linking ethical leadership to employee creativity: Knowledge sharing and self-efficacy as mediators. *Social Behavior and Personality: An International Journal*, 41(9), 1409-1419.

- Munawar, K., Muhammad, R., & Ishfaq, A. (2011). Transformational, transactional, and laissez-faire styles of teaching faculty as a predictor of satisfaction and extra effort among the students: Evidence from higher education institutes. *Interdisciplinary Journal of Research in Business*, 1(4), 130-135.
- OECD, F. M. (1981). *The measurement of scientific and technical activities*. Frascati Manual. Paris: OECD, 15-16.
- Oke, A., Munshi, N., & Walumbwa, F. O. (2009). The influence of leadership on innovation processes and activities. *Organizational Dynamics*, 38(1), 64-72.
- Orman, G. O. (2024). Özel okul yöneticilerinin sürdürülebilir liderlik yeterlilikleri ile öğretmenlerin yenilikçi iş kültürü arasındaki ilişkinin incelenmesi (*Yayımlanmamış yüksek lisans tezi*). Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Ön, E., & Dinçel Yanık, G. (2024). Dijital liderlik ile inovatif iş davranışı arasındaki ilişkide dışsal motivasyonun aracı rolü. *Artvin Çoruh Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(2), 202-217.
- Özay, M. A., & Kaymaz, K. (2023). Yenilikçi iş davranışı ve öncülleri üzerine bir araştırma. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(1), 275-293.
- Özkan, B., Akman, Y. (2024). Okul yöneticilerinin gösterdikleri dağıtımçı liderlik davranışları ile öğretmenlerin yenilikçi iş davranışı ilişkisi. *TEBD*, 22(2), 1384-1405. <https://doi.org/10.37217/tebd.1450813>
- Pieterse, A. N., Van Knippenberg, D., Schippers, M., & Stam, D. (2010). Transformational and transactional leadership and innovative behavior: The moderating role of psychological empowerment. *Journal of Organizational Behavior*, 31(4), 609-623.
- Puni, A., Agyemang, C., & Asamoah, E. (2016). Leadership styles, employee turnover intentions and counterproductive work behaviors. *International Journal of Innovative Research and Development*, 5(1), 1-7.
- Raghuram, S., Gajendran, R. S., Liu, X., & Somaya, D. (2017). Boundaryless LMX: Examining LMX's impact on external career outcomes and alumni goodwill. *Personnel Psychology*, 70(2), 399-428.
- Reuvers, M., Van Engen, M. L., Vinkenbug, C. J., & Wilson-Evered, E. (2008). Transformational leadership and innovative work behaviour: Exploring the relevance of gender differences. *Creativity and Innovation Management*, 17(3), 227-244.
- Rickards, T., Moger, S. (2006). Creative leaders: A decade of contributions from creativity and innovation management. *Creativity and Innovation Management*, 15(1), 4-18.
- Saylı, H., Baytok, A. (2014). *Örgütlerde liderlik: Teori, uygulama ve yeni perspektifler*. Ankara: Nobel Yayıncılık.

- Spreitzer, G. M. (1995). Psychological empowerment in the workplace: Dimensions, measurement, and validation. *Academy of Management Journal*, 38(5), 1442-1465.
- Taşkıran, E. (2024). Dijital liderliğin otel çalışanlarının yenilikçi iş davranışı üzerindeki etkisi: Değişime direncin düzenleyici rolü. *Akademik Hassasiyetler*, 11(26), 318-346.
- Torres, F. C., Espinosa, J. C., Dornberger, U., & Acosta, Y. A. C. (2017). Leadership and employees' innovative work behavior: Test of a mediation and moderation model. *Asian Social Science*, 13(9), 9-23.
- Tuominen, T., Toivonen, M. (2011). Studying innovation and changeactivities in KIBS through the lens of innovative behaviour. *International Journal of Innovation Management*, 15(02), 393-422.
- Uçar, Z., & Gündoğdu, B. (2023). İşgörenler tarafından algılanan açık liderliğin yenilikçi iş davranışına etkisinde yönetici destek algısının aracılık rolü. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25(2), 740-765.
- Ulusal, E., & Yüreğir, O. (2020). Yenilikçi iş davranışını belirleyen faktörlerin ağırlıklandırılması. *Endüstri Mühendisliği*, 31(0), 17-31.
- Volmer, J., Spurk, D., & Niessen, C. (2012). Leader-member exchange (LMX), job autonomy and creative work involvement. *The Leadership Quarterly*, 23(3), 456-465.
- West, M. A., ve Farr, J. L. (1990). *Innovation and Creativity at Work*. Oxford: John Wiley.
- Yıldırım, A. E. (2024). Okul müdürlerinin girişimci liderlik davranışları ile öğretmenlerin yenilikçi iş davranışları arasındaki ilişki (*Yüksek Lisans Tezi*). Pamukkale Üniversitesi, Denizli.
- Yukl, G. (2002). *Leadership in organizations* (5th ed.). Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall.
- Zhang, X., & Bartol, K. M. (2010). Linking empowering leadership and employee creativity: The influence of psychological empowerment, intrinsic motivation, and creative process engagement. *Academy of Management Journal*, 53(1), 107-128.
- Zhang, Z., Wang, M., & Shi, J. Q. (2012). Leader-follower congruence in proactive personality and work outcomes: The mediating role of leader-member exchange. *Academy of Management Journal*, 55(1), 111-130.

Artificial Intelligence Applications in PreK-12 Education: The Ethical Perspective

Murat Pektaş¹

Adem Yılmaz²

Abstract

Arguably today, areas for which *Artificial Intelligence* (AI) applications are not used, are becoming almost extinct. AI applications have already been used in determining travel preferences, creating shopping lists, in supporting child raising, toward the creation and maintenance of autonomous vehicle systems. In fact, AI applications are frequently employed in educational trajectories as well. Here, the main objectives are to enable students to receive a more quality education and to better facilitate their learning processes. At the same time, these technologies provide teachers with a fair number of materials of novel sort along with other ‘intelligent applications’ to be utilized in instruction. That said, technology carries the potential to bear several disadvantages particularly when used outside of numerous determined purposes. In this direction, AI may negatively affect students via fostering cheating behavior, causing deprivation of creative thinking processes, and personal development. Today, with the help of an AI application entitled ChatGPT-4 developed by Open AI company, it is possible to write a paper, thesis, or summary on almost any subject. Writing codes, solving problems, and developing creative applications are amongst the operations this application can easily overcome. To this end, it would be fair to state that AI applications can cause harmful societal effects aside from the convenience they provide. This creates public concern, and national and international governmental institutions declared some restrictions and legal guidelines in this regard. Our country (Türkiye) currently has no law or a draft version of a law on how AI applications should be benefitted. Howbeit, some other

1 Prof. Dr., Kastamonu Üniversitesi, mpektas@kastamonu.edu.tr,
<https://orcid.org/0000-0002-7205-6279>

2 Doç. Dr., Kastamonu Üniversitesi, yilmazadem@kastamonu.edu.tr,
<https://orcid.org/0000-0002-1424-8934>

countries have published AI ethical guidelines and policy documents. In light of all these, this study intends to discuss the ethical dimension(s) of using AI applications, and their reflections in particular at PreK-12 levels by scrutinizing the phenomenon through a literature review and through collecting data from student teachers taking a qualitative route. As a result of the research, it appears that establishing an ethical practice framework for AI applications is inescapable. Further, learners at PreK-12 levels need to be made knowledgeable about the ethical dimension(s) of the said applications with the emphasis that these applications act as more than being yet another time passing/recreation tools since they can assist in development to a greater extent but posing greater threats for those students.

1. Introduction

One can comfortably articulate that *Artificial Intelligence* (AI) applications have gained an important place in spheres of education in recent years. Education institutions also acknowledge and make use of AI technologies to improve student's learning processes, enhance efficiency of organizational operations and provide access to bulks of information (Akgun & Greenhow, 2022). However, the rapid progress of AI applications has brought a considerable number of ethical concerns (Cath et al., 2018; Sevgi, Ayyıldız & Yılmaz, 2023). These are enlisted as equality, privacy, data security, transparency, accountability, justice, privacy issues together with having an unlimited access to all types of information, problems threatening freedom of speech, dignity, sustainability causing 'information pollution' (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization [UNESCO], 2021).

In this context, it will be an essential step to examine the ethical dimensions of AI applications, especially toward the boundaries of PreK-12 levels where the information is produced and disseminated should always cater to the best interest of the child and hence present solutions drawing attention to adverse impacts. Also, human-artificial intelligence collaborative environments, which are on the increase as the 'power goes on', may cause young people to develop contraindications on educational, social, emotional, cognitive, cultural, and political areas. This requires a decolonized and "*humanized post-human ethic*" (Adams et al., 2023).

Without doubt, AI applications in education have gained the role of shaping how education content should be presented, and how to support the dynamic and shifting responsibilities of teachers (Hernández-Orallo & Vold, 2019; Sevgi & Yılmaz, 2023). Yet, the ethical side of the modus operandi should not be neglected whilst performing the relevant procedures.

When it comes to ethics, moral values come into play in terms of the results of the related activities carried out as part of the practicum. For this very reason, rather than the desired outcomes of resorting to AI applications in relation to practicality, in education, the ‘how’ of doing things what ethical situations may be violated should be examined.

AI applications can indeed create ethical problems in the fields of privacy and data breach, equality and fair use, personal development, prejudice and discrimination, human-machine relationship, freedom of thought and thought, and autonomy (Jobin et al., 2019). This necessitates designating and announcing a moral and legal framework for controlling AI applications, determining access limits, and producing legal content warranting freedom of use.

2. Literature (Research) Review

The ethical frameworks and guidelines established for artificial intelligence (AI) applications are also evident in the field of education. While the integration of AI into education offers numerous advantages—such as supporting students’ learning processes, providing teachers with innovative instructional materials, and enabling personalized learning experiences—it also raises various ethical concerns. The incorporation of AI into the educational system encompasses a broad spectrum of issues, including student privacy, data security, transformations in teacher-student interactions, and the establishment of ethical usage standards (Yılmaz, Şahin-Atılgan & Güzel-Sekecek, 2024).

In this regard, Luckin et al. (2016) state that the ethical problems associated with AI applications in education do not become particularly prominent at early age levels. However, as AI continues to become more widespread, it is anticipated that issues such as the ethical boundaries of AI systems used in education, data privacy, and cognitive dependency will gain greater significance in the future.

Jobin et al. (2019) conducted a comprehensive study analyzing the ethical principles governing AI applications, their limitations, and how these principles should be framed in a cross-sectoral context. Their research emphasizes the necessity of not limiting the discussion on ethical principles to the education sector alone but rather integrating these considerations into a more comprehensive interdisciplinary model.

Similarly, Southgate et al. (2019) focused on the use of AI applications in schools, examining their impact on teachers, students, and school administrators. Their study analyzes how AI-powered educational tools are

transforming pedagogical processes and how they can be made more effective in instruction. However, the increasing prevalence of such applications also raises critical questions, such as how to protect students' digital footprints and how to delineate ethical boundaries.

Research conducted by Algora Lab (2021) highlights that more than 300 ethical guidelines and policy documents have been produced globally on AI. This indicates a growing awareness of the need to establish ethical standards for AI and a trend among various countries toward developing legal frameworks in this regard. Nevertheless, how these policies will be integrated into education remains a subject of ongoing debate.

Irwin et al. (2021) examined the ethical aspects of AI applications within the framework of children's privacy rights and data confidentiality. Key concerns include the protection of children's data on digital platforms, how AI-based educational applications utilize student information, and the extent to which such data is anonymized.

Holmes et al. (2021) investigated how AI applications in education could be modeled within a community-level ethical framework. Their research underscores the importance of fostering ethical awareness among individuals and increasing societal consciousness regarding the potential ethical dilemmas posed by AI. They emphasize the necessity of developing awareness programs for teachers and students, establishing ethical codes, and integrating these principles into educational environments.

A study conducted by UNESCO (2021) proposed recommendations on how AI should be integrated into the field of education and how these technologies should be positioned within educational settings. UNESCO has been actively involved in defining international principles that promote the ethical use of AI and encourages countries to develop policies based on these guidelines.

Schiff (2021) underscores the significance of ethical principles and national policies in education, highlighting the need to establish ethical boundaries for the use of AI applications. The fact that AI policies differ across countries necessitates the formulation of universally accepted ethical standards at a global level.

The studies conducted by the United Nations International Children's Emergency Fund (UNICEF, 2021a, 2021b) extensively analyze the ethical limitations of AI and their implications for children's rights. These studies stress the importance of safeguarding children's rights when engaging with AI, ensuring data security, and clearly defining ethical usage boundaries. It

is particularly emphasized that AI-powered educational tools used at the PreK-12 level, while offering significant developmental benefits, also pose ethical risks.

Similarly, Adams et al. (2023) identified the ethical principles governing AI applications in K-12 education and examined how these principles could be integrated into educational processes. Their study suggests that for AI tools to be used effectively and ethically in education, teachers and school administrators must develop a greater awareness of these issues.

In conclusion, addressing AI applications in education within an ethical framework is crucial for ensuring both student safety and the effective implementation of pedagogical processes. AI systems used in education should not merely be considered as technological innovations but also as elements requiring careful evaluation from an ethical and social responsibility perspective. In this context, it is evident that further research and policy development are needed at both national and international levels to ensure the ethical use of AI applications in education.

3. Method

The present study aims to examine the ethical considerations associated with the use of artificial intelligence (AI) applications in education through a two-stage research design. The first stage involves an extensive literature review, in which existing ethical principles and guidelines related to AI applications in educational settings were systematically analyzed and discussed. This phase of the study employs the document analysis method, which allows for an in-depth examination of academic publications, reports, policy documents, and ethical frameworks established by various national and international institutions. The comparative analysis of ethical principles in AI applications in education serves as the foundation for understanding the core concerns and debates in the field.

In the second stage, a qualitative research approach was adopted, focusing on the perceptions and experiences of university students regarding AI ethics in education. To achieve this, semi-structured interviews were conducted with 12 university students enrolled in the School of Education at a state university located in the Western Black Sea Region of Türkiye. The participants were selected through random sampling, ensuring a diverse and unbiased representation of perspectives. The interviews aimed to gather students' viewpoints on the ethical dimensions of AI, particularly concerning its impact on teaching, learning, assessment, and personal data privacy.

A structured interview form, developed by the researchers, was used as the primary data collection tool. This form contained a total of three open-ended questions, designed to elicit participants' reflections on the ethical implications of AI applications in education. The questions focused on:

1. Perceptions of AI Ethics: Students' awareness and understanding of ethical concerns related to AI in education.
2. Personal Experiences and Observations: Participants' direct or indirect experiences with AI tools in their academic journey and their ethical considerations.
3. Recommendations for Ethical AI Use in Education: Suggestions on ethical guidelines, potential risks, and measures that should be taken to ensure responsible AI implementation in learning environments.

The qualitative data obtained from the interviews were subjected to content analysis, a widely used method in qualitative research for identifying themes, patterns, and relationships within textual data. The responses provided by the students were coded and categorized into key themes, allowing for a systematic interpretation of the ethical challenges and concerns surrounding AI in education. The findings from this analysis were then compared with insights derived from the literature review, enabling a more comprehensive understanding of the ethical landscape of AI in educational contexts.

By integrating both document analysis and qualitative interviews, this study aims to present a holistic perspective on the ethical considerations of AI in education. The combination of theoretical insights and empirical data contributes to the ongoing discourse on AI ethics, highlighting the importance of developing well-defined ethical frameworks and guidelines to ensure the responsible and fair use of AI technologies in learning environments.

4. Findings

Pertaining to the first stage of the study, it seems that there exist plentiful studies on the ethical aspects of AI applications. These cover an extensive area such as decision systems of autonomous machines (Anderson & Anderson 2015), meta-applications within the scope of AI ethics (Vakkuri & Abrahamsson 2018; Yilmaz, 2021), and improved AI guidelines (The IEEE Global Initiative on Ethics of Autonomous and Intelligent Systems, 2019) contains. Nevertheless, it is worth noting that the current study aims to cast light on the ethical dimension of AI applications in education making it more specific.

The literature review points to four different ethical documents by competent institutions in the field of education. These were as follows, respectively (Adams et al., 2023):

1. World Economic Forum (2019): *Generation AI: Establishing Global Standards for Children and AI*,
2. The Institute for Ethical AI in Education (IEAIED, 2021): *The Ethical Framework for AI in Education*,
3. UNESCO (2021): *AI and Education: Guidance for Policymakers*,
4. (UNICEF, 2021b): *Policy Guidance on AI for Children*.

The issues that emphasized respecting education are equality, privacy, data security, transparency, accountability, justice, sustainability, and information pollution. Addedly, confidentiality and data breach, equality and fair use, personal development, prejudice and discrimination, human-machine relationship, freedom of thought and thought, and autonomy were considered topics that may cause ethical issues. Below are a number of subjects that are worthy of dealing with in education:

Equity: All students should have equal access to AI applications in an inclusive fashion.

Privacy: AI applications should be able to store user information within specific standards and security protocols and should not share them with third parties.

Data Security: AI applications should be able to securely store information on personal, corporate, and educational issues in databases.

Transparency: AI applications in education should transparently share data collection policies and data processing processes with users to improve themselves and provide better service.

Accountability: AI applications should have clearly defined standards and accountable user systems.

Fairness: AI applications should comply with the legal rules in data collection, processing, and sharing the obtained data with users and should be able to serve for all users.

Sustainability: AI applications should be for long-term and sustainable education rather than for daily solutions. In this sense, the needs of the age should be followed closely, and frequent updates are needed.

Information Pollution: AI applications should prevent information pollution by considering filtering and official certificates for the security of the source.

AI applications possess ethical dimensions and heavy duties to be fulfilled in education and some of these explain access policies and give chances of information sharing, albeit partially, on working principles. Even though these practices will be encountered more intensely in the coming years, the international acceptance of ethical guidelines and worldwide cooperation will help establish specific standards in an effective way. For children, so as to be able to care about their well being and development, it should be ensured that universal ethics sheds light to all the processes and procedures.

In the second stage of the study, semi-structured interviews were completed with 12 prospective teachers of PreK-12 levels. The questions posed revealed responses in themes, categories, and codes as presented in Table 1.

Table 1. Themes, categories and codings for interview questions

Theme	Category	Code	(f)
Ethical dimensions that AI applications should own	Legal	Open data processing	2
		Compliance with the law	2
		Transparency of data collection policies	1
		Emphasis on privacy and equality	1
	Moral	No sharing of personal data	3
		Underlining value judgments	1
		No producing of information pollution	1
		Presenting accurate information	1
Importance attached to the ethical dimension of AI applications	Significance level	I care a lot	1
		I care partially	2
		I don't care at all	9
Usage area of AI applications	Doing homework and assignments/tasks	Project preparation	5
		Creating creative apps	1
		Solving complex problems	1
	Curiosity and discovery	Discovering topics one's curious about	3
		Doing research	1
		Accessing unlimited information	1

At this point it is clear that AI applications should have two different policies viz. legal and moral. These are similar to the ethical guidelines belonging to the influential organizations that have been stressed earlier in the paper. With regard to the importance attributed to AI applications and ethical issues apparently most did not give importance to these. This can be associated with the applications being new, and their harmful aspects have not yet been discovered. To wit, students as users are not fully aware of their ethical responsibility. It is observed that students use these applications intensively for doing homework, solving complex problems, and preparing novel tasks. Lastly, students' sense of curiosity plays an active role in the use of these applications. All in all, these findings are believed to unveil a snapshot of the future professionals of PreK-12 levels.

5. Implications

The superior results of this research may be presented in the following way:

1. AI applications in the field of education are being given more importance at the national and international levels nowadays. This points out the vitality of preparing ethical guidelines and legal notifications globally. Alongside the advantages of AI, it is deemed essential to indicate the usage limits and legal aspects.
2. AI applications are practical time-passing tools that attract people's attention besides being powerful tools to support scientia in the field of education and in other fields and sectors. Whatever the rationale behind turning to these applications, all types of information to be gained should be refined and filtered. In doing so, speaking of PreK-12 education, warranting equal, fair, transparent, and reliable media and forms of instruction as well as all other kinds of teaching and learning can be made possible.
3. Ethical frameworks and draft laws should be established in our country (Türkiye) addressing AI applications in education immediately to target all children. In this way, healthy usages can be realized and sustained.

6. References

- Adams, C., Pente, P., Lernermeier, G., & Rockwell, G. (2023). Ethical principles for artificial intelligence in K-12 education. *Computers and Education: Artificial Intelligence*, 4, 100131, 1-10. <https://doi.org/10.1016/j.caeai.2023.100131>
- Akgun, S., & Greenhow, C. (2022). Artificial intelligence in education: Addressing ethical challenges in K-12 settings. *AI and Ethics*, 2, 431-440. <https://doi.org/10.1007/s43681-021-00096-7>
- Algora Lab. (2021). *Völet 2.4 - the montreal Declaration and public deliberation [video]*. YouTube. <https://youtu.be/4K-sWLh5G3U>.
- Anderson, M., & Anderson, S. L. (2015). Towards ensuring ethical behavior from autonomous systems: A case-supported principle-based paradigm. In *Artificial intelligence and ethics: Papers from the 2015 AAAI Workshop* (pp. 1–10).
- Cath, C., Wachter, S., Mittelstadt, B., Taddei, M., & Floridi, L. (2018). Artificial Intelligence and the ‘good society’: the US, EU, and UK approach. *Sci. Eng. Ethics*, 24, 505–528.
- Hernández-Orallo, J., & Vold, K. (2019). AI extenders: The ethical and societal implications of humans cognitively extended by AI. In *In Proceedings of the 2019 AAAI/ACM Conference on AI, ethics, and society* (pp. 507–513). <https://dl.acm.org/doi/pdf/10.1145/3306618.3314238>
- Holmes, W., Porayska-Pomsta, K., Holstein, K., Sutherland, E., Baker, T., Shum, S. B., Santos, O. C., Rodrigo, M. T., Cukurova, M., Bittencourt, I. I., & Koedinger, K. R. (2021). Ethics of AI in education: Towards a community-wide framework. *International Journal of Artificial Intelligence in Education*, 32, 504-526. <https://doi.org/10.1007/s40593-021-00239-1>
- Irwin, J., Dharamshi, A., & Zon, N. (2021). *Children’s privacy in the age of artificial intelligence*. CSA Group. [Online:https://www.csagroup.org/wp-content/uploads/CSA-Group-Research-Children_s-Privacy-in-the-Age-of-Artificial-Intelligence.pdf]. Retrieved Date: 19.03.2023
- Jobin, A., Ienca, M., & Vayena, E. (2019). The global landscape of AI ethics guidelines. *Nature Machine Intelligence*, 1, 389-399. <https://doi.org/10.1038/s42256-019-0088-2>
- Luckin, R., Holmes, W., Griffiths, M., & Forcier, L. B. (2016). *Intelligence unleashed: An argument for AI in Education*. Pearson.
- Schiff, D. (2021). Education for AI, not AI for education: The role of education and ethics in national AI policy strategies. *International Journal of Artificial Intelligence in Education*, 32, 527-563. <https://doi.org/10.1007/s40593-021-00270-2>
- Sevgi, M., Ayyıldız, P., & Yılmaz, A. (2023). Eğitim bilimleri alanında yapay zekâ uygulamaları ve uygulamaların alana yansımaları. Ö. Baltacı (Ed.). *Eğitim Bilimleri Araştırmaları-IV içinde* (ss.1-18). Özgür Yayınları.

- Sevgi, M., & Yılmaz, A. (2023). Yükseköğretimde dijital dönüşüm ve meta-verse. Y. Doğan ve N. Şen Ersoy (Edts.). *Eğitimde Metaverse Kuram ve Uygulamalar içinde* (ss.71-86). Efe Akademi Yayınları.
- Southgate, E., Blackmore, K., Pieschl, S., Grimes, S., McGuire, J., & Smithers, K. (2019). *Artificial intelligence and emerging technologies (virtual, augmented and mixed reality) in schools: A research report*. University of Newcastle.
- The IEEE Global Initiative on Ethics of Autonomous and Intelligent Systems. (2019). *Ethically aligned design: A vision for prioritizing human well-being with autonomous and intelligent systems* (pp. 1–294).
- The Institute for Ethical AI in Education (IEAIED) (2021). *The ethical framework for AI in education*. University of Buckingham. [Online: <https://www.buckingham.ac.uk/wp-content/uploads/2021/03/The-Institute-for-Ethical-AI-in-Education-The-Ethical-Framework-for-AI-in-Education.pdf>]. Retrieved Date: 09.02.2023
- United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO) (2021). *AI and education: Guidance for policy makers*. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000376709>
- United Nations International Children's Emergency Fund (UNICEF) (2021a). *AI policy guidance: How the world responded*. [Online: <https://www.unicef.org/globalinsight/stories/ai-policy-guidance-how-world-responded>]. Retrieved Date: 14.01.2023
- UNICEF (2021b). *Policy guidance on AI for children 2.0*. [Online: <https://www.unicef.org/globalinsight/media/2356/file/UNICEF-Global-Insight-policy-guidance-AI-children-2.0-2021.pdf>]. Retrieved Date: 21.02.2023
- Vakkuri, V., & Abrahamsson, P. (2018). The key concepts of ethics of artificial intelligence. In *Proceedings of the 2018 IEEE international conference on engineering, technology and innovation* (pp. 1–6).
- World Economic Forum. (2019). *Generation AI: Establishing global Standards for children and AI*. [Online: <https://www.weforum.org/reports/generation-ai-establishing-global-standards-for-children-and-ai>]. Retrieved Date: 23.03.2023
- Yılmaz, A. (2021). The effect of technology integration in education on prospective teachers' critical and creative thinking, multidimensional 21st century skills and academic achievements. *Participatory Educational Research*, 8(2), 163-199. <https://doi.org/10.17275/per.21.35.8.2>
- Yılmaz, A., Şahin-Atılğan, K., & Güzel-Sekecek, G. (2024). Sürdürülebilir kalkınma ve eğitim. M. Korucuk (Ed.). *Eğitimin Temellerine Bakış: Program Geliştirme-Yeni Yaklaşımlar içinde* (ss.225-236). İstanbul: Efe Akademi Yayıncılık.

Alparslan Türkeş'in Milli Görüşü Çerçevesinde Milliyetçi Hareket Partisi Üzerine Bir Değerlendirme (1965-1980) Dönemi

Nadide Çakıroğlu¹

Özet

Türk siyasal hayatında sağ düşüncenin temel ilkelerini ve özünü anlayabilmek için Milliyetçi Hareket Partisi önemli bir role sahiptir. Milliyetçi Hareket Partisi'nin kuruluş amacının ortaya konulabilmesi için öncelikle Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi'nin incelenmesi gerekmektedir. Türk milliyetçiliği fikrinin hem siyasal hem de ideolojik açıdan CKMP ve ardından MHP'de kurumsal olarak temsil edilebilmesi topluluklara yayılma ihtiyacını da beraberinde getirmiştir. CKMP'yi ideolojik bir zemine taşıyan Türkeş Genel Başkan olduktan sonra değişen ismi ile MHP'nin fikir hareketlerinin oluşmasında ülkücülük kavramını ön plana çıkararak bu süreçte MHP'yi Türk siyasal hayatı açısından önemli bir aktör hâline getirmiştir. MHP'nin sahip olduğu ideolojik anlayışın ortaya çıkmasında büyük ölçüde Alparslan Türkeş'in görüşlerinin etkili olduğu ifade edilebilir. Bu çalışma, MHP'nin sahip olduğu ideolojinin kavramsal çerçevesinin çizilmesi, Alparslan Türkeş'in parti üzerindeki etkisinin ortaya çıkarılması ve partinin oluşumunda etkili olan fikir hareketlerinin incelenmesi amacıyla yapılmıştır. Bu bağlamda, Türkiye'de milliyetçilik fikrinin gelişim süreci içinde önemli siyasi hareketlerden birisi olarak görülen Milliyetçi Hareket Partisi üzerinde 1965-1980 yılları arasındaki fikir hareketlerinin incelenmesi ile Alparslan Türkeş'in etkisi ortaya çıkarılmıştır. Çalışma kapsamında; Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi'nden Milliyetçi Hareket Partisine tarihsel süreç, örgütsel ve ideolojik değişim, Alparslan Türkeş'in milli görüşü çerçevesinde "Dokuz Işık Doktrini", MHP'nin fikir hareketleri ve milliyetçi cephe hükümetleri incelenmiştir. Çalışmada nitel veri toplama tekniği kullanılarak literatür taraması sonucunda elde edilen bilgilerden yararlanılmıştır. MHP'nin ideolojik çizgisinde zamana bağlı olarak değişiklikler olduğu görülmüştür. Türk siyasal hayatında parti isminin lider ile anılması ve lidere olan bağlılığın parti hareketinin yerleşmesi ile gelişmesi üzerinde etkili olduğu görülmüştür.

1 Öğr. Gör. Dr., Trabzon Üniversitesi Beşikdüzü Meslek Yüksekokulu, Yönetim ve Organizasyon, nadidecakiroglu@trabzon.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-2624-6266>

Giriş

Milliyetçi Hareket Partisi'nin kuruluş amacının ve benimsediği fikir hareketlerinin anlaşılabilmesi için öncelikle tarihsel sürecin ortaya konulması gerekmektedir. Tarihsel süreç incelendiğinde, MHP'nin kuruluşunda önemli bir role sahip olan Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi'nin, Türkiye Köylü Partisi ve Cumhuriyetçi Millet Partisi'nin birleşmesiyle oluştuğu görülmektedir (Uzun, 2005: 268). 1965 yılında Alparslan Türkeş'in CKMP'nin genel başkanı olarak seçilmesiyle birlikte MHP hareketinin oluşmaya başladığı ifade edilebilir. 1969 yılında Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi'nin ismi Milliyetçi Hareket Partisi olarak değiştirilmiştir. Böylece, Türk siyasal hayatında Türkçü ideolojinin temsilcisi MHP olmuştur.

Milliyetçi Hareket Partisi'nin oluşumu incelendiğinde, Türkçü-milliyetçi ideolojinin etkili olduğu görülmüştür. 1967 yılında "Başbuğ" unvanı alan Alparslan Türkeş'in parti üzerindeki etkinliğinin ve denetiminin arttığı görülmektedir. Parti, ideolojik ve örgütsel yapılanmanın yerleşmesiyle birlikte halk arasında "Türkeş Partisi" ve bu partinin üyeleri de "Türkeşçi" olarak anılmaya başlanmıştır. Alparslan Türkeş ile birlikte parti "doktriner sağ" temsil etmiş ve Türk milliyetçiliği fikrinin siyasal alanda temsilcisi olma fikrini ortaya koymuştur. Parti'nin ideolojik çizgisine bağlı olarak zaman içerisinde söylemlerde bazı değişiklikler yaşanmıştır. Parti içinde İslami söylemlerin arttığı ve Türk-İslam Ülküsü doğrultusunda bir çizginin benimsenmeye başlandığı görülmüştür.

Parti'nin sahip olduğu Türkçü-milliyetçi çizginin temelleri, Türkeş'in fikirlerini sunduğu "Dokuz Işık Doktrini" ile ifade edilmiştir. Türk milliyetçiliği fikir sistemini ifade eden "Dokuz Işık Doktrini"nin dayandığı temel ilkeler arasında; milliyetçilik, ülkücülük, toplumculuk, ahlakçılık, köycülük, ilimcilik, hürriyetçilik ve şahsiyetçilik, gelişmecilik ve halkçılık, endüstricilik ve teknikçilik yer almaktadır. Parti'nin amblemi olarak, kırmızı zemin üzerine beyaz olarak işlenmiş "üç hilal" uygun görülürken, partinin gençlik kolları için "hilal ve bozkurt" amblemi uygun görülmüştür. Bozkurt figürü, ülkücü ve Türkçü kesimin önemli bir siyasal simgesi hâline gelmiştir (Türkeş, 1994: 19).

Literatürde Türk siyasal hayatındaki fikir hareketleri ve liderlik alanında yapılan çalışmalar incelendiğinde; liderin öncülük etme gücünün ve etkili siyasal faaliyetlerinin iktidar yolunda en önemli basamaklardan birisi olduğu ve lidere olan bağlılığın parti hareketlerinin gelişimi üzerinde etkili olduğu görülmüştür. Türkiye'de siyasal parti liderlerinin hem parti yönetimlerinde hem de ülke siyaseti üzerinde önemli bir etkisinin olduğu söylenebilir (Oğuz, 2018: 91; Arıkan ve Tuncel, 2023: 210; Erken, 2014: 135). Bu

çalışma, MHP'nin sahip olduğu ideolojinin kavramsal çerçevesinin çizilmesi ve Alparslan Türkeş'in parti üzerindeki etkisinin ortaya çıkarılması amacıyla yapılmıştır. Çalışma, siyasal hayatta parti hareketleri içerisinde liderin etkisinin ortaya konulması ve partinin oluşumundaki fikir hareketlerinin incelenmesiyle literatüre katkı sağlayacaktır. Çalışmada, MHP'nin tarihsel süreci hakkında bilgi verilerek parti içerisindeki örgütsel ve ideolojik değişim incelenmiştir. Daha sonra, Türkeş'in milli görüşü çerçevesinde "Dokuz Işık Doktrini" ve partinin fikir hareketleri doğrultusunda milliyetçi hareket düşüncesinin gelişim süreci izah edilmiştir. Çalışmanın sonuç kısmında ise; Türk siyasal hayatında parti liderinin rolüne ilişkin değerlendirmeler yapılmıştır.

1. Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisinden Milliyetçi Hareket Partisine Tarihsel Süreç

Milliyetçi Hareket Partisi'nin kuruluşunda, Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi'nin değişim süreci önem taşımaktadır. MHP, öncelikle bu isimle bir siyasal parti olarak kurulmamış ve CKMP'nin isim değiştirilmesiyle Türk siyasal hayatındaki yerini almıştır. Millet Partisi, CKMP'nin ana çekirdeğini oluşturan siyasal bir kurumdur ve Demokrat Parti'den daha muhafazakâr bir çizgiye sahip olmuştur. 8 Temmuz 1953 tarihinde Millet Partisi, iktidar olan Demokrat Parti tarafından kapatılmıştır. Parti, 9 Şubat 1954 tarihinde Millet Partisi kurucu üyelerinden olan Osman Bölükbaşı başkanlığında Cumhuriyetçi Millet Partisi ismini alarak yeniden kurulmuştur. 16 Ekim 1958 tarihinde ise; Türkiye Köylü Partisi, Cumhuriyetçi Millet Partisi'ne katılarak partinin ismi Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi olarak değiştirilmiş ve parti genel başkanlığına 1959 kongresi ile Osman Bölükbaşı yeniden seçilmiştir. Daha sonra Türkiye Köylü Partisi 1960 yılında CKMP'den ayrılmıştır (Uzun, 2005: 268-269). MHP'nin de hem ideolojik hem de teşkilat yönünden atası olarak anılan bu partilerin oluşumunda Mareşal Fevzi Çakmak ve Osman Bölükbaşı önemli bir etkiye sahiptir (Limoncuoğlu, 2018: 145).

Türkiye'de Millet Partisi kronolojik açıdan kuruluş sırasına göre üçüncü siyasi akımın öncü partisi olarak ifade edilebilir. Bu üçüncü siyasi akım Türk Milliyetçiliğini ideolojik biçimlenmenin orta yerinde konumlandırmaktadır. Millet Partisinin CMP'ye evrilmesi, Türkiye Köylü Partisiyle birleşerek CKMP'ye dönüşmesi sonrasında Milliyetçi Hareket Partisine dönüşmesi ve 1980 darbesi sonrası Cumhuriyetçi Muhafazakâr Parti, Muhafazakâr Parti ve Milliyetçi Çalışma Partisi isimleri ile devam eden bir süreç izlenmiştir. Bu süreçte parti isimlerinde değişim olsa da Türk milliyetçiliğini temel alan çizgiden sapma olmamıştır. Sosyal ve iktisadi görüşlerdeki değişikliklerle birlikte popülist milliyetçilikten doktrinel milliyetçiliğe doğru bir değişim

yaşanmasına rağmen Türk milliyetçiliğinin bu partilerin ideolojik omurgasını oluşturduğu söylenebilir (Limoncuoğlu, 2018: 149).

Türkiye’de 1960’lı yıllar siyasi ve sosyal değişimlerin yaşandığı önemli bir dönem olarak ifade edilebilir. Bu dönemde, 27 Mayıs darbesi sonrasında kurulan siyasi düzenle birlikte hem yeni bir anayasa yürürlüğe girmiş hem de yeni politik liderlerin ortaya çıkmasına ve yeni siyasi kurumların oluşturulmasına zemin hazırlanmıştır. Alparslan Türkeş de, 1960’lı yıllarda önemli bir politik figür hâline gelen isimlerden birisi olmuştur (Sanlı, 2017: 1). 27 Mayıs 1960 tarihinde meydana gelen askeri darbenin en önemli isimlerinden birisi olan ve milliyetçi görüşleriyle tanınan Albay Alparslan Türkeş, başbakanlık müsteşarlığına getirilmiştir. Türkeş ve arkadaşlarının Mili Birlik Komitesi’ne ağırlık koymaları ve bazı kararlara itiraz etmelerinden dolayı anlaşmazlıklar çıkmış ve Türkeş ile arkadaşları emekliye sevk edilerek yurt dışındaki görevlere atanmışlardır. Ülkeden uzaklaştırılan Türkeş 1963 yılında Türkiye’ye geri dönmüştür. 1965 yılında CKMP genel başkanı Ahmet Oğuz, Alparslan Türkeş’in partiyi ele geçirdiğini iddia ederek istifa etmiş ve aynı yıl içinde genel başkanlığa Türkeş seçilmiştir (Uzun, 2005: 271-272).

22-23 Şubat 1964 tarihleri arasında gerçekleştirilen CKMP Kongresi’nde Alparslan Türkeş partinin saflarına katılmıştır. Türkeş ile CKMP saflarına geçen dokuz subayın arasında; Münir Köseoğlu, Muzaffer Özdağ, Rıfat Baykal, Numan Esin, Ahmet Er, Şefik Soyuyüce, Mustafa Kaplan, Dündar Taşer ve Fazıl Akkoyunlu yer almıştır. Talat Aydemir’in ihtilal girişimi ile ilgili Türkeş’in doğrudan bir ilgisi olmadığı ifade edilebilir. Türkeş, mahkemedeki savunmasında ihtilalle ilgisi olmadığını ancak bilgisi olduğunu ifade etmiştir. Türkeş, hapisten çıktıktan sonra siyaset sahnesindeki yerini almak için çalışmalarını yoğunlaştırmıştır. Nitekim, “Üçüncü Yol” ya da ilerleyen dönemlerde “Ülkücü Yol” olarak dillendirilecek olan siyasi duruş, Türk milliyetçiliği çizgisi olarak siyasette kurumsallaşmaya başlamıştır (Akpınar, 2005: 36-39).

MHP hareketi Türkeş’in 1965 yılında CKMP’ye başkan seçildiği tarihten itibaren başlayan gelişmeleri ifade etmektedir. Türkeş’in genel başkan olmasıyla Türkçü ideolojinin siyasal temsilcisi MHP olmuştur. 1969 yılında Adana’da düzenlenen kongrede Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisinin ismi Milliyetçi Hareket Partisi olarak değiştirilmiştir. CKMP, 1969 yılında MHP ismini almış olsa da hareket bu tarihte henüz oluşmamıştır (Çalık, 1995: 93). Türkeş’in bu dönemde dikkat çektiği konulardan birisi komünizm tehdidi olmuştur. Gençlerin hareketlerini bölücülük olarak değerlendirmiş ve buna karşı önlemlerin alınması için yeni kurumsal yapılanmalara ihtiyaç

duyulduğunu ileri sürmüştür. Bu nedenle, 1968 yılında Ülkü Ocakları Birliği'ni kurmuştur (Çaylak ve Baran, 2009: 451).

1.1. Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisinde Örgütsel ve İdeolojik Değişim

Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi'nde 1967 yılında gerçekleştirilen kongrede, Türkeş'e Türk hakanlarına önceden verilen unvan olarak "Başbuğ" ismi verilmiştir. Başbuğ unvanı, Türkeş'in hem parti üzerindeki kontrolünün ve etkinliğinin artmasını sağlarken hem de MHP ideolojisinin etkisiyle daha güçlü bir örgütsel yapılanmanın oluşmasını sağlamıştır. Tek parti dönemindeki "milli şef" ve "ebedi şef" unvanlarını anımsatan bu ismin Alparslan Türkeş'in tek ve değişmez bir lider olduğunu da simgelediği ifade edilebilir (Uzun, 2005: 275). Aynı zamanda, bu unvan amblemi üç kıtada Türk varlığını simgeleyen üç hilalden meydana gelen MHP'nin liderliği algılama biçimini de yansıtmaktadır (Oğuz, 2018: 89).

Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi'nin 8-9 Şubat 1969 tarihleri arasında Adana'da gerçekleştirilen kongresinde partinin ismi MHP olarak değiştirilmiş ve eski amblemi yerine kırmızı zemin üzerine beyaz olarak işlenmiş "üç hilal" den meydana gelen yeni bir amblem benimsenmiştir. Parti'nin gençlik kolları için "hilal ve bozkurt" amblemi uygun görülmüştür (Çalık, 1995: 93). Milliyetçilik, Türkiye'de ideolojik bir duruş olarak benimsendikten sonra Bozkurt, ülkücü ve Türkçü kesimin önde gelen siyasi simgesi olmayı sürdürmüştür. Bozkurt figürü, Kuvayı Milliye ve Cumhuriyet döneminde de Türklüğün yegâne simgesi olarak kabul edilmiştir. 1980 dönemi öncesinde, belli bir siyasi selamlaşma şekli kullanmayan ülkücü taban, Bozkurt işaretini 1984 yılında keşfetmiştir (Akpınar, 2005: 354). Literatürde yapılan çalışmalarda, ülkücülerin elleriyle yaptıkları "bozkurt" el işaretini Türkeş'in Azerbaycan ziyareti esnasında Elçibey'den öğrendiği ifade edilmektedir. Sayın Hanım Halilova bu işareti Türkeş'e kendisinin öğrettiğini dile getirmiştir. Ancak, Yiğit ve Özkaynar (2017: 150) tarafından yapılan çalışmada, 1978 yılında bozkurt işareti yapan ülkücülere ait fotoğraflar belge olarak verilmiş ve bu iddiaların doğru olmadığı ortaya konulmuştur. Bozkurt işareti milliyetçi hareket düşüncesi içerisinde "milli sembol" olarak görülmektedir (Atsız, 2011: 128).

Parti'nin isminin ve ambleminin değişikliğe uğraması örgütsel ve ideolojik olarak yeni bir yapılanmanın sonucunda ortaya çıkmıştır. Türk siyasal hayatında ilk kez bir siyasal partinin ismine "milliyetçi" kavramı yerleşmiş ve Türkçü-milliyetçi ideolojiyi kendisine temel olarak almıştır. CKMP içindeki ideolojik değişim süreci, Türkeş'in arkadaşlarıyla beraber CKMP'ye

katılması ve etkin bir konuma gelmesiyle başlamıştır. Bu açıdan, CKMP'nin MHP'ye dönüşmesi sadece bir isim değişikliği olarak düşünülmemelidir. Bu süreç aslında belli bir zamandan itibaren devam eden örgütsel ve ideolojik değişimin son noktasını ifade etmektedir. 1969 kongresi sonrasında başlayan yeni dönemde liderin parti üzerindeki denetimi ile etkinliği artarak dikey bir örgütlenme ve hiyerarşik yapı oluşturulmuştur. MHP, değişen ideolojik ve örgütsel yapılanmanın yerleşmesiyle halk arasında "Türkeş Partisi", bu partinin üyeleri de "Türkeşçi" ismiyle anılmaya başlanmıştır (Uzun, 2005: 276).

Türk siyasetinin milliyetçi çizgisinin felsefi ve ideolojik temelleri, Türkeş'in fikir babalığını yaptığı ve Kurt Karaca olarak bilinen Prof. Dr. Fikret Eren'in yazımını genişleterek üstlendiği "Dokuz Işık Doktrini" ile olmuştur. Topluluklar üzerinde milliyetçi düşüncenin yerleşip kabul ettirilmesi için ideolojik ve felsefi savlar hazırlanmıştır. Dokuz Işık Doktrini, bu dönem içerisinde partinin siyasi zeminine oturtularak 24-25 Kasım 1967 yılındaki CKMP kongresinde parti mensuplarına ayrıntılı bir biçimde anlatılmıştır. Daha sonraki yıllarda "Ülkücü Hareketin Siyaset Alfabeti" olarak nitelendirilebilecek bu doktrin parti programının da belkemiğini oluşturmaktadır (Akpınar, 2005: 41).

CKMP üyelerinin faaliyet gösterdiği "Gençlik Kolları" komünist hareketlerle mücadele etmek, milliyetçi ve vatanperver gençler yetiştirmek, ülkesini ve bayrağını dış ideolojilerden korumak için Türkeş tarafından yenilenmiştir. CKMP'nin ilk Gençlik Kolları Genel Başkanlığı'na, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi öğrencisi olan Namık Kemal Zeybek getirilmiştir. Gençlik kolları ilk olarak "Ülkü Ocakları" adıyla üniversitelerde görülmeye başlamıştır. Bu örgütlenmenin amacı, sol kesimin Fikir Kulüpleri'ne karşı milliyetçi gençleri temsil eden bir hareket oluşturmaktır. Bu amaç doğrultusunda, ilk "Ülkü Ocağı" Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde kurulmuş ve ocağın ilk başkanı Atilla Özer olmuştur (Akpınar, 2005: 45).

Milliyetçi hareketin siyasi bir ortamda benimsenip yayılması için Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi ve Türkeş tarafından gerçekleştirilen çalışmalarla birlikte ülkücü gençlik teşkilatları organize edilmeye başlanmıştır. Bu çalışmalar neticesinde ülkücü hareketin sahip olduğu bir gençlik teşkilatı olarak "Ülkü Ocakları" oluşturulmuştur (Karabulut, 2017: 24). Türk milliyetçiliğinin gelişim süreci içinde milliyetçi hareket düşüncesinin gençlik teşkilatı olarak görülen Ülkü Ocakları, bu harekete hizmet etme gayretinde olan gençlik kitlesinin yürüttüğü faaliyetler ile var olmuştur. Milliyetçi harekete olan bağlılıklarını ve aidiyet duygularını artırma gayreti içinde

olan Ülkü Ocakları, milliyetçi hareket tabanı ile etkileşimden aldığı destek sayesinde faaliyetlerini yürütmektedir (Bora ve Can, 2015: 57).

Üniversite öğrencisi olan ülkücü gençlerin çoğu, komando kamplarında anti-komünist mücadeleye yönelik faaliyetlerde bulunmuştur. Komando kampları, ilk kez 1968 yılında ortaya çıkmıştır. Bu kamplar, CKMP'nin bilgisi dahilinde Anadolu'nun değişik bölgelerinin kırsalında kurulmaya başlanmış ve her türlü ideolojik eğitimin verilmesi kararlaştırılmıştır. Bu kampların asıl fikir babasının 14'lerin en keskin isimlerinden olan Dündar Taşer olduğu ve Mustafa Ok'un da bu kamplarda ideolojik eğitim verdiği bilinmektedir. Komando kampları, ülkücüler arasında bir eğitim müfredatı çerçevesinde kamuya açık örgütlenme modeli olarak geliştirilmiştir (Akpınar, 2005: 56).

1.1.1. Alparslan Türkeş'in Milli Görüşü Çerçevesinde Dokuz Işık Kavramı

Türkeş'in ailesi, 1860'lı yıllarda Kayseri'den Kıbrıs'a göçmüş ve Türkeş 25 Kasım 1917 tarihinde Lefkoşe'de doğmuştur. Ailesi ona "Ali Arslan" ismini vermiş, daha sonra Ali ismi unutulmuş, "Arslan"ın başına da "Alp" getirilerek "Alparslan" diye çağrılmaya başlanmıştır. Soyadı kanunu çıktıktan sonra, tarihteki Türkeşlere izafeten "Türkeş" ismini almıştır. Milliyetçilik hissini Türkeş'in kendisini tanıdığı yaştan itibaren başladığı söylenebilir. Türkeş'in milliyetçilik ruhuna sahip olmasında Kıbrıslı Türklerden olan hocalarının milliyetçi olmalarının da büyük etkisi olduğu ifade edilebilir (Tekin, 2005: 85). 1936 yılında Alparslan Türkeş annesi, babası ve kız kardeşi ile birlikte Türkiye'ye gelmiştir (Turgut, 1995: 36).

Türkiye'de kapitalistlerle komünistler arasında bir fikir çatışması yaşanmıştır. Bu iki felsefenin de değerlendirildiğinde ithal malı, ikisinin de maddecî ve Türk milletine yabancı olduğu görülmüştür. Bu amaçla Türk milletine yabancı olmayan, yüzde yüz yerli, milli ve maneviyatçı bir doktrin olan "Dokuz Işık" kavramıyla ortaya çıkmıştır. Dokuz rakamı Türkler tarafından daima kutlu sayılmış bir rakam olarak görülmektedir. Bu doğrultuda yüzde yüz milli bir doktrinin ortaya konulmasına önem verilmiştir. Bağımsız Türk Devletini koruyabilmek için milli bir görüş etrafında birleşme gereği duyulmuştur. Bu milli görüş ise Dokuz Işıkçı görüş olarak nitelendirilmiştir (Türkeş, 1994: 17). MHP'nin bir kitle partisi olmasından ziyade bir ideoloji partisi niteliğini göstermesi, partinin "Dokuz Işık" adı verilen doktriner ilkelere sahip olmasından kaynaklanmaktadır. Partinin bu ideolojiye sahip olması ile seslendiği toplumsal taban arasında da yakın bir ilişki bulunduğu söylenebilir (Uzun, 2005: 310).

Milliyetçi Hareket Partisi'nin fikir hareketleri, 1965 yılında Alparslan Türkeş tarafından ortaya koyulan "Dokuz Işık Doktrini" ekseninde şekillenmiştir. Doktrin kelime olarak "öğreti" anlamına gelmekte ve bilim ile felsefede bir düşünceye bağlı olan ilkeler bütünü olarak ifade edilmektedir (Kuzu, 2015: 387). Liderin savunduğu davayı net bir şekilde ifade etmesine imkân sağlayan doktrin ülkücü hareketin benimsediği önemli bir kavram olmuştur. Dokuz Işık Doktrininin içeriği incelendiğinde; "Türk-İslam-Batı" unsurlarından oluştuğu ve resmi ideolojiye yakın olarak sentez bir model şeklinde ifade edildiği, ülkücü hareket içerisinde ise etkinliğinin pek fazla hissedilmediği ve gerçek anlamda kavranmadığı yönünde eleştirilerin olduğu görülmüştür (Bora ve Can, 2015: 60).

Dokuz Işık; kapitalizmi, marksist sosyalizmi, nasyonel sosyalizmi ve faşizmi reddetmektedir. Dokuz Işık, insan sevgisi ve saygısına dayanan, bireysel ve iktisadi özgürlükleri bir bütün olarak gerçekleştirmek isteyen demokratik bir görüş olarak ifade edilebilir (Türkeş, 1994: 22). 1968-1971 yılları arasında Avrupa'da sol hareketin ivme kazanmasıyla birlikte, Türkiye'de de sol hareket gelişme göstermiş ve radikal sol örgütlerden çoğu şiddet eylemleri ile seslerini duyurmaya çalışmıştır. MHP ve ülkücü hareket, gelişen sol hareket karşısında kendisine anti-komünist ve devletçi bir hareket niteliği kazandırmak amacıyla sol hareketin karşısına çıkmış ve söylemini anti-komünist bir söylem üzerine oturtmuştur (Uzun, 2005: 278).

Dokuz Işıklılık, Türk milletinin kültürüne ve tarihine uygun olarak oluşturulmuş bir doktrindir. Yabancı devletlerin şartlarına göre hazırlanmış olan yabancı doktrinlerin ve yönetim sistemlerinin taklit edilerek Türkiye'nin kalkındırılması mümkün değildir. Türkiye'nin kalkınmasını sağlayacak olan sistem ve görüş, Türk milletinin özelliklerine uygun çağdaş bilim ile tekniği yol gösterici kabul eden milli bir görüş ile mümkün olabilmektedir. Bu noktada kapitalizm, liberalizm ya da komünizm Türkiye için yararlı olamamaktadır. Milli görüşü ifade eden "Dokuz Işık Doktrini" dokuz temel ilkeye dayanmaktadır. Bu ilkeler arasında; milliyetçilik, ülkücülük, toplumculuk, ahlakçılık, köycülük, ilimcilik, gelişmecilik ve halkçılık, hürriyetçilik ve şahsiyetçilik, endüstricilik ve teknikçilik yer almaktadır (Türkeş, 1994: 19-20).

Milliyetçi Hareket Partisi'nin temel ideolojisini belirleyen milliyetçilik daha sonra ülkücülük ve toplumculuk ilkeleri, diğer ilkelere daha yoğun olarak parti söyleminde yer almış ve üzerinde parti ideologları tarafından daha fazla durulmuştur. Bu bağlamda, milliyetçilik "Dokuz Işık" içinde en başta gelen ilke olarak öne çıkmakta ve diğer ilkeler bu ilke doğrultusunda şekillenmektedir. Türkeş'in milliyetçilik tanımlamasıyla ilgili ifadesinde;

bir ulusa ait olma duygusunun yeterli olduğu, etnik bir benzerliğin aranmadığı “yurttaş milliyetçiliğinin” izleri bulunmakla birlikte, Türklüğü benimseme ve başka bir ulusa bağlılık duymama gibi olguların ise, onu yurttaş milliyetçiliğinden daha çok etnik milliyetçiliğe doğru yakınlaştırdığı görülmektedir (Uzun, 2005: 312-313).

MHP'nin temsil ettiği Türk milliyetçiliği fikrinin temeli Türk milliyetçiliğinin doğuşundan bu ana kadar gelen çizgiden farklı olmamakla birlikte partinin, Türk milliyetçiliği ideolojisine yeni değerler kazandırdığı ifade edilebilir. MHP'nin temsil ettiği milliyetçi-ülkücü çizgi tamamen yerli olup tarihi bir çizgiyi takip etmektedir (Yıldız, 2011: 99). Milliyetçilik, sosyolojik ve tarihsel olarak her milletin kendine özgü ortaya çıkma koşulları bağlamında ifade edilebilen bir kavramdır. Milliyetçilik, insan ve toplum üzerinde duygusal tepkiler oluşturma özelliği sayesinde siyasi iktidar aracılığıyla yönetilenler üzerinde mutlak hakimiyeti sağlamayı kolaylaştıracak bir araç niteliği taşımaktadır (Bilge, 2017: 475). Millet ve milliyetçilik kavramları, siyaset bilimi ile toplumsal ilişkiler alanında üzerinde derinlemesine tartışılan kavramlar hâline gelmiştir. Bu kavramların neyi ifade ettiği ve ne zaman ortaya çıktığı üzerine yürütülen tartışmalar konuya olan ilginin artmasını sağlamıştır (Acar, 2020: 1).

Literatürde yapılan çalışmalar incelendiğinde, milliyetçiliği birçok ideoloji içerisinde yer alabilen, eklektik yapısından dolayı herhangi bir ideolojiye tam olarak ait olmayan ilişkisiz bir kavram olarak değerlendiren yazarlar olduğu gibi milliyetçiliği değişken bir yapıda eklemeli olduğu ideolojinin rengini alan bir kavram ve milliyetçilik türlerini birbirinden bağımsız ve ayrı ideolojiler olarak değerlendiren yazarların da olduğu görülmüştür (Yıldırım, 2015: 3; Smith, 2010: 130; Turan, 2011: 137; Akıncı, 2014: 133). Milliyetçilik kavramı, toplumsal ve tarihsel olarak ortaya çıkma koşullarıyla birlikte milliyetçiliğe şekil veren unsurların ışığında anlam kazanmaktadır. Bu bağlamda, tüm milletleri kapsayacak ortak unsurlara dayalı tek bir milliyetçilik tanımı yapmak mümkün olmamaktadır (Kösoğlu, 2016: 93).

Milli görüşü ifade eden “Dokuz Işık Doktrini”nin savunduğu temel ilkeler şu şekilde sıralanabilir (Türkeş, 1994: 20-22):

- Milliyetçilik, Türkiye devletine sadakat ile hizmet, Türk milletine sevgi ve bağlılıktır.
- Ülkücülük, Türk milletini en medeni, en ileri ve en kuvvetli bir varlık hâline getirebilme ülküsüdür.
- Ahlakçılık, Türk milletinin örf ve adetleri çerçevesinde ruhuna uygun olarak yüksek varlığını korumak ve geliştirmektir.

- İlimcilik, varlığı ve olayları önyargılardan ve kötü düşüncelerden sıyrarak gerçekleştirilecek her türlü faaliyette ilmi önder yapma ilkesidir.
- Toplumculuk, yapılacak olan her türlü faaliyetin toplumun yararına olacak biçimde yönetilmesidir.
- Köycülük, köylerin tarım kentleri şeklinde birleştirilerek kalkınmasını hedefleyen bir görüştür.
- Hürriyetçilik ve şahsiyetçilik, bireylerin şahsiyet olarak geliştirilmesini milletin kalkınması için faydalı bir yol olarak kabul eden görüştür.
- Gelişmecilik ve halkçılık, elde var olanla yetinmemek ve her zaman daha ilerisini istemek ile bunu elde etmek için emek sarf etmek şuurudur.
- Endüstricilik ve teknikçilik ise, Türk milletinin kalkınması için bir an önce sanayileşmesi gerektiği görüşüdür.

Ülkücü hareket içinde, özellikle 1980 yılları öncesinde İslami değerlerin yoğun olarak kullanıldığı görülmektedir. Ülkücülük, MHP ideolojisine bağlı olanların sahip olduğu bir etiket olarak kullanılmaktadır. Türkeş, MHP'li olmak ile ülkücü olmanın ayrılmazlığını vurgulamıştır. MHP'nin ideolojik yapılanmasında, ülkücülük ve milliyetçiliğin birbiriyle bağlantılı olduğu görülmektedir. Milliyetçilik ilkesinde sayılan nitelikler ülkücülükte de vurgulanmaktadır. Ülkücülük ve milliyetçilik gibi daha temel ilkelerden sonra, ideolojinin toplumsal ve ekonomik yanlarını oluşturan toplumculuk ilkesi de önem taşımaktadır. Toplumculuk, sınıf ayrımını reddeden bir anlayışla, toplumu sınıfsız ancak değişik meslek kesimlerinden oluşan bir yapı olarak görmektedir (Uzun, 2005: 317).

1.1.1.1. Milliyetçi Hareket Partisi'nin Fikir Hareketleri

Milliyetçi hareket partisinin temsil ettiği siyasal hareketin başlangıcı, Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi'ne Alparslan Türkeş'in 1965 yılında genel başkan seçilmesi ile olmuştur. Parti, milliyetçi-muhafazakâr bir çizgiden Türkeş ve ekibinin girmesiyle milliyetçi-Türkçü bir çizgiye dönmüştür. 9 Şubat 1969 tarihinde de partinin adı değiştirilmiş ve milliyetçi ideoloji bu parti sayesinde Türk siyasal hayatı içinde kurumlaşma sürecine girmiştir (Uzun, 2013: 237). Milliyetçi Hareket Partisi 1969 yılındaki seçimde sadece bir milletvekili çıkarabilmiştir. Ancak daha sonraki yıllarda Türk siyasal yaşamında belirgin bir yer edinmiştir. 1970'li yıllarda hem milletvekili sayısında artış sağlanmış hem de hükümet ortağı olunmuştur (Okutan ve Tekin, 2012: 163).

Türkiye’de milliyetçilik düşüncesinin gelişimi incelendiğinde, Osmanlı Devleti’nin son yıllarında devleti ayakta tutmak amacı ile görülen çarelerden birisi olarak “Türkçülük” düşüncesi çizgisinde gelişme gösterdiği görülmüştür (Eşel, 2017: 424; Gökalp, 2014: 21). Türkiye’de milliyetçilik düşüncesinin özellikle 19. yüzyılın son çeyreği ile birlikte filizlenmeye başladığı değerlendirilmektedir (Georgeon, 2006: 1). Milliyetçilik, siyasi toplulukların kendi kaderini tayin etme haklarını talep etme ve bir ülkenin halkını göz önünde bulundurarak meşru yönetim girişimleri için en önde gelen söylem olarak ifade edilebilir (Calhoun, 1993: 211). Literatürde yapılan çalışmalarda milliyetçiliğin sadece siyasi bir proje olarak değil, aynı zamanda günlük hayatta kullanılan bilişsel, duygusal ve söylemsel bir kategori olarak incelenmesi gerektiği ileri sürülmektedir (Bonikowski, 2016: 427).

19. yüzyılda eğitimin modernleşmesi çalışmaları kapsamında toplumun ve devletin birçok alanında gerçekleştirilmeye çalışılan reform hareketleriyle birlikte Türkçü aydınların eserleri sayesinde Türkçülük fikirlerinin doğmasına zemin hazırlanmıştır (Genç, 2007: 136). Parti’nin ideolojik çizgisinde süreç içerisinde değişiklikler meydana gelmiştir. Parti içindeki Türkçülerin ayrılmasıyla Türk-İslam sentezcisi bir çizgi benimsenmeye başlanmıştır. Benimsenen ve söylenen sloganlar arasında, “Hıra dağı kadar Müslüman, Tanrı dağı kadar Türk’üz” ve Allah Türk’ü Korusun” şeklinde söylemler yer almıştır. Milliyetçi Hareket Partisi, milli duyguların dinç tutulması bağlamında diğer siyasal partilerden daha etkili konumda yer alarak neredeyse her dönem siyasal temsil imkânı ve sosyal bir taban bulmuştur (Okutan ve Tekin, 2012: 164). 1970’li yılların ortaları, Türk-İslam çizgisinin MHP’de kurumsallaştığı dönemler olarak ifade edilebilir. Alparslan Türkeş, bu çizgiyi kongre konuşmalarında ve partinin diğer faaliyetlerinde söylem ve siyasi terminoloji olarak öne çıkarmaya başlamıştır (Akpınar, 2005: 106).

Türkiye’de 1971 yılında yapılan müdahalenin etkisiyle birlikte, MHP’nin söyleminde de önemli bir değişiklik yaşanmıştır. Daha önceden devletçi ve statükocu kimliği ile ön plana çıkan parti, bu dönemden itibaren daha muhafazakâr ve İslami bir söylemi vurgulayarak giderek artmakta olan geleneksel oy tabanına yönelmiştir. Parti içinde başlayan ideolojik çekişmelerle birlikte, ideolojik söyleme “kanımız aksa da zafer İslam’ın”, “ya Allah Bismillah Allahuekber” ve “çağrımız İslam’da dirilişedir” gibi sloganlar ilk defa kullanılmaya başlanmıştır (Uzun, 2005: 281). Dünya üzerinde yaşayan milletler içerisinde Türk milleti en eski milletlerden birisidir ve milletimizin tarihi çok şanlı olayların yer aldığı, büyük milletlerin tarihidir. Türk milleti tarih sahnesinde teşkilatçılığıyla, çalışkanlığıyla, bitmeyen enerjisiyle ve hareketliliğiyle kendini göstermiştir. İlim ve ahlak sahibi olmayan, inanç ve ülkü sahibi olmayan, teşkilatçılık kudreti bulunmayan hiçbir toplumun

devlet kurması, güçlü medeniyetler meydana getirebilmesi ve büyük imparatorluklar kurabilmesi mümkün değildir (Türkeş, 1994: 31-33).

Türkeş'in "Dokuz Işık" adlı eserinde vatan, millet ve devlete ilişkin ortaya çıkabilecek tehditlerle ilgili dile getirdiği çözüm önerileri şu şekilde sıralanabilir (1994: 62-63):

- Türkiye'de dışarıdan ithal edilmiş olan kapitalizm, komünizm veya faşizm düşünceleri ile Türk milleti yok edilmeye çalışılmaktadır. Türk gençleri, yabancılardan gelen ve Türk milleti dışında kalan başkalarının menfaatini sağlamak için yurdumuza sokulan yıkıcı fikir akımlarına karşı şahlanmalıdır.

- Davaların çözümü sarsılmaz bir birlik hâlinde el ele vererek kendimize dönmek ve geceli gündüzlü çalışmaya yönelmekle mümkündür.

- Milletimizin ve devletimizin bölünmezliği ile toprak bütünlüğümüzü hedef almış olan vatan hainlerinin faaliyetlerine karşı Türk milleti olarak ayağa kalkılmalıdır.

- Türk gençliği için milli vazifenin ilk şartı olarak milliyetçilik ve Türkçülük gelmektedir. Milliyetçi Hareket, ülkücülük ile gerçekçiliği birlikte düşünerek yeni ufuklara doğru Türk milletinin yükselişini öngörmelidir.

1970-1980 arası dönemde, MHP yönetici elitinin niteliğine bakıldığında daha çok milliyetçi-Türkçü hareket içerisinde öne çıkan isimlerin bulunduğu görülmektedir. 1980'li yılların sonlarına doğru özellikle gençlik örgütü olan ülkü ocaklarında "ocaktan yetişme" ülkücülerin üst mevkilere gelebildikleri görülmektedir. Bu durum ocak kökenli olanlarla diğerleri arasında ortaya çıkan ayrılaşmanın ilk aşamasını oluşturmuştur. MHP'nin içinde asker kökenli olanların ve bürokratların sayısının fazla olduğu görülmektedir. MHP'de yer alan asker kökenlilerin diğer partilere göre daha çok sayıda olmasının nedeni olarak Alparslan Türkeş'in de emekli bir asker olması gösterilebilir. Aynı zamanda, birçok emekli subay ve astsubayın MHP'nin merkez ve taşra örgütlerinde görev aldıkları görülmektedir. MHP'nin 1980 öncesi son genel sekreteri olan emekli General Necati Gültekin, Türkeş'in çok yakınında bulunarak üst düzey parti yöneticiliğine yükselmiş emekli subaylardan birisidir (Uzun, 2005: 327).

MHP hareketinin ideolojik ve siyasal kaynağı olarak Türkçülük ve Turancılık fikri etkili olmuştur (Çalık, 1995: 93). Türkçülük, her türlü faaliyetin Türk milletinin milli menfaatlerine uygun bir şekilde düzenlenmesi ve yürütülmesi görüşü olarak ifade edilebilir (Türkeş, 1994: 57). Turancılık, Türk ırkını ve Türkler ile akraba ulusları içine alan geniş bir düşünce sistemidir. Turancılık; tarihi, ulusal ve tüm kültürel değerleriyle birlikte yeryüzünde

yaşayan Türkleri tek bir devlet çatısı altında birleştirme düşüncesidir. Milliyetçi-Türkçüler için kutlu bir hedef olan Turan ülküsü, “Türk vatani”, “Türk ülkesi” anlamlarında kullanılmaktadır (Akpınar, 2005: 360).

Ülkücülerin 1970-1980 arası dönemde, sol hareketle girdikleri çatışma ortamında üstlendikleri, “devleti komünizme karşı koruma görevi” bütünüyle ülkücü hareketin ideolojisindeki anti-komünizm misyonu üzerinde biçimlenmiştir. Soğuk savaş döneminde yaşanan olaylar milliyetçi hareketin ideolojisindeki anti-komünist söylemi keskinleştirmiştir. Ülkücü hareketin, devletin yanında komünizme karşı mücadele etmesi başlangıçta devlet tarafından hoş karşılanmış olmasına rağmen, bu durum 12 Eylül müdahalesi ile birlikte son bulmuştur. Ülkücü hareket hem devleti komünizme karşı koruma hem de “milli devlet” idealini gerçekleştirme misyonunu sahip olmuştur. MHP, anti-kapitalist bir söylemi de anti-komünizm kadar olmasa da dile getirmiştir. Demokratik kuralların uygulanabilirliği açısından, “Doktriner Türk Milliyetçiliği” düşüncesini benimseyen MHP’nin lider-teşkilat-doktrin üçlemesi içinde “liderin yanlışı benim doğrudan iyidir” anlayışı çerçevesinde demokratik kuralların tümüyle uygulanacağını söylemek mümkün değildir (Uzun, 2005: 320-321).

1.2. Milliyetçi Cephe Hükümetleri ve Milliyetçi Hareket Partisi

Milliyetçi Hareket Partisi, 1973 yılında gerçekleştirilen genel seçimlerde değiştirdiği söylemi nedeniyle oy oranında bir yükselme olduğunu fark etmiştir. Bunun neticesinde, söylemini daha da ileri götürerek Milli Selamet Partisi’nin sahip olduğu oy potansiyelini kendisine çevirmek için, kamuoyunda muhafazakâr kimliği ile öne çıkan isimleri partisine davet etmiştir. 1973 seçimleriyle birlikte Türk siyasal hayatında CHP-MSP arasında kurulan koalisyonlar dönemi başlamıştır. 31 Mart 1975 tarihinde Adalet Partisi, Milli Selamet Partisi, Cumhuriyetçi Güven Partisi ve Milliyetçi Hareket Partisi tarafından kurulan koalisyon hükümeti, Türk siyasal hayatında “birinci milliyetçi cephe” olarak anılmıştır. Bu seçimlerde MHP’nin meclisteki üç milletvekiline karşı iki bakanlık elde etmesi bir başarı olarak ifade edilebilir. Genel Başkan Alparslan Türkeş Başbakan yardımcısı, Genel Sekreter Mustafa Kemal Erkovan ise, Devlet Bakanı olarak hükümette görev almıştır (Uzun, 2005: 281).

Birinci milliyetçi cephe hükümeti, Haziran 1977 seçimlerine kadar görevde kalmıştır. İkinci milliyetçi cephe hükümeti ise, 22 Temmuz 1977 tarihinde Adalet Partisi, Milli Selamet Partisi ve Milliyetçi Hareket Partisi arasında kurulmuştur. MSP Genel Başkanı Necmettin Erbakan ile MHP Genel Başkanı Alparslan Türkeş yine Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcıları,

AP Genel Başkanı Süleyman Demirel de Başbakan olarak kabinede görev almıştır. İkinci milliyetçi cephe hükümetinin ömrü birincisine göre oldukça kısa olmuştur. Bülent Ecevit, AP'den on bir milletvekilini bakanlık vaadiyle alarak CHP'ye katmış ve ikinci milliyetçi cephe hükümetinin ömrü altı ay sürmüştür (Akpınar, 2005: 147).

1975 yılları dönem itibariyle sağ ve sol grup eylemlerinin, terör olaylarının yoğunlaştığı ve toplumda tam anlamıyla cepheleşme döneminin yaşandığı zamanlar olmuştur. Şiddet olaylarının artmasıyla birlikte, Türkeş 1977 yılında seçim öncesi bir bildirge yayınlarak toplumun kendisine yakın kesimlerinden destek talep etmiştir. Sağ kesimin karizmatik isimlerinden Necip Fazıl Kısakürek, MSP'den desteğini çekerek MHP'yi destekleyeceğini açıklamıştır. Seçim öncesi MSP tabanından MHP'ye gelen destek, MHP'nin izlediği politikanın başarılı olduğunu göstermektedir. 5 Haziran 1977 tarihinde yapılan seçim sonuçlarına göre, MHP on altı milletvekili çıkararak oylarını artırmış ve milletvekili sayısını üçten on altıya çıkarmıştır. MHP, İslami motifleri daha fazla işleyerek Orta ve Doğu Anadolu'daki illerde oyları MSP'den kendisine kaydırmayı başarmıştır (Uzun, 2005: 283).

12 Eylül 1980 tarihinde gerçekleştirilen darbeyle birlikte, sorgulaması yapılan Türkeş için 4 yıl 7 ay süreyle hapis cezasına karar verilmiştir. MHP davasının başlamasından sonra, 16 Ekim 1981'de tüm siyasi partiler MGK tarafından kapatılmıştır. Türkeş'in cezaevinde olması ve hareketin "Başbuğ"un kapsayıcı karizmasından mahrum olması, bu dönemde MHP'yi destekleyenlerin bir sessizlik dönemi geçirmelerine neden olmuştur. Türkeş'in 12 Eylül 1985'de cezaevinden sağlık nedeniyle tahliye edilmesine kadar hareketsizlik devam etmiştir. 1987 yılında yapılan siyasi yasakların kalkması ile ilgili referandumda Alparslan Türkeş'in yasaklılığı kalkmış ve Milliyetçi Çalışma Partisi'nin genel başkanı olmuştur (Uzun, 2005: 292). MHP önce Muhafazakâr Parti daha sonra Milliyetçi Çalışma Partisi olarak siyasi sahnede yerini almıştır. Askeri müdahale sonucu kapatılan partilerin eski isim ve amblemlerinin kullanılmasının serbest bırakılmasından sonra partinin ismi tekrar MHP olarak değiştirilmiştir (Karakurt, 2016: 43).

Sonuç

Milliyetçi Hareket Partisi'nin temsil ettiği siyasi hareketin başlangıcı, 1965 yılında Alparslan Türkeş'in Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi'ne genel başkan olarak seçilmesiyle oluşmaya başlamıştır. Türk siyasi hayatında ilk kez bir siyasi partinin isminde "milliyetçi" kavramı kullanılmış ve Türkçü-milliyetçi ideolojiyi kendisine temel olarak almıştır. CKMP'nin temelini oluşturan Millet Partisi'nin muhafazakâr bir çizgiye sahip olduğu söylenebilir.

Parti, milliyetçi-muhafazakâr bir çizgiden Türkeş ve ekibinin girmesiyle birlikte milliyetçi-Türkçü bir çizgiye dönmüştür. Milliyetçi Hareket Partisi, 9 Şubat 1969 tarihinde Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi'nin isim değiştirmesiyle birlikte kurulmuştur.

27 Mayıs darbesiyle birlikte Alparslan Türkeş, 1960'lı yıllarda önemli bir politik figür hâline gelmiştir. 1965 yılında CKMP'ne genel başkan olarak seçilen Türkeş'e 1967 yılında "Başbuğ" unvanı verilmiştir. Bu unvanla birlikte Türkeş'in parti üzerindeki etkinliği ve denetimi artmıştır. Türkeş'in bu dönemde özellikle üzerinde durduğu konulardan birisi komünizm tehdidi olmuştur. Gençlerin hareketlerinin bölücülüğe yol açacağını ifade eden Türkeş, bu durumu önleyebilmek için 1968 yılında Ülkü Ocakları Birliği'ni kurmuştur. MHP'nin ideolojik yapılanmasında ülkücülük ve milliyetçiliğin birbiriyle bağlantılı olduğu görülmektedir. Parti'nin amblemi için "uç hilal" ve partinin gençlik kolları için de "hilal ve bozkurt" amblemi uygun görülmüştür. Bununla birlikte, ülkücü taban siyasi bir selamlaşma şekli olan Bozkurt işaretini kullanmaya başlamıştır.

Literatürde milliyetçi hareketin gelişim süreciyle ilgili yapılan çalışmalarda, Türkeş'in liderliğinde biçimlenen MHP'nin ideolojik nitelikli bir siyasal hareket olarak ortaya koyduğu programlarla birlikte üretilen kavram ve semboller üzerinden yürüttüğü faaliyetlerin toplumsal kesimler üzerinde etkili olduğu görülmüştür. Aynı zamanda, MHP, Türk milliyetçiliği ideolojisine yeni değerler ve sistematik katmıştır (Ölçekçi, 2018: 300; Yıldız, 2011: 99; Özkan ve Özer, 2023: 179). Parti'nin fikir hareketleri, Alparslan Türkeş'in milli görüşü olarak ifade edilen "Dokuz Işık Doktrini"nin savunduğu temel ilkelere dayanmaktadır. Milliyetçilik, "Dokuz Işık" içerisinde en başta gelen ilke olarak öne çıkmakta ve diğer ilkeleri de şekillendirmektedir. Parti'nin doktriner ilkelere sahip olması bir ideoloji partisi olduğu şeklinde ifade edilebilir. 1970'li yıllardan itibaren parti içerisinde, İslami söylemlerin ön plana çıktığı görülmektedir. Daha önceden devletçi ve statükocu kimliğini ön plana çıkaran parti, 1970'li yılların ortalarında daha muhafazakâr bir söylemi ön plana çıkararak geleneksel oy tabanına yönelmiş ve oy oranlarını giderek artırmıştır.

Milliyetçi Hareket Partisi'nin, 1973 yılında gerçekleştirilen genel seçimlerde değiştirdiği söylemi nedeniyle oy oranında bir yükselme olduğu görülmüştür. Böylece, bu dönemde hem milletvekili sayısında artış sağlanmış hem de hükümet ortağı olunmuştur. MHP'nin Türk siyasal hayatında başlayan koalisyonlar dönemiyle birlikte, 1973 yılında "birinci milliyetçi cephe" ve 1977 yılında ise, "ikinci milliyetçi cephe" hükümetleri arasında yer aldığı görülmüştür. 1970-1980 arası dönemde, MHP yöneticileri incelendiğinde

daha çok milliyetçi-Türkçü hareket içerisinde öne çıkan isimlerin bulunduğu görülmektedir. MHP'nin içinde asker kökenli olanların ve bürokratların sayısının fazla olduğu görülmektedir. Parti üyelerinin niteliği açısından, Alparslan Türkeş'in de emekli bir asker olmasının önemli bir etkisi olduğu söylenebilir.

Milliyetçi Hareket Partisi üzerinde, Türk siyasal hayatında yaşanan siyasi ve sosyal değişimlerin önemli bir etkisi olmuştur. Parti'nin sahip olduğu ideolojik söylemler dönemsel olarak değişime uğramıştır. Parti'nin Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi'nden Milliyetçi Hareket Partisi'ne, Türkçülükten Türk-İslam ülküsüne, ambleminin seçilmesi hususunda bozkurttan hilale doğru bir değişim çizgisi yaşadığı söylenebilir. Milliyetçi Hareket Partisi'nin "Türkeş Partisi" üyelerinin de "Türkeşçiler" olarak anılması, partinin lideriyle birlikte var olduğunu ve lidere olan güven ile bağlılığı göstermektedir. Türkeş'in fikirleri ışığında kurulan ve sağ düşünceye sahip olan parti, oy oranlarını zamanla artırarak siyasal yaşamda önemli bir yer edinmiştir. Türkeş, parti hareketinin yerleşmesini, gelişmesini ve gelecek nesillere aktarılmasını sağlamıştır.

Bu çalışmada Türk siyasal hayatında milliyetçi hareket düşüncesinin gelişim süreci incelenmiş ve Türkeş'in parti hareketinin yerleşmesi ile gelişmesi üzerinde önemli bir etkisinin olduğu ortaya konulmuştur. Siyasi partiler ideolojik olarak içinde buldukları durumun şartlarına göre değişim ve dönüşüm yaşayabilmektedir. Bu değişimin öncelikle parti liderlerinin söylemlerinde ortaya çıktığı görülmektedir. Nitekim, milliyetçi hareket düşüncesinin gelişimine yönelik oluşturulan grupların ideolojik ve siyasal mücadelelerinde ilk defa siyasal bir lider figürü olarak Alparslan Türkeş ön plana çıkmıştır. Türkiye'de siyasi parti liderlerinin hem parti yönetimlerinde hem de ülke siyaseti üzerinde önemli bir etkiye sahip oldukları ifade edilebilir. Aynı zamanda, liderlerin politik söylemlerinin partinin siyasal alandaki etkisi üzerinde de belirleyici bir özelliğe sahip olduğu söylenebilir.

Kaynaklar

- Acar, H. (2020). Milliyetçi Türkiye, “ölkücü hareketin dünü, bugünü ve geleceği”, Nobel Yayınları, 3. Baskı, Ankara.
- Akıncı, A. (2014). Milliyetçilik kuramları, Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 15(1), 131-150.
- Akpınar, H. (2005). Kurtların kardeşliği, ölkücü hareketin seyir defteri, Birharf Yayınları, 4. Baskı, İstanbul.
- Arıkan, Y., & Tuncel, G. (2023). Türk siyasetinde politik dil kullanımı: Alparslan Türkeş ve Devlet Bahçeli’nin söylemleri üzerine bir çalışma, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (31), 209-228.
- Atsız, N. (2011). Turancılık milli değerler ve gençlik, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- Bilge, M. (2017). Verili olandan icat edilmişliğe millet ve milliyetçilik, Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, 13(2), 475-486.
- Bonikowski, B. (2016). Nationalism in settled times, The Annual Review of Sociology, 42 (1), 427-449.
- Bora, T., & Can, K. (2015). Devlet, ocak, dergâh, 12 Eylül’den 1990’lara ölkücü hareket, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Calhoun, C. (1993). Nationalism and Ethnicity, Annual Review of Sociology, 19 (1), 211-239.
- Çalık, M. (1995). MHP hareketinin kaynakları ve gelişimi (1965-1980), Cedit Yayınları, 1. Baskı, Ankara.
- Çaylak, A., & Baran, H. (2009). Osmanlı’dan ikibinli yıllara Türkiye’nin politik tarihi, (Ed. Adem Çaylak ve diğerleri), Savaş Yayınları, 1.Baskı, Ankara.
- Çınar, A., & Arıkan, B. (2002). The nationalist action party: representing the state, the nation or the nationalists?, Turkish Studies, 3(1), 25-40.
- Erken, A. (2014). Örgüt ve strateji: 1965-1980 arasında milliyetçi hareket partisi, İnsan ve Toplum, 4(7), 135-162.
- Eşel, G. (2017). Yusuf Akçura’nın ‘üç tarz-ı siyaset’ adlı eserinin Türk siyasal hayatına yansımaları: milliyetçi hareket partisi örneği, The Journal of Academic Social Science Studies, 5 (58), 421-435.
- Genç, E. (2007). Tanzimat’tan cumhuriyet’e kimlik, misyon ve vizyonu bağlamında Türk aydını, Akademik İncelemeler, 2 (1), 133-147.
- Georgeon, F. (2006). Osmanlı Türk modernleşmesi, 1900-1930, (Çev. Ali Berktaş), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Gökalp, Z. (2014). Türkçülüğün esasları, (Haz. Salim Çonoğlu), Ötüken Yayınları, Ankara.
- Karabulut, G. (2017). Ölkücü Türk milliyetçiliği, Kripto Yayınları, Ankara.

- Karakurt, G. (2016). Siyasi partilerin doğuş teorileri, parti tipolojileri ve kurumsallaşmaları bağlamında milliyetçi hareket partisi üzerine bir değerlendirme, *Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi*, 2(1), 41-50.
- Kösoğlu, N. (2016). Galip Erdem, Ötüken Yayınları, Ankara.
- Kuzu, A. (2005). Alparslan Türkeş dokuz ışık: ülkücü hareketin tarihi, Kariyer Yayınları, Ankara.
- Limoncuoğlu, A. (2018). Türkiye'de üçüncü yolun başı; millet partisi (1948), *Akademik Hassasiyetler*, 5(10), 145-155.
- Oğuz, C. (2018). Türkiye'de siyasi liderlere takılan lakapların siyasal iletişim açısından incelenmesi, *R&S-Research Studies Anatolia Journal*, 1(2), 84-94.
- Okutan, M. Çağatay ve Tekin Yusuf (2012), *Türk Siyasal Hayatı*, 2.Baskı, Ankara: Orion Yayınları.
- Ölçekçi, H. (2018). Siyasal iletişim bağlamında milliyetçi hareket partisinin inşası ve Alparslan Türkeş'in iletişim stratejisi, *Uluslararası Medeniyet Çalışmaları Dergisi*, 3(1), 282-302.
- Özkan, A., & Özer, B. (2023). Politik psikoloji bağlamında siyasal bir aktör olarak Alparslan Türkeş'in milliyetçilik anlayışı, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24 (1), 179-193.
- Sanlı, F. S. (2017). Cumhuriyetçi köylü millet partisinden milliyetçi hareket partisine tarihsel süreç, ideoloji ve politika (1960-1969), *Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü.
- Smith, A. D. (2010). Milli kimlik, (Çev. Bahadır Sina Şener), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Tekin, A. (2005). Alparslan Türkeş'in liderlik sırları, *Okumuş Adam Yayınları*, 3.Baskı, İstanbul.
- Turan, E. (2011). Milliyetçilik teorisinin gelişimi ve Türk milliyetçiliği, *Selçuk Üniversitesi Sosyal ve Teknik Araştırmalar Dergisi*, (1), 135-149.
- Turgut, H. (1995). Şahinlerin dansı, ABC Basın Ajansı Yayınları, İstanbul.
- Türkeş, A. (1994). Dokuz ışık, Bayrak Yayınları, 2.Baskı, İstanbul.
- Uzun, T. (2005). Türk milliyetçiliği ve MHP, Babil Yayınları, 1.Baskı, Ankara.
- Uzun, T. (2013). İttihat ve Terakki'den günümüze siyasal partiler, Orion Yayınları, Ankara.
- Yıldırım, E. (2015). Modernitenin eleştirisi ve 'milliyetçi söylem' bağlamında milliyetçiliğe yeniden bakmak, *Amme İdaresi Dergisi*, 48(1), 1-33.
- Yıldız, F. (2011). Türk milliyetçiliğinin MHP versiyonu: dokuz ışık doktrini, *Düşünce Dünyasında Türkiz*, 2(9), 99-136.
- Yiğit, K., & Özkaynar, K. (2017). Ülkücü hareketin kronolojisi, *Deli Dumrul Yayınları*, 1. Baskı, Ankara.

Küreselleşmenin Ölçülmesi: Bir Literatür İncelemesi¹

Mehmet Ali Demir²

Harun Yakışık³

Özet

Ekonomik, politik, kültürel ve toplumsal olmak üzere küresel çapta çeşitli unsurların entegrasyonunu içeren, karmaşık ve çok boyutlu bir yapıya sahip olan küreselleşmenin ölçülmesi güçlü ve hemen hemen her şeyi içeren endeksler gerektirmektedir. Ancak küreselleşme endeksleri, olguyu ölçmek için çok boyutlu bir yaklaşım benimsemeleri veya benimsememeleri nedeniyle farklılık göstermektedir. Bunun yanı sıra, dikkate alınacak boyutların seçimi, endeksin oluşturulmasında kullanılan göstergeler, göstergelerin kendilerine verilen ağırlıklar ve bunların bir araya getirildiği teknikler de her küreselleşme endeksinde farklı şekilde ele alınmaktadır. Bu çalışmanın amacı da küreselleşmeyi değerlendirmede çok boyutlu yaklaşımı benimseyen küreselleşme endekslerinin yöntemlerine, bileşenlerine ve etkinliklerine özel vurgu yaparak kapsamlı bir incelemesini ve bu endekslerin karşılaştırmasını ortaya koymaktır. A.T. Kearney/Dış Politika Küreselleşme Endeksi, KOF Küreselleşme Endeksi ve Maastricht Küreselleşme Endeksi dahil olmak üzere çeşitli çok boyutlu temel küreselleşme endeksleri kapsamlı bir şekilde ele alınmakta ve her endeks ticaret ve yatırım hareketleri, teknolojik bağlantılılık, siyasi katılım ve kültürel alışveriş gibi küreselleşmenin çeşitli etki ve yansımalarını kapsama kapasitesine göre değerlendirilmektedir. Bu çalışma ayrıca küreselleşme endekslerinin güçlü yanlarını ve sınırlamalarını da ele alarak küreselleşmenin sürekli değişen ve karmaşık yapısını ortaya çıkaran ölçümler oluşturmanın zorluklarına ışık tutmaktadır.

- 1 Bu çalışma Prof. Dr. Harun YAKIŞIK danışmanlığında 2024 yılında sunulan/tamamlanan “Yükselen Piyasa Ekonomilerinde Küreselleşmenin Enerji Üretimi Üzerine Etkilerinin Çok Boyutlu Panel Veri Modelleri ile Analizi” başlıklı doktora tezinden türetilmiştir.
- 2 Dr. Öğretim Üyesi, Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü, malidemir@karatekin.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-0992-347X
- 3 Prof. Dr., Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü, haruny@karatekin.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-9542-1614

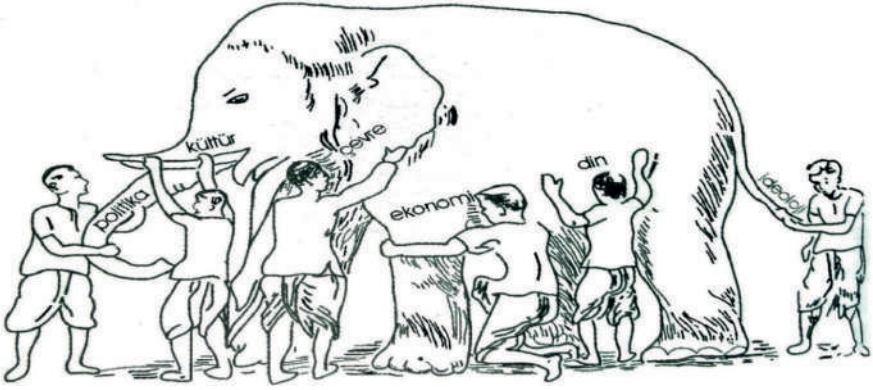
1. Giriş

Bugün dünyanın tartıştığı konuların başında küreselleşme gelmektedir (Kaya ve Aydemir, 2011, s.15). Küreselleşme kavramının, ilk kez McLuhan'ın 1962 yılında sosyoloji içerikli bir çalışmasında 'küresel köy' terimini kullanmasıyla ilk kez dile getirildiği iddia edilmektedir. McLuhan'a göre, elektronik kitle iletişim araçlarının hızlı bir şekilde gelişmesi, zaman-mekân sınırlandırılmasını ortadan kaldırmakta ve sosyal kültürün yaygınlaşmasına katkıda bulunmaktadır. Ortaya çıkan bu pozitif durum, içinde bulunduğumuz evreni küresel bir köye dönüştürmektedir (Cebeci, 2011, s. 361). Ancak McLuhan'ın çalışmasında bahsettiği küreselleşme kavramı 20 yıl sonra Amerikalı ekonomi profesörü Theodore Levitt'in Mayıs 1983'te Harvard Business Review dergisinde yayınladığı "Pazarların Küreselleşmesi" isimli makalesiyle birlikte yaygın olarak itibar görmüş, iş ve ekonomi çevrelerinde dile getirilmeye başlanmıştır (Arslan, 2016, s. 64).

Günümüzde ise küreselleşme kavramı hem akademik çalışmalarda hem de tartışma ortamlarında kendinden sıkça söz ettirmeyi başarmakta ve yediden yetmişe herkesin diline pelesenk olmaya devam etmektedir. Küreselleşme bir süreç, değişken ve dinamik bir yapı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir başka ifadeyle, dünyanın farklı bölgelerinde ikamet edenler, toplumsal yapılarıdaki ve kültürel alanlardaki bu dönüşümden çok farklı şekillerde etkilenmektedir. Bir bakıma küreselleşme dünyanın farklı alanlarına yayılmakta ve bu alanlarda ekonomik, sosyal, kültürel, ideolojik olarak bütün yapıyı nüfuzu altına almaktadır. Bu nedenle de küreselleşmenin ortaya çıkmasına öncülük eden toplumsal süreçler, çeşitli akademisyenler ve yorumcular tarafından farklı ve çoğunlukla da çelişkili şekilde analiz edilmeye çalışılmakta ve ortak bir sonuca varılamamaktadır. Hem popüler hem de akademik camiadaki araştırmacılar, küreselleşme kavramının açıklanması hususunda farklı görüşte olmalarının yanı sıra, küreselleşme kavramının tanımı, tarihsel süreci, derecesi, boyutları, etkisi, izlediği yol ve politika sonuçları açısından da bir görüş birliği içerisinde değillerdir. Ortaya çıkan bu çok boyutluluktan hangisinin küreselleşme kavramının özünü kapsadığı konusunda geçmişten gelen bir akademik tartışma bulunmaktadır. Bu durum tam olarak da Steger'in (2020) çalışmasında bahsettiği fil ve kör adamlar kıssasının postmodern bir durumunu karşımıza çıkarmaktadır. Bazıları (Dickens, 1992; Harris, 1993; Winham, 1996) küreselleşmenin ekonomik faaliyetler olduğunu iddia etse de bazı araştırmacılar (Kongar, 1997; Giddens, 2000) ise siyasi, çevresel, ideolojik ve hatta kültürel yönleri tanımlanmaktadır.

Şekil 1, küreselleşme araştırmacılarının küreselleşmeyi tanımlarken faydalandıkları fil örneğini göstermektedir. Her disiplin küreselleşme tanımını

kendi metodolojisi içerisinde tanımlamaktadır. Şekilde vurgulanan Steger'in (2020) çalışmasında da belirttiği kıssadaki kör adamlar gibi, küreselleşmeyi tanımlarken dokundukları yerin küreselleşme olduğunu belirtmeleridir. Bu durum da küreselleşmenin kendisinden bahsedilen sorunun tek önemli yönünü doğru olarak tanımlama konusunda bireyleri bütünüyle olmasa da kısmen haklı duruma getirmektedir. Bununla beraber, araştırmacıların düşüncelerinde ortaya çıkan benzer hata, karmaşık bir sisteme sahip olan küreselleşme olgusunu, kendi ilgi alanlarına göre tek bir kapsamda değerlendirme biçimindeki dogmatik girişimlerdir. Küreselleşme tek bir süreçten ziyade çok boyutlu bir kavram olup, aynı anda ve çeşitli düzeylerde düzensiz bir şekilde gerçekleşmekte ve tüm bu boyutların karşılıklı etkileşim halinde olduğu süreçler dizisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu karşılıklı olarak ortaya çıkan etkileşimleri ve bağımlılıkları, farklı renklerden oluşan ve birbiri içerisine geçmiş bir resim tablosuna benzetmek yanlış olmayacaktır. Bu nedenlerle de küreselleşme kavramı hem popüler hem de akademik yazında herkes tarafından kabul edilebilecek ortak bir kavram açıklamasına sahip değildir (Steger, 2020, ss.33-35).

Şekil 1: Küreselleşme Araştırmacıları ve Fil

Kaynak: Steger, 2020, s. 34

Martens vd. (2014), küreselleşmeyi ölçmenin ne kadar önemli olduğuna vurgu yapmaktadır. Onlara göre, küreselleşmeyi ölçmek, küreselleşmenin etkilerini ve politikada nasıl ele alınması gerektiğini ortaya koyma açısından büyük fayda sağlamaktadır. O halde soru, hangi göstergelerle, hangi analiz birimine/birimlerine karşı ve hangi denklemler aracılığıyla neyin ölçüleceğidir? Açıkçası, bu sorulara verilen farklı cevaplar çok farklı hesaplamalar üretebilmektedir (Martens vd., 2014, s. 2).

Bu çalışmanın amacı küreselleşmeyi değerlendirmede çok boyutlu yaklaşımı benimseyen küreselleşme endekslerinin yöntemlerine, bileşenlerine ve etkinliklerine özel vurgu yaparak kapsamlı bir incelemesini ortaya koymaktır. A.T. Kearney/Dış Politika Küreselleşme Endeksi, KOF Küreselleşme Endeksi ve Maastricht Küreselleşme Endeksi dahil olmak üzere çeşitli ve çok boyutlu temel küreselleşme endeksleri kapsamlı bir şekilde ele alınmakta ve her endeks ticaret ve yatırım hareketleri, teknolojik bağlantılılık, siyasi katılım ve kültürel alışveriş gibi küreselleşmenin çeşitli yönlerini kapsama kapasitesine göre değerlendirilmektedir. Bu çalışma endekslerin güçlü yanlarını ve sınırlamalarını ele almakla kalmamakta aynı zamanda çalışmada ele alınan küreselleşme endekslerinin bir karşılaştırmasına da ışık tutmaktadır. Böylece gelecekte küreselleşme sebebiyle ortaya çıkabilecek olan yeni boyutlara politika yapıcılar, hükümetler, şirketler ve küreselleşme araştırmacıları kolaylıkla entegre olabilecektir. Küreselleşmenin ölçülmesinde kullanılan endeksler konulu araştırmalara bakıldığında uluslararası literatürde bu konuda yapılmış çalışma (Caselli, 2012) bulunsa da küreselleşmenin ölçülmesinde kullanılan endekslerin ele alındığı çalışmalara ulusal literatürde rastlanılmamıştır. Bu nedenle yapılan bu çalışmanın ulusal literatüre katkı sağlaması, ulusal literatürdeki boşluğun doldurulması ve literatüre bir çeşitlilik katacağı öngörülmektedir.

Çalışmanın ilerleyen bölümünde küreselleşmenin kavramsal bir çerçevesi sunulacak, ardından küreselleşmenin ölçülmesinde kullanılan A.T. Kearney/ Dış Politika Küreselleşme Endeksi (KFP Endeksi), Küreselleşme ve Bölgeselleşme Araştırmaları Merkezi (CSGR) Küreselleşme Endeksi, Maastricht Küreselleşme Endeksi (MGI) ve KOF Küreselleşme Endeksi, Küresel Endeks (Global Index), Yeni Küreselleşme Endeksi (NGI) ve Ernst& Young / EIU Küreselleşme Endeksine ait boyutlar, değişkenler ve göstergeler hakkında bilgiler verilecek, küreselleşme endekslerinin bir karşılaştırması yapılacak ve sonuç bölümüyle çalışma nihayete erdirilecektir.

2. Küreselleşme Kavramı

Popülaritesi çok fazla olan bu kavram, ulusal ve uluslararası araştırmacılar tarafından uzun bir süredir açıklanmaya çalışılmaktadır. Bu çalışmalar incelendiğinde küreselleşmeyi farklı yönlerden tanımlayan birçok çalışmaya rastlamak mümkündür. Örneğin Kepenek'e (1990, s.26) göre küreselleşme bilimsel ve teknolojik alanlarda ortaya çıkan devasa ilerlemelerin bir sonucu olarak, kapitalist düzenin içinde olduğu niteliksel dönüşümdür. Başka bir çalışmada Winham (1996, s.37) küreselleşmenin daha çok ekonomik boyutuna odaklanarak yaptığı tanımda küreselleşmeyi uluslararası ticaretin tüm dünyaya yayılması, parasal akışların sınırlar ötesine taşınması, şirketlerin

birleşmeleri sebebiyle çok uluslu şirketlerin ortaya çıkması ve hızlı bir şekilde büyümesi olarak betimlemektedir. Kutlu (1998, s.175) ise küreselleşmeyi uluslararası süreçlerin tamamlandığı, küresel ölçekte üretim ve tüketimin planlandığı, uluslararası kuruluşlar tarafından serbest piyasa koşullarının belirlenip denetlendiği ve kurulların uluslararası bir anlayışla iş birliği yaptığı bir sistem olarak tanımlamaktadır. Bayar (2008, s.25) ise daha farklı bir perspektiften bakarak küreselleşmeyi dünyanın farklı noktalarında ikamet eden bireyler, toplumlar ve devletler arasındaki haberleşme ve etkileşim seviyesinin karşılıklı bağımlılık kavramı çerçevesinde daha yaygın hale gelmesi olarak ifade etmektedir. Bir diğer çalışmada Vujakovic (2010, s.5) küreselleşmeyi ekonomiler, toplumlar ve uluslar arasında uzak mesafelerden artan etkileşim ve karşılıklı bağımlılık süreci olarak tanımlarken, Steger (2020, s.31) çok boyutlu bir yapısal özellik gösterdiğini ifade ettiği küreselleşmeyi dünya ölçeğindeki toplumsal karşılıklı bağımlılıkları ve mübadeleleri ortaya çıkaran, arttıran, popüler hale getiren toplumsal süreçlerin çok boyutlu kümesidir diye ifade etmektedir.

Bazıları için küreselleşme, kapitalizmin çöküşünü ifade etmekten, bazıları için ise ekonomik sürecin ilerlemesini sağlamaktadır. Somut anlamda herkes küreselleşmenin etkilerini hissetmekteyken, soyut anlamda ise hayalet gibi dolaştığı için kimse ona bir şey yapamamaktadır. Geleneği yıkmak ve her şeye sahip olmak küreselleşmenin uzmanlık alanı olarak görülmektedir. Küreselleşme kavramı, dünya çapında sosyal, ekonomik, siyasi ve kültürel ilişkilerin güçlendirilmesi olarak tanımlanmaktadır (Kartal, 2007, s. 61).

Başlangıçta çok az ilgi gören ve ekonomistlerin yayınlarıyla sınırlı kalan küreselleşme kavramı, uzun bir süre sadece mevcut durumu teşhis etmek için kullanılan bir terimdir. Bu kavram, 1990'lardan bu yana inanılmaz bir ivme kazanmıştır. Birçok dilin sözlüğüne dâhil edilmiştir. Çeşitli bilim dalları tarafından üst kategori haline getirilmiştir. Küreselleşme, küresel tarih ya da küresel kapitalizm üzerine akademik yazın her geçen gün artmaktadır. Küreselleşmeye olan bu ilgi, aslında düşüncenin zayıflığının bir işaretinden daha fazlasını göstermektedir. Kavram kuşkusuz hak ettiği yeri doldurmakta ve bu çağa adını vermektedir. Küreselleşme çok boyutlu ve geniş kapsamlı bir kavramdır. Birçok insanın deneyimleriyle ilişkilidir. Bir yandan, tüketim ve iletişim yoluyla, tüm dünya fiilen zengin ülke insanların evlerine taşınmıştır. Öte yandan, 'Doğu Bloku' dünyasının çöküşüyle birlikte, tüm dünya birleşik bir Batı ve modern yaşam biçiminin etkisi altına girmiştir. Ekonomik açıdan bakıldığında, piyasa güçlerinin bir yandan devlet müdahalesi diğer yandan iletişim ve bilgi işleme alanlarındaki teknolojik yeniliklerden kurtulması, dünya çapında arz ve talebin etkili olduğu pazarlar yaratmış gibi görünmektedir (Osterhammel ve Petersson, 2019, ss. 7-8).

1960'larda ilk ortaya çıkışından bu yana, küreselleşme terimi hem popüler hem de akademik literatürde süreçleri, durumları, sistemleri, güçleri ve zaman dilimlerini tanımlamak için kullanılmıştır. Küreselleşme kavramının, mevcut sosyal durumu küresel bir duruma dönüştüren sosyal süreci tanımlamak için kullanılması gerektiği ileri sürülebilir. Bu nedenle, küreselleşmenin merkezinde, insanların birbirleriyle etkileşim biçimlerinde meydana gelen değişiklikler yer almaktadır. Aslında, küreselleşmenin gerçekleştiğine dair genel ifade, üç önemli bilgiyi içermektedir. İlki, 16. yüzyıldan itibaren yavaş yavaş ortaya çıkan modern çağdan giderek uzaklaşmakta olduğumuz durumu ifade etmektedir. İkincisi, yeni bir küreselleşme durumuna (postmodern) doğru ilerlemekte olduğumuzdur. Üçüncüsü, henüz buraya ulaşamadığımız gerçeğidir. Küreselleşmenin tartışmalı bir terim olarak kalmasının nedenlerinden biri, bilim insanları arasında, küreselleşmenin hangi sosyal süreçlerin özünü oluşturduğu konusunda bir uzlaşmaya varılmamış olmasıdır. Ancak bu kadar farklı bakış açılarına rağmen, araştırmacıların küreselleşme sürecinin ana özelliklerini belirlemeye yönelik farklı girişimlerinde belirli bir tematik örtüşmeyi gözlemlemek mümkündür. Örneğin bazı araştırmacıların küreselleşme tanımlarını incelediğimizde, küreselleşmenin temelini oluşturan dört farklı özelliği ortaya koydukları görülebilmektedir. Birincisi; küreselleşme, coğrafi, siyasi ve kültürel sınırları aşan yeni sosyal ağların ve faaliyetlerin ortaya çıkmasını ve yayılmasını içermektedir. İkincisi; sosyal ilişkilerin, faaliyetlerin ve karşılıklı bağımlılıkların genişlemesini ve yayılmasını içermektedir. Bugün, finansal piyasalar tüm dünyaya yayılmıştır ve elektronik ticaret günün her saatinde gerçekleşmektedir. Tüm kıtalarda ortaya çıkan devasa alışveriş merkezleri, farklı ülkelerde üretilen parçalar da dâhil olmak üzere dünyanın her yerinden tüketicilere satın alma fırsatları sağlamaktadır. Üçüncüsü; küreselleşme, Antony Giddens'in tanımında belirttiği gibi, dünya çapında artan sosyal ilişkiler, yerel olayların uzakta olanları ve uzak olanları şekillendirdiği anlamına gelmektedir. Giddens burada sosyal mübadelelerin ve faaliyetlerin yoğunlaşmasını ve hızlanmasını ima etmektedir. Uydular, kullanıcılara uzaktaki olayların gerçek zamanlı görünümünü sağlamaktadır. Çünkü internet, saniyeler içinde verilerin bir yerden diğer yere aktarılmasına imkan tanımaktadır. Dördüncüsü; Roland Robertson'un tanımında vurguladığı gibi karşılıklı sosyal ilişkilerin ve bağımlılıkların ortaya çıkması, yayılması ve güçlendirilmesi yalnızca nesnel, maddi düzeyde gerçekleşmemekte, insan bilincinin öznel yüzeyini de kapsamaktadır (Steger, 2020, ss. 24-31).

3. Küreselleşmenin Ölçülmesi

Küreselleşme, çağdaş insanlığı ilgilendiren en önemli süreçlerden biridir ve en az 20 yıldır, sosyal bilimler tarafından en kapsamlı şekilde incelenen olgulardan biri olmaktadır. Bu nedenle, küreselleşme hakkında her zamankinden daha fazla miktarda bilgi elde etmek amacıyla çok sayıda araştırmacı ve kurum, sürecin kapsamı, özellikleri ve etkileri hakkında ampirik içgörü sağlayan gösterge arayışına girmektedir. Bunun bir sonucu olarak, küreselleşme ile ilgili olarak Ekonomik İş Birliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) tarafından oluşturulan Ekonomik Küreselleşme Göstergelerinin (OECD, 2005) ön plana çıktığı ve her geçen gün küreselleşmenin ekonomik yönlerine odaklanan çeşitli istatistiksel veri tabanlarının oluşturulduğu görülmektedir. Fakat bazı akademisyenler, bir bütün olarak küreselleşme süreci için sentetik bir ölçü geliştirmeye çalışarak sektörel ve ayrıştırılmış bilgileri toplama ve harmanlama işinin ötesine geçmeye çalışmaktadır. Ancak bu girişimin, en az iki nedenden dolayı gerçekleşme olasılığının oldukça zor olduğu görülmektedir. Birincisi, küreselleşmenin toplumsal hayatın hemen her boyutunu etkileyen son derece karmaşık ve çok boyutlu bir olgu olmasıdır. Kavram başlangıçta geniş anlamda iktisat alanında çalışan bilim insanları nedeniyle belirli bir geçerlilik kazanmış ve sonuç olarak neredeyse tamamen ekonomik bir kavram olarak kabul edilmektedir. Ancak sonraki yıllarda diğer disiplinlerde özellikle de siyaset bilimi ve sosyoloji alanlarında çalışan bilim insanlarının benzer çalışmaları yer almaktadır (Featherstone, 1990; Robertson, 1992; Axford, 1995; Held, 1995; Waters, 1995). Bugün, birçok araştırmacının çabaları sayesinde, küreselleşmenin ekonomik, politik ve kültürel en az üç temel boyutu olduğu konusunda önemli bir fikir birliği bulunmakta ve bunlar tek bir ölçüm aletine tabi tutulması çok zor olan boyutlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Tatmin edici bir küreselleşme ölçüsü oluşturmanın bu kadar zor olmasının ikinci nedeni, konuyla ilgili çok sayıda bilimsel çıktıya rağmen, küreselleşmenin gerçekte ne olduğuna dair yaygın olarak tanınan ve kabul edilen bir tanımının bulunmamasıdır. Üzerinde genel bir uzlaşma eğilimi olan belirli unsurlar dışında, benimsenen çeşitli yaklaşımlar hâlâ derinden tartışılmaktadır. Bu iki nedenden dolayı, küreselleşme sürecini ölçmek için tasarlanmış herhangi bir araç ancak kısmi olabilmekte ve sürecin yalnızca bazı yönlerini diğerlerinden daha fazla ön plana çıkarmaktadır. Bazı güçlü yönleri olduğu gibi bazı zayıf yönleri de bulunmakta ve bu yüzden de bilim camiasının sadece bir bölümünün mutabakatını kazanmaktadır (Caselli, 2008, ss. 384-385).

Küreselleşmenin nedenlerinin, içeriğinin ve sonuçlarının nesnel olarak değerlendirmesi, çağdaş araştırma ve politika için kilit bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Önemli ekonomik, sosyal ve politik analizler veri

gerektirmekte ve küreselleşme endeksleri somut veriler sağlamak için umut verici bir araç olarak görülmektedir. Mevcut küreselleşme endeksleri, akademik araştırma, iş analizi, kitle ve özel medya ve kamu politikası dâhil olmak üzere çeşitli alanlarda kullanılmaktadır. Endekslerin bu ciddi şekillerde ve önemli sonuçlarla kullanıldığı göz önüne alındığında, ontoloji, epistemoloji ve metodolojilerini eleştirel incelemeye tabi tutmak daha da önemli hale gelmektedir (Martens vd., 2014, s. 2).

21. yüzyılın ilk on yılı, küreselleşme süreçlerini ölçmek için çok sayıda aracın geliştirilmesine tanık olmuştur. 2000 yılından bu yana, bir dizi araştırma, küreselleşmeyi bileşik bir endekle ölçmeye çalışmaktadır. Bu türden ilk girişim olan A.T. Kearney/Dış Politika Küreselleşme Endeksi, 2001 yılında başlatılmış ve hesaplamalarına 2006 yılına kadar devam etmiştir. 2002’de KOF Küreselleşme Endeksi, bugüne kadar devam eden ikinci bir ana ölçüm çalışması olarak ortaya çıkmıştır. Warwick Üniversitesi’ndeki Küreselleşme ve Bölgeselleşme Araştırmaları Merkezi (CSGR), 2002–2004 yıllarını kapsayan bir küreselleşme endeksi üretmiştir. Maastricht Küreselleşme Endeksi (MGI) 2008’de ortaya çıkmıştır ve iki yıl sonra Yeni Küreselleşme Endeksi önerilmiştir. Daha yakın zamanlarda ise Kişiyeye Dayalı Küreselleşme Endeksi (PBGI) önerilmiştir (Martens vd., 2014, s. 2). Bu endeksler, üzerinde buldukları küreselleşme kavramının farklı yorumlarından dolayı, pek çok açıdan birbirinden farklı araçlardır. Bu bağlamda, bir yanda küreselleşmenin çok boyutlu doğasını yakalamaya çalışan endeksler ile diğer yanda sürecin yalnızca bir boyutuna odaklanan endeksler arasında bir ilk ayırım yapılabilmektedir.

Çok boyutluluğun küreselleşmenin en karakteristik özelliklerinden biri olduğu düşünüldüğünde, bu çalışmada sadece çok boyutlu yaklaşımı benimseyen küreselleşme endekslerine yer verilecektir. Ancak, küreselleşme endeksleri, olguyu ölçmek için çok boyutlu bir yaklaşım benimsemeleri veya benimsememeleri nedeniyle farklılık göstermektedir. Bunun yanı sıra, dikkate alınacak boyutların seçimi, endeksin oluşturulmasında kullanılan göstergeler, göstergelerin kendilerine verilen ağırlıklar ve bunların bir araya getirildiği teknikler de her bir küreselleşme endeksinde farklı şekilde ele alınmaktadır. Küreselleşmeyi ölçmek için bugüne kadar yapılan girişimleri birbirinden ayıran bir başka özellik ise bunların esasen düzensiz olup olmadığı veya tersine, kullanılan araçların zaman içinde birleştirilip birleştirilmediğidir (Caselli, 2013, s.1).

Bundan sonraki süreçte küreselleşmenin ölçülmesinde kullanılan A.T. Kearney/ Dış Politika Küreselleşme Endeksi (KFP Endeksi), Küreselleşme ve Bölgeselleşme Araştırmaları Merkezi (CSGR) Küreselleşme Endeksi,

Maastricht Küreselleşme Endeksi (MGI) ve KOF Küreselleşme Endeksi, Küresel Endeks (Global Index), Yeni Küreselleşme Endeksi (NGI) ve Ernst&Young / EIU Küreselleşme Endeksi hakkında bilgi verilecektir.

3.1. A.T. Kearney/Dış Politika Küreselleşme Endeksi (KFP Küreselleşme Endeksi)

A.T. Kearney dış politika küreselleşme endeksi daha geniş bir endekstir ve muhtemelen küreselleşmenin en yaygın olarak bilinen ölçüsüdür. Buna ek olarak, birçok alternatif küreselleşme endeksi, karşılaştırma ölçütü olarak KFP Küreselleşme endeksini kullanmaktadır. KFP küreselleşme endeksi ilk olarak 2001'de yayınlanmıştır. Bu küreselleşme endeksi, 2004 yılı versiyonunda 14 göstereyi içeren ve 62 ülkeyi kapsayan bir endeks olarak ön plana çıkmaktadır (Caselli, 2008, s. 388). KFP Küreselleşme endeksi nispeten az sayıdaki ülke, dünya GSYİH'sinin yüzde 96'sını ve dünya nüfusunun ise yüzde 84'ünü oluşturmaktadır. 2007 yılı versiyonunda KFP Küreselleşme Endeksi bir önceki versiyona göre fazladan 10 ülkenin yer aldığı toplam 72 ülke için hesaplanmıştır. Hesaplanmaya dahil edilen ülkeler dünya GSYİH'sinin yüzde 97'sine ve dünya nüfusunun ise yüzde 88'ine tekabül etmektedir (Caselli, 2012, s. 39). KFP küreselleşme endeksi dört temel küreselleşme boyutu üzerine inşa edilmiştir. Bunlar ekonomik bütünleşme, kişisel iletişim, teknolojik bağlantı ve siyasal katılımıdır.

Tablo 1: A.T. Kearney Küreselleşme Endeksi (KFP Küreselleşme Endeksi)

Boyutlar	Değişkenler	Göstergeler
Ekonomik Bütünleşme	Ticaret	İhracat ve ithalatın ülkenin GSYİH'sine bölümü
	Doğrudan Yabancı Yatırım	Doğrudan yabancı yatırım girişleri ve çıkışlarının ülkenin GSYİH'sine bölümü
Kişisel İletişim	Telefon	İç ve dış telefon görüşme süresinin ülke nüfusuna bölümü
	Seyahat	Yurt içi ve yurt dışı ziyaretçi sayısının ülke nüfusuna bölümü
	Havale ve kişisel transferler	Sınır ötesi transferler ve kişisel transferlerin (işçi havaleleri, çalışanlara yapılan tazminatlar ve diğer kişiden kişiye ve hükümet dışı transferler dâhil) ülkenin GSYİH'sine bölümü
Teknolojik Bağlantı	İnternet kullanıcıları	İnternet kullanıcıları sayısının ülke nüfusuna bölümü
	İnternet ana bilgisayarları	İnternet ana bilgisayarları sayısının ülke nüfusuna bölümü
	Güvenli sunucular	Şifreli işlemlerin gerçekleştirildiği güvenli sunucu sayısının ülke nüfusuna bölümü

Siyasal Katılım	Üyelikler	Çeşitli temsilcilik üyelikleri
	Uluslararası organizasyonlar	Uluslararası kuruluş sayısı
	BM barış gücüne katkılar	Ağırlıklı ortalama mali katkının ülkenin GSYİH'sine bölümü
	Misyonlar	Toplam nüfus içerisindeki personel sayısı
	Çok taraflı anlaşmaların onaylanması	Seçilmiş çok taraflı anlaşmaların onaylanması (mutlak sayı)
	Devlet transferleri	Devlet transfer ödemeleri miktarının ülkenin GSYİH'sine bölümü

Kaynak: Caselli, 2008, s.389

3.2. Küreselleşme ve Bölgeselleşme Araştırmaları Merkezi (CSGR) Küreselleşme Endeksi

Küreselleşme ve Bölgeselleşme Araştırmaları Merkezi (CSGR) 1997 yılında İngiltere'nin Warwick Üniversitesi'nde Ben Lockwood ve Michela Redoano tarafından kurulan bir merkezdir. Bu merkez, küresel düzenin değişen doğası ile küresel ve bölgesel analiz düzeyleri arasındaki ilişki üzerine en son araştırmaları iletirmek için kurulmuştur. CSGR Küreselleşme Merkezi, Avrupa'nın küreselleşme ile ilgilenen en büyük akademik merkezi ünvanına sahiptir. CSGR Küreselleşme Merkezi'nin temel odak noktalarından biri, çağdaş politika tartışmalarını bilgilendiren ve büyük küresel ve bölgesel meseleler hakkında kamuoyunun anlaşılmasına katkıda bulunan etkili ve yenilikçi akademik araştırmalar üretmektir. CSGR çalışmaları küreselleşme ve bölgeselleşmenin tanımı, ölçümü, etkileri ve politika sonuçları gibi konular üzerinde duran çok disiplinli bir projedir. Daha ayrıntılı olarak, CSGR araştırmalarının çoğu, uluslararası mali krizler, vergi rekabeti, küresel ve bölgesel yönetim kurumlarının gelişimi, küreselleşmenin sosyal boyutu, sosyal hareket direnci gibi sorulara odaklanmaktadır. Merkez, küresel ve bölgesel zorluklara ilişkin kamuoyunu bilgilendiren yenilikçi araştırmalar üretmeyi amaçlamamaktadır. CSGR Küreselleşme Endeksi, ülkeler için küreselleşmenin ekonomik, sosyal ve politik boyutlarını 1982'den 2004'e kadar yıllık bazda ölçmekte ve bunları genel bir küreselleşme endeksinde birleştirmektedir. Bu boyutların her birine karşılık gelen en az üç, en fazla dokuz değişken olmak üzere toplam 16 değişkene ait gösterge bulunmaktadır. CSGR küreselleşme endeksi ekonomik, sosyal ve politik alt endeksleri ile hem zaman içinde hem de ülkeler arasında tutarlı olacak şekilde yapılandırılmıştır. Her yıl ve her ülke için aynı değişkenler indeksi hesaplamak için kullanılmakta ve değişkenler zaman ve ülkeler arasında

karşılaştırılabilir olacak şekilde normalleştirilmektedir. Ele alınan son yıl olan 2004'e atıfla, genel küreselleşme endeksi 103 ülke için hesaplanmıştır. CSGR küreselleşme endeksi aynı zamanda küreselleşme ile ekonomik büyüme, eşitsizlik ve hükümet harcamaları gibi temel ekonomik faktörler arasındaki ilişkinin incelenmesini de sağlamaktadır (Caselli, 2012, ss. 39-46).

Tablo 2: CSGR Küreselleşme Endeksi

Boyutlar	Alt boyutlar	Değişkenler	Göstergeler
Ekonomik küreselleşme		Ticaret	Mal ve hizmet ihracat ve ithalatının toplamının ülkenin GSYİH'sine oranı
		Doğrudan Yabancı Yatırım	Doğrudan yabancı yatırım girdi ve çıktılarının toplamının ülkenin GSYİH'sine oranı
		Portföy yatırımları	Portföy yatırımları girdi ve çıktıları toplamının ülkenin GSYİH'sine oranı
		Gelir	Yurt içinde yerleşik olmayan işçilere ödenen çalışan tazminatı ve yurt içinde yerleşiklerin sahip olduğu yabancı varlıklardan elde edilen yatırım geliri ile yurt dışında çalışan yerleşik işçilere ödenen çalışan tazminatı ve yabancı yerleşiklerin sahip olduğu yurt içi varlıklardan elde edilen yatırım gelirlerinin ülkenin GSYİH'sine oranı
Sosyal küreselleşme	İnsanlar	Dış Akış	Yabancı nüfusun toplam nüfusa oranı
		Dış akış	Yabancı nüfus girişinin toplam nüfusa oranı
		İşçi dövizleri	İşçi dövizlerinin GSYİH oranı
		Turistler	Turist sayısının toplam nüfusa oranı
	Fikirler	Telefon çağrıları	Kişi başına uluslararası arama (dakika)
		İnternet kullanıcıları	İnternet kullanıcılarının nüfusa oranı
		Filmler	İhraç ve ithal edilen film sayısı
		Kitaplar ve dergiler	Kişi başına ithal ve ihraç edilen kitap ve dergilerin toplam değeri (ABD Doları)
		Posta	Kişi başına gönderilen ve teslim edilen uluslararası mektup sayısı
Politik küreselleşme		Elçilikler	Ülkedeki yabancı büyükelçilik sayısı
		BM misyonu	Ülkenin katıldığı BM barışı koruma operasyonlarının sayısı
		Organizasyonlar	Uluslararası kuruluşlara üyelik sayısı

Kaynak: Caselli, 2008, s.392

3.3. Maastricht Küreselleşme Endeksi (MGI)

Başlangıçta Değiştirilmiş Küreselleşme Endeksi olarak adlandırılan Maastricht Küreselleşme Endeksi (MGI), Pim Martens ve Daniel Zywiets tarafından 2006 yılında geliştirilmiştir. MGI, küreselleşmenin politik, ekonomik, sosyo-kültürel, teknolojik ve ekolojik beş boyutuna atıfta bulunan 11 değişkene ait göstergelyi bir araya getirerek hesaplanmaktadır. Özellikle bu endeksin en belirgin özelliği, küreselleşmenin ekolojik boyutunu dikkate alması ve siyasi boyutta ise silah ticaretine ilişkin bir gösterge içermesidir (Caselli, 2012, s. 65). MGI'nın bir amacı, sürdürülebilir kalkınmanın kapsamını da dahil etmek suretiyle mevcut küreselleşme analizlerini genişletmektir. Bu endeks 11 farklı değişkene ait göstergeyle toplam 117 ülkeyi kapsamakta ve KFP endeksini verilerin incelenmesi, değişkenlerin seçimi, değişkenlerin ağırlıkları ve sonucun yorumlanması gibi bir dizi noktada değiştirmektedir.

Tablo 3: Maastricht Küreselleşme Endeksi (MGI)

Kategori	Değişken Adı	Değişken Tanımı
Küresel siyaset	Elçilikler	Ülkedeki büyükelçilik ve yüksek komisyon sayısı
	Kuruluşlar	Uluslararası kuruluşlara üye sayısı
Organize Şiddet	Askeri	Askeri harcamaların payı olarak konvansiyonel silah ticareti
Küresel Ticaret	Ticaret	Mal ve hizmet ithalatı ve ihracatının toplamının GSYİH içerisindeki payı
Küresel Finans	Doğrudan Yabancı Yatırım	Brüt doğrudan yabancı yatırımın GSYİH içerisindeki payı
	Sermaye	Brüt özel sermaye akışının GSYİH içerisindeki payı
Hareket Halindeki İnsanlar	Göçmenler	Yabancı uyruklu olanların nüfus içerisindeki payı
	Turizm	Kişi başı uluslararası seyahat
Teknoloji	Telefon	Kişi başına dakika cinsinden gelen ve giden uluslararası telefon trafiği
	İnternet	İnternet kullanıcılarının nüfus içerisindeki payı
Çevre	Ekosistem	Küresel hektarlardaki ekolojik açık

Kaynak: Dreher vd., 2008, s.32

3.4. KOF Küreselleşme Endeksi

KOF Küreselleşme Endeksi, ETH Zürich'teki KOF İsviçre Ekonomi Enstitüsü'nden Axel Dreher tarafından geliştirilmiştir. İlk kez 2002'de yayınlanan KOF Küreselleşme Endeksi 2008'de önemli değişiklikler geçirmiştir (Caselli, 2012, s. 46). Bu endeks de olgunun ekonomik, sosyal ve politik olmak üzere üç boyutunu ele almaktadır. Ekonomik küreselleşme, malların, sermayenin (finans) ve hizmetlerin uzun mesafeli akışını içermektedir.

Ekonomik küreselleşme boyutu kendi içerisinde ticari küreselleşme ve finansal küreselleşme olarak iki alt boyuta ayrılmaktadır. Sosyal küreselleşme boyutu ise kişiler arası küreselleşme, bilginin küreselleşmesi ve kültürel küreselleşme olarak 3 alt boyutta incelenmektedir. Sosyal küreselleşme fikirlerin, bilgilerin, imajların ve insanların yayılmasını ifade etmektedir. Sosyal Küreselleşme, kişilerarası küreselleşmeyi (uluslararası ses trafiği, göç, uluslararası turizm, uluslararası öğrenciler, transferler); bilginin küreselleşmesini (kullanılan internet bant genişliği, uluslararası patentler, yüksek teknoloji ihracatı) ve kültürel küreselleşmeyi (kültürel mal ticareti, kişisel hizmet ticareti, uluslararası markalar, McDonald's Restoranları ve IKEA mağazaları) içermektedir (Gygli vd., 2019). Siyasi küreselleşme, hükümet politikalarının yayılmasıdır ve sivil toplum kuruluşları, elçilikleri ve Birleşmiş Milletler barışı koruma misyonlarını kapsamaktadır (Gygli vd, 2019). Siyasi küreselleşmenin hiçbir alt boyutu bulunmamaktadır. 1970 yılından bu yana verilerin kesintisiz bir şekilde hesaplanması küreselleşme endeksleri içerisinde bu endeksi öne çıkaran özelliklerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır (Oluç, 2020, s. 36). 2018 yılında gerçekleştirilen güncelleme ile 43 değişken yardımıyla toplam 209 ülke için KOF küreselleşme endeksi hesaplanmaktadır. Ayrıca, endeksin hesaplanması gerçekte (veya uygulamada) anlamına gelen 'De Facto' ve kanuna göre (veya hukuki olarak) anlamına gelen 'De Jure' olarak gerçekleştirilmektedir. De Facto olarak hesaplanmasında 24 değişken kullanılmaktayken De Jure olarak hesaplanmasında ise 19 değişkene yer verilmektedir.

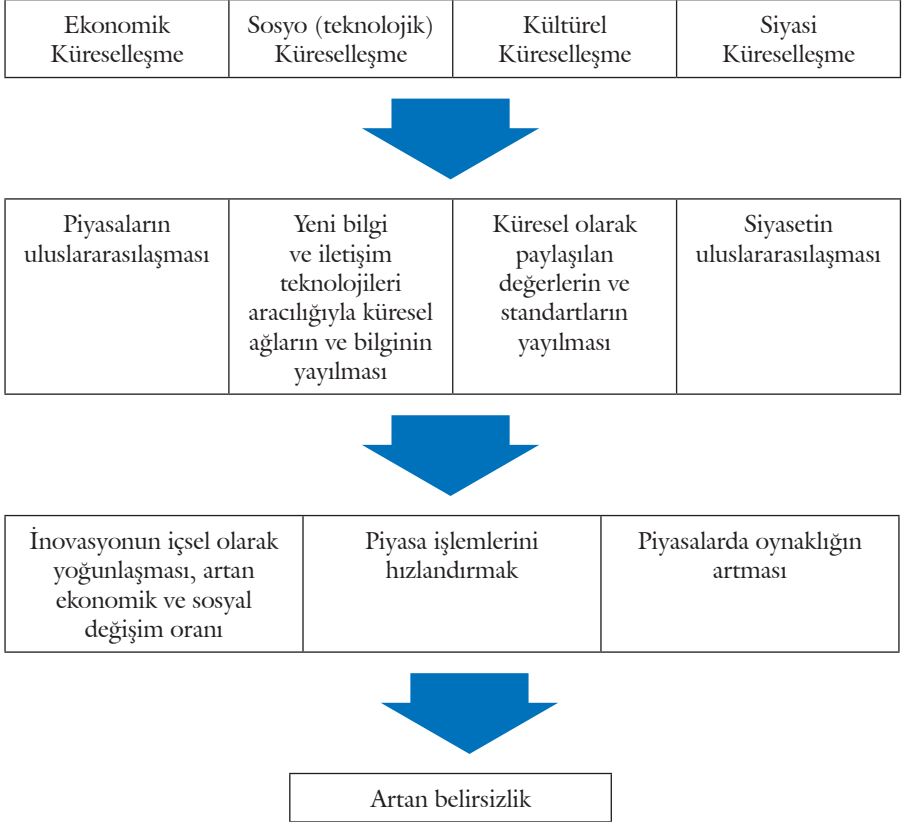
Tablo 4: 2021 KOF Küreselleşme Endeksi: Yapı, Değişkenler, Ağırlıklar

De Facto Küreselleşme Endeksi	Oran	De Jure Küreselleşme Endeksi	Oran
Ekonomik Küreselleşme	33,3	Ekonomik Küreselleşme	33,3
<i>Ticari Küreselleşme</i>	50,0	<i>Ticari Küreselleşme</i>	50,0
Mal Ticareti	37,1	Ticari Düzenlemeleri	26,2
Hizmet Ticareti	43,4	Ticari Vergiler	27,9
Ticari Ortak Çeşitliliği	19,5	Tarifeler	27,5
		Ticari Anlaşmalar	18,4
<i>Finansal Küreselleşme</i>	50,0	<i>Finansal Küreselleşme</i>	50,0
DYY	26,4	Yatırım Kısıtlamaları	30,6
Portföy Yatırımı	16,8	Sermaye Hesabı Açıklığı	39,0
Uluslararası Borç	28,1	Uluslararası Yatırım Anlaşmaları	30,4
Uluslararası Rezervler	1,3		
Uluslararası Gelir Ödemesi	27,3		
Sosyal Küreselleşme	33,3	Sosyal Küreselleşme	33,3
<i>Kişiler arası Küreselleşme</i>	33,3	<i>Kişiler arası Küreselleşme</i>	33,3
Uluslararası Ses Trafığı	20,5	Telefon Abonelikleri	39,4
Transferler	22,0	Seyahat Özgürlüğü	32,3
Uluslararası Turizm	21,5	Uluslararası Havaalanları	28,4
Uluslararası Öğrenciler	18,9		
Göç	17,1		
<i>Bilginin Küreselleşmesi</i>	33,3	<i>Bilginin Küreselleşmesi</i>	33,3
İnternet Bant Genişliği	41,4	TV Erişimi	37,5
Uluslararası Patentler	29,2	İnternet Erişimi	42,6
Yüksek Teknoloji İhracatı	29,4	Basın Özgürlüğü	19,9
<i>Kültürel Küreselleşme</i>	33,3	<i>Kültürel Küreselleşme</i>	33,3
Kültürel Mal Ticareti	28,6	Cinsiyet Eşitliği	23,1
Kişisel Hizmet Ticareti	24,7	Beşerî Sermaye	41,6
Uluslararası Markalar	8,2	Sivil Özgürlük	35,2
McDonald's Restoranları	21,9		
IKEA Mağazaları	16,5		
Siyasi Küreselleşme	33,3	Siyasi Küreselleşme	33,3
Elçilikler	37,1	Uluslararası Kuruluşlar	36,5
BM Barışı Koruma Misyonları	24,7	Uluslararası Antlaşmalar	32,6
Uluslararası STK'lar	38,2	Yatırım Antlaşmaları Çeşitliliği	30,9

Kaynak: Gygli vd., 2019

3.5. Küresel Endeks (Global Index)

Küreselleşme süreçlerini çok boyutlu bir perspektiften kavramaya çalışan Küresel Endeks (Global Index) Marcel Raab, Michael Ruland, Benno Schönberger, ve Hans-Peter Blossfeld tarafından bahsedilmektedir. Bu endeksin amacı küreselleşmenin sosyolojik yönlerini daha fazla hesaba katan göstergeleri dâhil ederek küreselleşmenin temel araçlarını geliştirmektir. Aslında hem genel tasarımında hem de yapısında söz konusu bu endeks, bir yandan sosyo-teknik bağlantı boyutunu diğer yandan kültürel küreselleşmeye ilişkin göstergelerin eklenmesiyle, KOF Küreselleşme Endeksini önemli ölçüde kopyalamaktadır (Caselli, 2012, s.75). Küreselleşmenin dört boyutu (ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasi) ve bunların göstergelerini ele alarak 1970-2002 dönemi için 97 farklı ülkede 31 farklı değişken ile küreselleşmenin gelişimini kapsamayı amaçlayan genel bir küreselleşme endeksi oluşturulmuştur.

Şekil 2: Küresel Endeks (Global Index): Küreselleşmenin Dört Boyutu

Kaynak: Raab ve diğerleri, 2008, s.599

Şekil 2'de genel itibariyle küreselleşmenin dört boyutu (ekonomik, teknolojik, kültürel ve siyasi) ve dört boyutun etkisi ele alınmaktadır. Şekil incelendiğinde, öncelikle küreselleşme, piyasaların uluslararasılaşmasına ve buna bağlı olarak ulusal sınırların azalmasına işaret etmektedir. Ekonomik açıdan, piyasaların uluslararasılaşması, çokuluslu şirketlerin (ÇUŞ'lar) ve doğrudan yabancı yatırımların (DYY) varlığı yoluyla birden fazla ülkede iş yapan firma sayısının artmasıyla ilişkilidir. Örneğin, ÇUŞ'lar dünya ticaretinin yaklaşık üçte ikisini, dünya üretiminin %20'sini oluşturdukları ve teknolojinin yayılmasında birincil rol oynadıkları için üretim ve piyasaların küreselleşmesinin itici gücü olarak görülmektedir (UNCTAD, 1995, s.23; Reich, 1991). Aynı zamanda piyasaların uluslararasılaşması ayrıca daha önce dışa kapalı ülkelerin dünya ekonomisine entegrasyonu anlamına gelmektedir (Mills ve Blossfeld, 2005, s.4).

1990'lı yıllardan itibaren hızla artan bilgisayar teknolojileri ve internet gibi yeni bilgi iletişim teknolojileri (BİT), modern kitle iletişim araçlarıyla birlikte, mesajları ve görüntüleri her kıtadaki en büyük şehirden en küçük köye kadar anında iletmekte ve bilginin uzun mesafelerde daha hızlı yayılmasına olanak tanımaktadır. Aynı zamanda BİT'ler giderek daha fazla insanın bilgi paylaşmasına, bağlantı kurmasına olanak sağlamaktadır. Bu nedenle son yıllarda BİT'lerin devrimi teknolojik küreselleşmenin en önemli unsurlarından biri haline gelmektedir (Raab vd., 2008, s.600).

Piyasaların uluslararasılaşarak ÇUŞ'lerin ortaya çıkması ve 1990'lı yıllardan itibaren BİT'lerin hızlı bir şekilde tüm dünyayı etkisi altına alması kültürlerin de küreselleşmesine neden olmuştur. Özellikle, BİT kanalları ve kitle iletişim araçları aracılığıyla, Batı kültürü, değerleri ve standartları tüm dünyaya yayılmaktadır (Schwinn, 2006, s.217). Aynı zamanda günlük yaşamda, genel bir kültürel homojenleşme açıkça görülmektedir. McDonald's, Coca Cola, blue jeans, Hollywood, Olimpiyat Oyunları veya FIFA Dünya Kupası da kültürel küreselleşmenin en belirgin örneklerinden bazılarıdır (Raab vd., 2008, s.603). Bu örnekler de küresel olarak paylaşılan değerlerin ve standartların yayılmasını sağlamaktadır. Küreselleşmenin farklı boyutlarının neden olduğu ekonomik, siyasi, teknolojik ve kültürel değişim, piyasaların artan dinamikleri ve sonuçlarının oynaklığı, bireylerin, firmaların ve hükümetlerin piyasanın geleceğini tahmin etmesini, farklı alternatifler ve stratejiler arasında seçim yapmasını zorlaştırmaktadır. Bu durum ekonomik, kültürel, teknolojik ve sosyal gelişmelerle ilgili bilirsizliğin artmasına neden olmaktadır (Şekil 2) (Mills ve Blossfeld, 2005, s.6).

Aşağıda yer alan Tablo 5'te ise Küresel Endekse (Global Index) ait boyutlar, ağırlıkları ve değişkenler hakkında detaylı bilgi verilmektedir.

Tablo 5: Küresel Endeks (Global Index): Boyutlar, Alt Boyutlar ve Değişkenler

Boyutlar ve Ağırlıkları	Alt Boyutlar	Değişkenler		
Ekonomik Küreselleşme (%31)	Finansal Akış Verileri	Ticaret (% GSYİH)		
		DYY (% GSYİH)		
		Portföy Yatırımları (% GSYİH)		
		Yabancı Uyruklulara Gelir Ödemesi		
	Kısıtlamalara İlişkin Veriler	Gizli İthalat Engelleri		
		Ortalama Tarife Oranı		
		Uluslararası Ticaret Vergileri (% Cari Gelirin)		
		Sermaye Hesabı Kısıtlamaları		
Sosyo-Teknik Bağlantı (%31)	Kişisel İletişim Verileri	Giden Telefon Trafığı		
		Transferler (% GSYİH)		
		Uluslararası Turizm		
		Yabancı Nüfus (% toplam nüfus)		
	Bilgi Akışlarına İlişkin Veriler	İnternet Ana Bilgisayarları		
		İnternet Kullanıcıları (Kişi Başı)		
		Kablolu TV (1000 kişi başına)		
		Günlük Gazete Sayısı (1000 kişi başına)		
		Radyo Sayısı (1000 kişi başına)		
		Kitap ve broşürlerde uluslararası ticaret (Kişi başı \$)		
		Gazete ve süreli yayımların uluslararası ticareti (Kişi başı \$)		
		Sabit hat ve cep telefonu aboneleri (1000 kişi başına)		
		Kültürel Küreselleşme (%31)	Genişleme Mantiği	Kentsel nüfus (% toplam nüfus)
				Yüksek teknoloji İhracatı (% üretilen ihracat)
Ar-Ge'ye yapılan toplam gayri safi yurt içi harcama (% GSYİH)				
Değerler ve Standartlar	Özgürlük evi endeksi (sivil özgürlükler/siyasi haklar)			
	İlköğretim okul kaydı			
	İlköğretim okul kaydı, kız			
Siyasi Küreselleşme (%7)		Eğitime yapılan toplam kamu harcamaları (% GSYİH)		
		McDonald's restoran sayısı (yüz bin kişi başına)		
		Ülkedeki elçilik sayıları		
		Uluslararası kuruluşlara üyelik		
		BM Güvenlik Konseyi misyonlarına katılım		

3.6. Yeni Küreselleşme Endeksi (NGI)

2010 yılında Vujakovic tarafından ortaya konulan Yeni Küreselleşme Endeksi (NGI) de çok boyutlu bir bakış açısı benimsemektedir. Yeni Küreselleşme Endeksi daha önce ortaya çıkan bütün küreselleşme endekslerinin göstergelerinden ve değişkenlerinden yararlanmakla beraber bunların sahip oldukları sorunları da düzeltici değişkenler ya da göstergeler sunmaktadır (Vujakovic, 2010). NGI, tabloda da görüldüğü gibi ekonomik, politik ve sosyal olmak üzere üç boyutta ele alınmış olup 21 gösterge dikkate alınarak oluşturulmuştur. Bu göstergelerden bazıları örneğin “giden öğrenci hareketliliği” bir küreselleşme endeksi için yenidir. Bununla birlikte küreselleşmenin bölgesel entegrasyondan daha iyi ayırt edilebilmesi için ülkeler arası coğrafi mesafeler ve ülkelerin büyüklükleri göz önünde bulundurulmuş ve ağırlıklandırılmıştır (Bilous, 2011, s. 107). 1995-2005 yılları arasında 70 ülke için NGI hesaplanmıştır. NGI'ye ait göstergeler ve değişkenler Tablo 6'da detaylı olarak gösterilmektedir.

Tablo 6: Yeni Küreselleşme Endeksi (NGI): Teorik Boyutlar, Göstergeler ve Değişkenler

Teorik Boyutlar	Göstergeler	Değişkenler
Ekonomik	Mal Ticareti (Coğrafi mesafelerle ağırlıklandırılmış)	İki taraflı mal ithalatı ve ihracatı (% GSYİH)
	Hizmet Ticareti	Hizmet ihracatı ve ithalatı toplamı (% GSYİH)
	DYY Stoğu	İç ve Dış DYY stoğu toplamı (% GSYİH)
	DYY Akışı	Ödemeler dengesi mali hesabından kaydedilen DYY giriş ve çıkışları toplamı (% GSYİH)
	Portföy Yatırımları Stoğu	Uluslararası yatırım pozisyonu kayıtlarından portföy stoğu varlık ve yükümlüklerinin toplamı (% GSYİH)
	Portföy Yatırımları Akışı	Ödemeler dengesinde kaydedilen portföy yatırımlarının giriş ve çıkış toplamı (% GSYİH)
	Yabancı Uyruklulara Gelir Ödemesi	Yerleşik olmayan işçiler için çalışan tazminatının makbuz ve ödemeleri, yatırım geliri (% GSYİH)
	İkamet Etmeyenlerin Ticari Marka Başvurusu	Ulusal veya bölgesel bir ticari marka ofisine ticari marka tescili için yerleşik olmayanların başvurularının payı
	İkamet Etmeyenlerin Patent Başvurusu	Yerleşik olmayanlar tarafından ulusal bir patent ofisine yapılan patent başvurularının payı

Siyasi	Çevre Antlaşmaları	Onaylanan uluslararası çevre anlaşmalarının mutlak sayısı
	Uluslararası Organizasyon Üyelikleri	Uluslararası kuruluşlardaki mutlak üyelik sayısı
	Ülkedeki Elçilikler	Ülkedeki mutlak elçilik sayısı
	BM Barışı Koruma Misyonlarına Katılım	BM barışı koruma misyonlarına barışı koruma personeli katkıları
Sosyal	Göç Stoğu	Yaşadığı ülke dışında başka bir ülkede doğan insan sayısı. Mültecileri içerir. (% toplam nüfus)
	Uluslararası Turizm	Uluslararası turistlerinin geliş ve gidişlerinin nüfusu içerisindeki oranı
	Giden Öğrenci Hareketliliği	Belirli bir ülkeden yurtdışında eğitim görenlerin sayısı (toplam yükseköğretim kayıtlarının sayısının yüzdesi)
	Uluslararası Telefon Aramaları	Uluslararası gelen ve giden telefon trafiğinin toplamının (dakika cinsinden) toplam nüfusa oranı
	Uluslararası İnternet Bant Genişliği	İnternet trafiğini iletmek için ülkeler arasındaki sözleşmeli uluslararası bağlantı kapasitesi
	Uluslararası Gazete Ticareti	Gazete ve süreli yayınlarda ihracat ve ithalat toplamı (% GSYİH)
	Uluslararası Kitap Ticareti	Kitap ve broşürlerde ihracat ve ithalat toplamı (%GSYİH)
	Transferler	Bir ekonominin herhangi bir karşılık olmaksızın mal, hizmet veya finansal kalemler sağladığında veya aldığı ödemeler dengesine kaydedilen cari transferlerin toplamı

Kaynak: Caselli, 2012, s.83

3.7. Ernst& Young / EIU Küreselleşme Endeksi (Ernst and Young 2010)

Ekonomist İstihbarat Birimi (EIU) tarafından Ernst ve Young grubu ile iş birliği içinde çok boyutlu bir yaklaşıma dayalı bir küreselleşme endeksi geliştirilmiştir. Bununla birlikte, endekste yer alan yirmi göstergesinin “işletmeyle en alakalı” göstergeler arasından seçildiği göz önüne alındığında, endeksin büyük ölçüde küreselleşmenin ekonomik boyutuna odaklandığı görülmektedir (Scholte, 2005, s. 28). 60 ülkenin küreselleşme endeksinin hesaplanmasında ele alınan yirmi gösterge beş boyuta ayrılmıştır: mal ve hizmet hareketi, sermaye ve finans hareketi, teknoloji ve fikir alışverişi, emek hareketi ve kültürel entegrasyon. Her bir gösterge ve boyutun ağırlığı 520 üst düzey uluslararası şirket yöneticisi tarafından oluşturulması

Ernst & Young/EIU Küreselleşme Endeksinin diğer endekslerden ayrılan bir özelliğidir (Scholte, 2005, s.19). Bu endeksin bir başka farklı tarafı da dikkate alınan göstergelerden 9'unun değerlerinin nesnel bilgilere değil, EIU analistleri tarafından ifade edilen değerlendirmelere dayanmasıdır (Caselli, 2012, s. 86).

Tablo 7'de Ernst & Young / EIU Küreselleşme Endeksine ait boyutlar, ağırlıkları ve değişkenlere yer verilmiştir.

Tablo 7: Ernst & Young / EIU Küreselleşme Endeksi (Ernst and Young 2010): Boyutlar ve Değişkenler

Boyutlar ve Ağırlıkları	Değişkenler
Mal ve Hizmet Hareketi (%22)	Toplam Ticaret (ihracat+ ithalat), (% GSYİH)
	Ticaret Açıklığı (EIU analistlerinin değerlendirmesi)
	Tarife ve Tarife Dışı Engeller (EIU analistlerinin değerlendirmesi)
	Sınır ötesi Ticaret Kolaylığı (EIU analistlerinin değerlendirmesi)
	Cari Hesap Kısıtlamaları (EIU analistlerinin değerlendirmesi)
Sermaye ve Finans Hareketi (%21)	DYY Akışı (girdi ve çıktı) (% GSYİH)
	Portföy Sermaye Akışı (girdi ve çıktı), (% GSYİH)
	Yabancı Yatırıma Yönelik Hükümet Politikası (EIU analistlerinin değerlendirmesi)
	Yatırım Koruma Planları (EIU analistlerinin değerlendirmesi)
Teknoloji ve Fikir Alışverişi (%21)	Ar-Ge Ticareti (girdi ve çıktı), (% GSYİH)
	Geniş Bant Abonelikleri (100 kişi başına)
	İnternet Aboneleri (100 kişi başına)
İş Gücü Hareketi (%19)	Göç (% toplam nüfus)
	Akım transferi (girdi ve çıktı), (% GSYİH)
	Yabancı Urukluların İşe Alınması
Kültürel Entegrasyon (%17)	Turizm (girdi ve çıktı), (1000 nüfus başına)
	Uluslararası İletişim
	Ulusal Kültürün Yabancı Etkilere Açıklığı

Kaynak: Caselli, 2012, s.86

Genel olarak yedi farklı küreselleşme endeksi incelendiğinde; hepsinin de küreselleşmenin ekonomik ve sosyal boyutlarını ele aldığı görülmektedir. Ernst& Young/EIU endeksi hariç diğer endekslerin küreselleşmenin

siyasi boyutunu kapsadığı görülmektedir. CSGR endeksi ve KOF endeksi teknolojik boyutunu sosyal boyuta dâhil etse de NGI endeksi hariç diğer her altı küreselleşme endeksinde yer alan boyutlar bakımından teknoloji boyutunun ortak olduğu görülmektedir. Tek istisna, diğer altı endeksin aksine MGI endeksinin ekolojik boyutu kapsamıdır. Küreselleşmenin kültürel boyutunu ölçmek oldukça zor olduğu için Küresel endeks hariç KFP endeksi, CSGR endeksi, MGI endeksi, KOF endeksi, NGI endeksi ve Ernst&Young/EIU endeksi küreselleşmenin kültürel boyutunu dikkate almamaktadır. Ancak neredeyse bütün göstergeler veya değişkenler tamamen veya kısmen küreselleşmenin kültürel yönleriyle ilgili olabilecek sosyal veya teknolojik boyuta dâhil olan göstergeler ve değişkenler içermektedir. Aşağıdaki tablo 8'de yukarıda açıklamaları yapılan küreselleşme endekslerinin karşılaştırması ele alınmıştır.

Tablo 8: Temel Küreselleşme Endekslerinin Boyutları: Karşılaştırma⁴

	KFP	CSGR	MGI	KOF	Küresel Endeks	NGI	ERNST & YOUNG / EIU
Ekonomik Boyut	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Siyasi Boyut	✓	✓	✓	✓	✓	✓	
Sosyal Boyut	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Teknolojik Boyut	✓	Sosyal Boyuta Dahil	✓	Sosyal Boyuta Dahil	✓		✓
Ekolojik Boyut			✓				

4. Sonuç

Küreselleşmenin ölçülmesinin karmaşıklığını ve farklarını ortaya çıkarmak, dikkatli bir analiz yapmayı ve konuyu derinlemesine anlamayı gerektirmektedir. A.T. Kearney/Dış Politika Küreselleşme Endeksi (KFP Küreselleşme Endeksi), Küreselleşme ve Bölgeselleşme Araştırmaları Merkezi (CSGR) Küreselleşme Endeksi, Maastricht Küreselleşme Endeksi, KOF Küreselleşme Endeksi, Küresel Endeks (Global Index) gibi birçok endeks, küresel entegrasyonun çeşitli yönlerini sayısal olarak belirlemede önemli ilerlemeler kaydetmiştir. Bu tür çok boyutlu endeksler, küreselleşmenin ekonomik, sosyal, kültürel, siyasal yönlerini değerlendirmek için çeşitli

4 Caselli'nin (2012) çalışması temel alınarak yazarlar tarafından geliştirilmiştir.

ölçümlerden yararlanmaktadır. Ölçümlerden elde edilen veriler ile ulusların ve bölgelerin karşılıklı bağımlılığına ilişkin önemli bilgiler sağlanmaktadır.

Her endeksin kendine özgü avantajları ve dezavantajları bulunmaktadır. Örneğin KOF Küreselleşme Endeksi, küreselleşmenin çeşitli yönlerini kapsayan kapsamlı bir metodoloji kullanmaktadır. 1970 yılından bu yana verilerin kesintisiz bir şekilde hesaplanması KOF endeksinin en önemli ayırt edici özelliği olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle küreselleşme ile ilgili çalışmaların birçoğunda KOF küreselleşme endeksinden faydalanılmaktadır. İçerdiği 209 ülkeye ait endeks ile en güncel endeks olmak özelliğine sahip olan KOF endeksi küreselleşme ile ilgili araştırmalara öncülük etmektedir. CSGR Küreselleşme Endeksi, uluslararası mali krizler, vergi rekabeti, küresel ve bölgesel yönetim kurumlarının gelişimi, küreselleşmenin sosyal boyutu, sosyal hareket direnci gibi sorulara odaklanarak dünya çapındaki bağlantılara benzersiz bir bakış açısı sunmaktadır. Maastricht Küreselleşme Endeksi'nin küreselleşmenin ekolojik boyutunu dikkate alması ve siyasi boyutta silah ticaretine ilişkin bir gösterge eklenmesi kapsamlı bir bakış açısı sağlamaktadır. NGI endeksinde “giden öğrenci hareketliliği” göstergesinin eklenmesi bir küreselleşme endeksi için yeni bir gösterge olarak değerlendirilmektedir. Bununla birlikte NGI endeksinde küreselleşmenin bölgesel entegrasyondan daha iyi ayırt edilebilmesi için ülkeler arası coğrafi mesafeler ve ülkelerin büyüklükleri göz önünde bulundurulmuş ve ağırlıklandırılmıştır. Ernst& Young / EIU Küreselleşme Endeksinde ise her gösterge ve boyutun 520 uluslararası şirket temsilcisi tarafından oluşturulması onun ayrı bir özelliğini ortaya koymaktadır.

Çalışmada ele alınan yedi farklı küreselleşme endeksinin hepsinin de küreselleşmenin ekonomik ve sosyal boyutlarını içerdiği gözlenmiştir. Küreselleşmenin siyasi boyutunu ise sadece Ernst& Young/EIU endeksinin kapsamadığı ancak diğer altı endeksin küreselleşmenin siyasi boyutunu dikkate aldığı ortaya konulmuştur. CSGR endeksi ve KOF endeksinin ise küreselleşmenin teknolojik boyutunu sosyal boyuta dâhil ettiği anlaşılmaktadır. Küreselleşmenin ekolojik boyutuna ise sadece MGI endeksi değinmektedir.

Küreselleşmenin ölçülmesi birçok soruna yol açabilmektedir. Bu tür endekslerin güncel kalabilmesi için küreselleşmenin değişen doğasına sürekli uyum sağlaması gerekmektedir. Bu tür endekslerin teknolojide meydana gelen değişikliklere, jeopolitik koşullara ve çevresel sürdürülebilirliğe ayak uydurmak için sürekli olarak güncellenmesi önem arz etmektedir. Bununla birlikte, verilerin güvenilirliği ve erişilebilirliği, özellikle az gelişmiş ülkelerde veri toplamının düzensiz veya yetersiz olduğu durumlarda hala

büyük endişeler yaratmaktadır. Bu ölçümlerin ortaya koyduğu etik etkiler de göz önünde bulundurulması gereken hususlardan birisidir. Elde edilen sonuçlar, küresel bağlantıların kısa bir analizini sunarken küreselleşmenin temel boyutlarına ilişkin kavramsal düşüncelerin farklı düşünülmesine de neden olabilmektedir. Bunun olası sonuçları, adil veya kalıcı sonuçlara yol açmayacak şekilde kamuoyunu ve politika kararlarını etkileyebilir. Örneğin, küreselleşmenin ekonomik boyutu ile ilgilenen politikacılar ekonomik boyutun daha önemli olduğunu düşünüp küreselleşmenin siyasi, sosyal, ekolojik ve kültürel etkilerini göz ardı edebilir. Bu da diğer etkilerin göz ardı edilmesiyle bir diğer ifadeyle ekonomik boyutuna odaklanılmasıyla sadece ekonomi politikalarının uygulanmasıyla sonuçlanabilir.

Küreselleşmeyi ölçen endeksleri kullanarak küresel entegrasyonun karmaşıklığını anlamak ve yönetmek çok önemlidir. Zorluklara rağmen bu mümkün olabilmektedir. Hükümetlere, şirketlere ve araştırmacılara ortaya çıkan durumu izlemek, sonuçları değerlendirmek ve doğru kararlar verebilmeleri için öneriler sunulmaktadır. Bu endekslerin geliştirilmesi ve iyileştirilmesi, küreselleşmenin devam eden etkisi göz önüne alındığında, bütün küreselleşme boyutlarının (ekonomik, teknolojik, siyasi, kültürel ve ekolojik) birlikte değerlendirilmesi ve kapsamlı bir şekilde ele alınması çok önemli hale gelmektedir.

Gelecekte ortaya konulacak olan araştırmalar, bu tür küreselleşme göstergelerinin kalitesini, kapsamını ve bilimsel kesinliğini artırmaya odaklanmalıdır. Küreselleşme endekslerinin tüm boyutları (ekonomik, sosyal, kültürel, siyasi ve ekolojik) kapsamını sağlamak için disiplinler arası iş birliğini daha fazla teşvik etmek gereklidir. Bunun için de daha gerçekçi ve kapsamlı küreselleşme endeksleri geliştirilmelidir. Çünkü hiçbir küreselleşme göstergesi tek başına küreselleşmenin karmaşık yapısını tam olarak ortaya çıkaramaz.

Sonuç olarak, küresel karşılıklı bağımlılığın her yönünü dikkate alan bütünsel bir bakış açısı ile küreselleşmenin gidişatını doğru bir şekilde ölçmek için, değişen koşullara uyum sağlamak, yeni veri kaynakları ve teknikleri kullanmak ve küreselleşmenin gidişatını doğru bir şekilde ölçmek çok önemlidir. Bu yönüyle yapılan bu çalışma daha sonra yapılacak çalışmalara örnek oluşturması açısından literatüre bir çeşitlilik getirmektedir.

Kaynakça

- Arslan, K. (2016). Global Pazarlama Glokal Pazarlama İkilemi Çerçevesinde Glokal Pazarlama Anlayışının Geleceği. *Akdeniz İ.İ.B.F Dergisi*. (33). ss. 63-78.
- Axford, B. (1995). *The global system. economics, politics and culture*. Cambridge: Polity Press.
- Bayar, F. (2008). Küreselleşme ve küreselleşme sürecinde Türkiye. *Uluslararası Ekonomik Sorunlar Dergisi*, (32), 25-34.
- Bilous, S. (2011). *Indices of Globalization as Instruments for its measurement*.
- Caselli, M. (2008). Measuring... what? notes on some globalization indices. *Globalizations*, 5(3), 383-404.
- Caselli, M. (2012). *Trying to Measure Globalization: Experiences, Critical Issues and Perspectives*. Dordrecht: Springer.
- Caselli, M. (2013). *Nation States, Cities, and People: Alternative Ways to Measure Globalization*. Sage Open 3(4).
- Cebeci, İ. (2011). Küreselleşme Yaklaşımları Kapsamında Küreselleşme Sürecinin Tarihsel Değerlendirmesi. *İstanbul Journal of Sociological Studies*. (43). Ss. 359-386.
- Dickens, P. (1992). *Global shift: the internationalization of economic activity*. New-york: Guilford Press.
- Drehel, A., Gaston, N. ve Martens, P. (2008). *Measuring Globalization Gauging Its Consequences*. Springer.
- Featherstone, M. (1990). *Global culture. Nationalism, globalization and modernity*. London: Sage.
- Giddens, A. (2000). *Elimizden kaçıp giden dünya*. İstanbul: Alfa Basım Yayınları.
- Gygli, S., Haelg, F., Potrafke, N., Strum, J.E. (2019). The KOF globalisation index- revisited. *The Review of International Organizations*, 14(2), 543-574.
- Harris, R. (1993). Globalization, trade, and income. *Canadian Journal of Economics*, XXVI (4),1-22.
- Held, D. (1995). *Democracy and the global order: from the modern state to cosmopolitan governance*. Cambridge: Polity Press.
- Hirst, P. ve Thompson, G. (1998). *Küreselleşme sorgulanıyor*. (Ç. Erdem, E. Yücel, Çev.). İstanbul: Dost Kitabevi.
- Kartal, Z. (2007). Kavramsal ve tarihsel yönleri ile küreselleşme. *Eskişehir Osmaniye Üni-versitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(2), 251-264.
- Kaya, M. ve Aydemir, C. (2011). Küreselleşmenin Tarihsel Gelişimi. *Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. Cilt 1, Sayı 1, ss. 14-36.
- Kepenek, Y. (1990). *Türkiye ekonomisi*. Ankara: Verso Yayınları.

- Kongar, E. (1997). Küreselleşme ve kültürel farklılıklar çerçevesinde ulusal kültür. (www.kongar.org /makaleler/)
- Kutlu, E. (1998). *Dünya ekonomisi*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Basımevi.
- Martens, P., Caselli, M., Lombaerde, P.D., Figge, L., ve Scholte, J.A. (2014). New directions in globalization indices. *Globalizations*. 1-12.
- Mills, M. and Blossfeld, H.-P. (2005). *Globalization and the Early Life Course: A Description of Selected Economic and Demographic Trends*, in H.-P. Blossfeld, E. Klijzing, M. Mills and K. Kurz (eds) *Globalization, Uncertainty and Youth in Society*, pp. 1–24. London and New York: Routledge.
- Oluç, İ. (2020). *Küreselleşmenin Türkiye’de hane halkı tüketim harcamalarına etkilerinin analizi* (Yayımlanmamış doktora tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- Osterhammel, J. Ve Petersson, N.P. (2019). *Küreselleşmenin kısa tarihi, boyutlar, süreçler, dönemler* (H. Görgün, B.Y. Görgün, Çev.). İstanbul: Küre Yayınları.
- Raab, M., Ruland, M., Schönberger, B., Blossfeld, H.P., Hofacker, D., Buchholz, S. ve Schmelzer, P. (2008). GlobalIndex: a sociological approach to globalization measurement. *International Sociology*, 23.
- Reich, R. (1991). *The Work of Nations: Preparing Ourselves for 21st Century Capitalism*. London: Simon and Schuster
- Robertson, R. (1992). *Globalization: Social Theory and Global Culture*. London: Sage.
- Rosenberg, J. (2005). Globalization theory: a postmortem. *International Politics*, (42),2–74.
- Rossi, I. (2008). *Frontiers of globalization research. theoretical and methodological approaches*. New York: Springer.
- Scholte, J. A. (2005). *Globalization A Critical Introduction*. Second Edition, Palgrave Macmillan.
- Scholte, J.A. (2005). *The sources of neoliberal globalization*. United Nations Research Institute for Social Development.
- Schwinn, T. (2006). *Konvergenz, Divergenz oder Hybridisierung? Voraussetzungen und Erscheinungsformen von Weltkultur*. Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie 58: 201–32.
- Steger, M.B. (2020). *Küreselleşme*. (A. Ersoy, Çev.). Ankara: Kültür Kitaplığı.
- UNCTAD (1995). *World Investment Report 1995: Transnational Corporations and Competitiveness*, New York: United Nations.
- Vujakovic, P. (2010). *How to Measure Globalisation? A New Globalisation Index (NGI)*. FIW Working Paper, No. 46, FIW - Research Centre International Economics, Vienna
- Waters, M. (1995). *Globalization*. London: Routledge.

Winham, R. (1996). International trade policy in a globalizing economy. *International Journal*.

The White Disaster in the Seas Affecting the Sustainable Environment: Mucilage

Murat Nazli¹

Doga Cura²

Abstract

Urbanization and industrialization, which come with population growth in the world and in Turkey, bring along various environmental problems. The liquid wastes of all cities, whether coastal or not, eventually reach the seas, and this pollution accumulates and becomes a big problem that cannot be cleaned naturally. These issues lead to the formation of mucilage, which is a natural phenomenon seen in oceans and seas, commonly referred to as sea snot or marine mucus. Mucilage, which threatens the ecosystem, causes serious damage to sea creatures and biodiversity. Through a bibliometric analysis, this study examines the formation process, causes, and environmental influences of mucilage events in the seas of the world and Turkey, and explores solutions for reducing mucilage. Findings present the significance of mucilage formation and discuss the necessary measures that should be taken to mitigate this issue.

1. Introduction

Global warming, seasonal differences, and human impact significantly affect the chemical and biological composition of seawater (Karadurmus & Sari, 2022). These changes disrupt the temperature balance of the seas, alter the structure of ecosystems, and threaten the habitats of marine life. Additionally, increased pollution from human activities negatively impacts the chemical composition of seawater, further deteriorating the health of ecosystems. This situation leads to serious problems which directly

-
- 1 Assoc. Prof., Izmir University of Economics, Vocational School, Izmir Institute of Technology, Engineering Management Master Program, nazli.murat@gmail.com
ORCID ID 0000-0003-0335-1706
  - 2 Graduate student, Izmir Institute of Technology, Engineering Management, dogacuraa@gmail.com

influence both marine life and human societies. As a consequence of these environmental changes, mucilage sea slime formation in the seas has become increasingly common in recent years (Isin & Efe, 2024).

Mucilage is formed as a result of the combination of various biochemical conditions. Comprising living organisms, dead cell debris, inorganic substances, and other components, mucilage is known as sea slime or marine mucilage and is a naturally occurring formation rich in organic matter. Mucilage forms in nutrient-enriched waters, where, under specific temperature conditions, the warming of the water surface leads to the excessive proliferation of single-celled organisms, which rapidly consume the available nutrients and then undergo mass die-offs, resulting in the formation of deposits (Koncagul et al., 2022). The occurrence of mucilage is affected by environmental situations such as seawater temperature, nutrient load (particularly nitrogen and phosphorus), and water stagnation (Arca, 2023). Mucilage is a mucus-like substance found in the seas, which largely covers the surface of the sea and underlying layers, exhibiting a gelatinous and colloidal structure (Kayhan & Ertug, 2022). This organic matter accumulates in the higher layers of the water column in different shapes. Those that reach the surface of the sea form layers with a gelatinous and spongy consistency can be up to 10 cm thick (Haciefendioglu et al., 2023). Mucilage begins to accumulate and spread through the water, covering the surface, and then dissolves and sinks to the seabed (Aslan et al., 2021). Mucilage can grow to massive sizes, covering hundreds of kilometers of coastline, and its spread can extend over vast areas, forming thick layers that can span hundreds of kilometers (Uflaz et al., 2021).

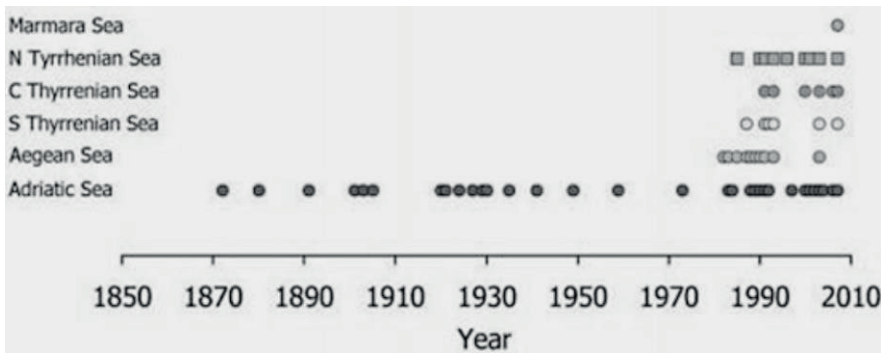
The study aims to emphasize the environmental impacts of mucilage and the harm it inflicts on sustainable marine ecosystems for the last four years through a bibliometric analysis. The adverse effects of mucilage pose an essential threat to the health of marine environments and negatively impact marine biodiversity. This study will explore the significance of mucilage formation and discuss the necessary measures that should be taken to mitigate this issue.

2. Literature Review

2.1. Mucilage incidents around the world

The first documented mucilage situation occurred in 1729 in the Adriatic Sea. Although it could not be fully identified at the time, it was classified as marine pollution due to its tendency to cover fishing nets. A similar phenomenon was observed in New Zealand during the 1860s. Since then,

multiple mucilage events have been intermittently reported in these regions (Koncagul et al., 2022). Subsequently, due to population growth, the expansion of agricultural land, increased use of fertilizers, and domestic and industrial wastewater discharges, there has been an accumulation of nutrients such as phosphorus and nitrogen in aquatic environments, while global warming has further exacerbated this by increasing water temperatures. The combination of these factors has led to the occurrence of mucilage events worldwide. Since 1973, numerous mucilage incidents have been observed in destinations such as the North Sea, the Adriatic Sea, the coasts of Italy, and the Gulf of Mexico (Yilmaz & Saler, 2023). In Figure 1, the spread area and duration of mucilage events in the Mediterranean and surrounding regions from the 1800s to 2007 are presented chronologically, as visualized by Danovaro and his colleagues.

Figure 1: Mucilage occurrences documented in and around the Mediterranean until 2007 (Danovaro et al., 2009)

Mucilage events have been seen in different geographical destinations around the globe, besides the Adriatic and Tyrrhenian Seas. Examples of locations where mucilage occurrences have been documented include the Eastern Mediterranean, the North Sea, New Zealand, and the East China Sea (Kavzoglu et al., 2023).

2.2. Mucilage incidents in Turkey and their effects in industries

The Marmara Sea holds significant scientific importance due to its geological structure and strategic location. Formed approximately 5-20 million years ago, this inland sea allows the mixing of the waters from the Black Sea and the Mediterranean, which have distinct hydrological and physical properties, through the Bosphorus. The Marmara Region, with 7 provinces and a population of 25 million, accounts for a large portion of

Turkey's industrial production, is characterized by intensive agricultural activities, and experiences high urban transit usage daily, as well as heavy maritime traffic (Once & Yilmaz, 2024). The provinces in the Marmara Region contribute to the increasing pollution by discharging industrial and urban wastewater into the Marmara Sea. The first mucilage situation in Turkey was seen in 2007 in the northeastern part of the Marmara Sea. While mucilage naturally occurs in the Marmara Sea and worldwide, it was for the first time in 2007 that such large-scale accumulation of this substance was noticed in specific spots of the Marmara Sea (Kavzoglu et al., 2023). Years later, mucilage reoccurred in the Marmara Sea in late 2020 and started accumulating on the surface in April 2021. The mucilage event negatively affected marine operations and fishing activities in the Marmara Sea. Within approximately two months, the phenomenon reached alarming proportions (Figure 2 and Figure 3). Mass mortality of several invertebrate species was observed in both coastal and deep waters. These effects were particularly fatal for fish and shellfish species (Karadurmuş & Sari, 2022).

Figure 2 and Figure 3: Mucilage samples on water surface in the Marmara Sea (Karadurmuş & Sari, 2022)

During periods of calm weather, mucilage spread from the Gulf of Izmit to the Dardanelles Strait; it was observed to be thicker and longer-lasting in the Gulf of Izmit that is affected by heavy sector and has low water circulation compared to the rest of the Marmara Sea. In 2021, the regions where mucilage was seen within the Turkish Straits System, particularly in the Marmara Sea, are presented in Figure 4 (Uflaz et al., 2021).

Figure 4: The spots where mucilage was seen in 2021 in the Turkish Straits System (Uflaz et al., 2021)

The mucilage problem is expanding to larger areas and increasing in intensity each day. As a result, the influences of mucilage are also spreading, leading to more significant negative consequences. Based on the report of Istanbul Technical University (Ozturk et al., 2021), the influences of mucilage are: 1. Aquatic life extinction; 2. Tourism activities; 3. Fishery; 4. Maritime transports and ships, and; 5. Emission of hazardous gases into the atmosphere.

In a broader perspective, mucilage influences the environment and the industries in several ways, such as the destruction of mucilage to fish populations and aquatic life (Sari & Karadurmus, 2024), reducing water quality, perishing of many marine organisms, the fishing industry and adverse effects on tourism (Sefercik et al., 2024; Soydan et al., 2024; Yilmaz & Saler, 2023), and mucilage arising from marine pollution in addition to intensified industrial activities, inadequate wastewater treatment, and environmental pressures, microplastics causing mucilage, oil spills and waste from vessels (Kilinc et al., 2025; Alam, 2023). Especially where mucilage is visible, swimming and other water activities in coastal areas and tourism facilities covering sports preference is decreasing, in this sense sustainable tourism is negatively affected (Palteki, 2021) while considering Turkey as a key global tourism region, with marine tourism conducting to the total tourism income (Baltaoglu, 2025).

Therefore, mucilage has both direct and indirect influences on the environment, human health and several industries (Ocak & Saysel, 2025). It causes significant harm to marine ecosystems by reducing oxygen levels, which threatens marine life, leads to fish deaths, and reduces the habitat areas of other marine species. Additionally, mucilage accumulation exacerbates water pollution, negatively impacting sectors such as tourism

and fisheries. The intensification of mucilage also affects maritime transport by complicating ship movements and obstructing sea traffic at certain ports. Furthermore, the decomposition of mucilage releases harmful gases into the atmosphere, contributing to air pollution, which can lead to environmental and health issues (Palteki, 2021).

3. Methodology

The method in this review consists of a comprehensive literature search and synthesis aimed at determining the significance of mucilage events, how and where they occur, and what potential solutions could be proposed. A systematic approach was primarily used to select studies that met predefined criteria (author names, short titles of research studies, publication dates, techniques that are used in the research, and important research findings), through a bibliometric analysis.

The data collection was held between 20 November 2024 and 05 January 2025. A thorough electronic database search on Google Scholar was conducted using the identified keywords: “mucilage”, “sea snot”, “marine mucilage”, “clean water”, “climate change”, and “sustainability” along with most-cited research studies in the literature. Moreover, manual searching was performed by reviewing the reference lists of key studies and current reports. The search was conducted in both English and Turkish, and only studies published in 2021 and subsequent years (January, 2025) were considered. Finally, a total of 20 fundamental studies have been examined. The steps for the bibliometric analysis in the study are as follows:

1. Determining the key words concerning mucilage
2. Data base search
3. Data collection from fundamental studies
4. Data analysis with MS Excel
5. Description of data from study findings

4. Findings and Discussion

Table 1 below presents 20 key research articles containing author names, short study titles, publication dates and study’s methodology and study findings, published between 2021 and 2025 on the subject of mucilage, analyzing the changes in proposed solutions to prevent mucilage over the years.

Table 1: Bibliometric analysis

<i>AUTHOR NAME</i>	<i>TITLE</i>	<i>PUBLICATION DATE, METHOD</i>	<i>KEY FINDINGS</i>
1. Uflaz et. al.	Impacts of mucilage on maritime operation	2021, Risk analysis approach	To prevent mucilage, it is necessary to improve wastewater treatment quality, strengthen legal measures, increase inspections, and expand training programs. Additionally, to prevent pollution from ships and marine vessels, remote monitoring systems, national and international regulations, and effective pollution control tools should be used.
2. Palteki	The visible face of marine symptoms: Mucilage	2021, Qualitative assessment	To reduce pollution and nutrient load in the seas, untreated discharge of nitrogen and phosphorus should be prevented, and buffer zones should be created. Measures to prevent ship discharges should be implemented, monitoring points should be increased, and 24/7 online monitoring and early warning systems should be activated.
3. Akturk & Hauser	Sea snot as a sign of climate change	2021, Observation and expert opinion assessment	Water management relies on stakeholder cooperation and requires transboundary policies to address pollution and climate change. UNESCO-IHP International Water Quality Initiative emphasizes the global importance of water and wastewater management and stresses the need to extend cooperation beyond local pollution. This initiative encourages local stakeholders to monitor the seas and prevent the recurrence of mucilage beyond its removal.
4. Yildiz & Gonulal	Sea snot and its effects on fisheries	2021, Survey	Fishermen should be included as part of a citizen science-based early warning system to detect mucilage formations early. Coastal fishermen and spearfishermen who observe the underwater environment can detect mucilage at an early stage.

5.	Ozkul & Sivrikaya	Sustainable Development Goals 6: Clean Water and Sanitation	2022, Interview	For the first time in Turkey, a system implemented in Kocaeli has made it mandatory for all operating septic trucks (vacuum trucks) to be integrated into the system. This system ensures the proper transportation of liquid waste, prevents illegal dumping, determines the amount of waste, prevents the mixing of different liquid wastes, and ensures that any adverse situations are reported to the monitoring authorities for immediate intervention. The transfer of liquid waste is monitored online.
6.	Tuzcu et al.	Detection of mucilage in the Marmara Sea	2022, Satellite images, field photos and survey	The sea surface temperature increase illustrates a likely relation with mucilage formation and recommend a repeating mucilage event soon.
7.	Koncagul et al.	Formation and the influence of mucilage in Marmara Sea	2022, Case study	A directive on the restriction of discharge standards has been published in the scope of the Marmara Sea Action Plan. In this context, in all of the provinces of Istanbul, Bursa, and Kocaeli, a restriction of 20% has been applied to the Chemical Oxygen Demand parameter for municipal wastewater, and approximately 50% restriction has been applied for industrial wastewater in wastewater treatment facilities.
8.	Karakulak et al.	Impacts of mucilage on the fisheries	2023, Survey	Effective monitoring of fishing activities plays an important role in preventing mucilage. To prevent overfishing, protect fish stocks, and manage marine ecosystems sustainably, fishing activities must be kept under strict control.
9.	Yilmaz & Saler	The silent cry for help of our sea: mucilage	2023, Case study	A risk analysis should be conducted for ship-generated wastewater pollution, a three-dimensional dispersion model should be created, and a remote monitoring system should be developed to control illegal discharges. Remote sensing tools can effectively detect this, and redirecting current investments towards these technologies will be beneficial for developing sustainable water management strategies.

10. Yumun et al.	Causes of mucilage formation and solution suggestions	2023, Quantitative analysis	To prevent mucilage, increasing water flow is important to reduce water pollution in the seas. For this purpose, natural or artificial water channels should be created to supply clean water, helping to dilute pollution and improve seawater quality.
11. Hacıfendioglu et al.	Deep learning-automatic detection of mucilage event	2023, Quantitative analysis	The detection of mucilage formation is important due to the increase in bacterial activity and the possibility of early intervention. Deep learning methods were used to detect mucilage spots. However, the exact size of the mucilage spot was not determined, only its presence and location were identified. In the future, if the extent of the mucilage-covered area can be detected remotely, intervention plans can be made without the need to visit the site.
12. Alam	Land-based marine pollution	2023, Case study	The study identifies sources and impacts of land-based pollutants and discovers obstacles of the current regime for land-based marine pollution control in Bangladesh.
13. Yilmaz et al.	Marine mucilage	2024, Quantitative analysis	The findings revealed the effectiveness of water related indices in mucilage mapping and formations, using deep learning model. The applied CNN model enabled automatic detection and monitoring of mucilage formation in marine environments. The model predicted marine surface mucilage formations with 96% accuracy.
14. Kahraman	Multi-Stakeholder sustainable environmental management	2024, Case study	The Marmara Sea Action Plan (MSAP) is emphasized, highlighting the importance of public-private partnerships and legal regulations in wastewater treatment plants. Urban infrastructure should be strengthened, and appropriate facilities for industrial wastewater should be built. Wastewater reduction and reuse play a critical role in environmental improvement. Pre-treatment systems should be installed in industrial areas with insufficient facilities.

15. Gundogdu et al.	Comparing microbial communities in mucilage and seawater samples	2024, Quantitative analysis	The relation between the microbiome and mucilage formation is being investigated. Unidentified readings in water samples before and during mucilage outbreaks highlight the role of unknown microbial taxa. As a result, a deeper investigation of microbial composition and ecological roles is required. In this study, the marine microbiome remains insufficiently explored. Early detection of microbial community changes could help in combating mucilage outbreaks.
16. Karadurmus & Sari	Marine mucilage	2024, Observation	Lots of deaths in the Marmara Sea are likely to have negative impacts soon, specifically on the food web due to mucilage.
17. Sefercik et al.	Evaluating physical and chemical features of marine mucilage	2024, Quantitative analysis, new method developed	A methodology has been developed for the detection of mucilage with the aid of remote sensing methods by considering the current mucilage occurrence in the Marmara Sea.
18. Soydan et al.	Marine mucilage bio-composite films	2024, Collection of mucilage, experiment	A robust and biodegradable film having UV protection and antibacterial activity was created from marine mucilage bio-waste.
19. Kilinc et al.	Biological and chemical characterization of marine mucilage	2025, Quantitative analysis	Findings state that electricity can be generated using marine mucilage in single-chamber microbial fuel cells.
20. Ocak & Saysel	Deep-Sea discharge project and failure of environmental protection	2025, Case study	The shift in from local to central authorities obstructed comprehensive participation in planning and had a key role in the failure of environmental protection in Ergene Basin.

In 2021, various measures were emphasized to prevent marine mucilage. It was stated that improving treatment quality, strengthening legal regulations, increasing inspections, and expanding education were necessary. Additionally, remote control systems and the effective implementation of rules were highlighted to prevent ship-based pollution. With early warning systems and online monitoring platforms, marine pollution should be continuously monitored, and fishermen should also be included in the system. This aims to achieve an effective fight against pollution at both local and global levels. In 2022, it was observed that the issues emphasized in 2021 were put into action. The septic tank integration system implemented in Kocaeli helps prevent environmental pollution by ensuring the proper transport and

monitoring of liquid waste. Moreover, the processes have become more transparent with online inspection. Under the scope of the Marmara Sea Action Plan, discharge restrictions in Istanbul, Bursa, and Kocaeli provinces are an essential step for the preservation of water resources. The adoption of such measures by the local population and industry is critical for success.

In 2023, the addition of new solutions to those implemented in 2021 shows significant progress in the fight against mucilage. Measures such as effective monitoring of fishing activities, increasing water flow, and creating clean water channels contribute to improving seawater quality and preventing the formation of mucilage. With advancing technology, the use of deep-learning techniques for mucilage detection accelerates intervention processes and enhances the efficiency of fieldwork. These developments are important steps for achieving a sustainable marine ecosystem.

In 2024 and 2025, it was observed that mucilage could not be completely prevented, and efforts to address this issue are still ongoing. Despite significant progress in early detection and monitoring of mucilage through artificial intelligence and other technological innovations, efforts to protect marine ecosystems continue. More research and collaboration are needed to eliminate marine pollution and prevent mucilage. This process stands out as an area where both technological developments and increased public awareness are crucial along with the support of stakeholders such as local authorities, coastal tourism establishments, and government authorities.

In terms of understanding used techniques in the research studies, nine studies used a quantitative technique and only five studies preferred the case study technique. Interviews with first-hand data providers are not very much preferred by the researchers. In the following years after 2025, more interview techniques and qualitative analysis with the field experts are expected. In sectoral perspectives, more research concerning mucilage and tourism-related activities, and pilot studies in mucilage incidents influencing coastal tourism activities and future tourism potential in specific destinations, especially in Turkey, are also expected.

5. Conclusion

This exploratory study examined the formation process, causes, and environmental influences of mucilage events in the seas of the world and Turkey, and intended to explore solutions for decreasing mucilage by investigating fundamental studies concerning mucilage in the literature through a bibliometric analysis.

As a consequence, the mucilage problem is a complex environmental issue that threatens the health of marine ecosystems and negatively affects water quality and industries like coastal tourism. The excessive load of nutrients, particularly the collection of phosphorus and nitrogen, is among the main causes of mucilage. The uncontrolled discharge of these nutrients into the seas has led to mucilage becoming a persistent problem. To prevent mucilage, it is important to continuously monitor the nutrient load in seawater and analyze its effects with a scientific approach. However, solving this issue should not be limited to technological advancements alone; environmentally friendly policies and sustainable management methods in related industries must also be implemented. As of 2024 and 2025, it has been observed that mucilage has not been completely eradicated, and efforts to address this issue are still ongoing at both the national and international levels. This indicates that mucilage is a complex and multi-dimensional problem, and its solution will take time.

The study has some limitations. This compact study only focuses on the mucilage problem in the seas and its impacts on the ecosystem through a bibliometric analysis for the last four years by using selected and most-cited studies in the field. An effective solution to mucilage requires a multidisciplinary approach. Scientists, academics, public officials, sectoral stakeholders (tourism- resort hotels, coastal establishments, water sports facilities such as surf centers and manufacturing sector, etc.), and all segments of society must collaborate to address this key issue. Moreover, monitoring the impacts of mucilage should be carried out regularly, taking into account seasonal changes, and solution strategies should be developed based on the data collected. Raising environmental responsibility awareness, creating public consciousness, and developing sustainable solutions will reduce the effects of mucilage and ensure the continued health of marine ecosystems. As of 2025, it is clear that the effects of mucilage are still significantly felt, and more research and cooperation are needed for a solution. This holistic approach not only serves to protect existing ecosystems but also guarantees the right of future generations to live in a clean environment.

References

- Akturk, G., & Hauser, S. (2021). Blue Paper #6: Sea snot as a visible sign of climate change. *Leiden Delft Erasmus Universities*. Sea_snot_as_a_visible_sign_of_climate_change.pdf
- Alam, M. W. (2023). Land-based marine pollution: an emerging threat to Bangladesh. In *Marine Pollution-Recent Developments*. IntechOpen. doi: 10.5772/intechopen.107957
- Arca, E. (2023). Ariskthatwillmultiplyitseffectsifitisrepeated: Mucilage. *EkoIQ*. <https://www.ekoIQ.com/tekrarinda-etkilerinin-katlanacagi-bir-risk-musilaj>
- Aslan, H., Tekeli, Z., & Bacak, O. (2021). Effects of mucilage on the benthic crustacean in the North Aegean Sea. *Journal of Black Sea/Mediterranean Environment*, 27(2), 214-231.
- Baltaoglu, S. (2025). Prospects of marine spatial planning in Türkiye. *Regional Studies in Marine Science*, 81, 103997. <https://doi.org/10.1016/j.rsma.2024.103997>
- Danovaro, R., Umani, S. F., & Pusceddu, A. (2009). Climate change and the potential spreading of marine mucilage and microbial pathogens in the Mediterranean Sea. *PLoS ONE*, 4(9). <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0007006>
- Gundogdu, A., Nalbantoglu, O. U., Karis, G., Sarikaya, I., Erdogan, M. N., Hora, M., & Aslan, H. (2024). Comparing microbial communities in mucilage and seawater samples: Metagenomic insights into mucilage formation in the Marmara Sea. *Environmental Science and Pollution Research*, 31, 58363-58374. <https://doi.org/10.1007/s11356-024-34968-2>
- Haciefendioglu, K., Basaga, H. B., Baki, O. T., & Bayram, A. (2023). Deep learning-driven automatic detection of mucilage event in the Sea of Marmara, Turkey. *Neural Computing and Applications*, 35(9), 7063-7079. <https://doi.org/10.1007/s00521-022-08097-1>
- Isin, M., & Efe, B. (2024). Analysis of Meteorological Variables During Mucilage in the Marmara Region *Journal of Sustainable Environment*, 4(1), 55-64. <https://doi.org/10.62816/cevder.1497598>
- Kahraman, A. C. (2024). From Past to Present: Multi-Stakeholder Sustainable Environmental Management in the Sea of Marmara. In *Ecological Changes in the Sea of Marmara*. Istanbul University Press. <https://doi.org/10.26650/B/LSB21LSB37.2024.023.032>
- Karadurmus, U., & Sari, M. (2022). Marine mucilage in the Sea of Marmara and its effects on the marine ecosystem: mass deaths. *Turkish Journal of Zoology*, 46(1), 93-102. <https://doi.org/10.3906/zoo-2108-14>
- Karakulak, F. S., Kahraman, A. E., Uzer, U., Gül, B., & Doğu, S. (2023). Effects of mucilage on the fisheries in the Sea of Marmara. *Mucilage Problem*

in the Sea of Marmara. Albay, M. (Ed.). *Istanbul University Press, Istanbul*, 2, 1-9.

Kavzoglu, T., Yilmaz, E. O., Colkesen, I., & Sefercik, U. G. (2023). *Detection And Monitoring of Mucilage Formations Using Pixel-Based Convolutional Neural Networks: The Case Study of Izmit Gulf, Turkey*.

Kayhan, F. E., & Ertug, N. D. (2022). Mucilage Problem and Its Characterization, 5(9), 4-16. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/dosder/issue/70938/10359>

Kilinc, B., Kul, A., Zirhli, O., Kurt, H., Sever Kaya, D., Cakmak Cebeci, F., & Catal, T. (2025). A chemical and biological characterization of marine mucilage that generates electricity in microbial fuel cells. *Separation Science and Technology*, 60(1), 157-171. <https://doi.org/10.1080/01496395.2024.2420691>

Koncagul, M., Dulger, N. E., & Yinanc, A. (2022). Formation and the Effect of Musilage in Marmara Sea and in the World. *European Journal of Engineering and Applied Sciences*, 5(2), 73-79. <https://doi.org/10.55581/ejeas.1217901>

Ocak, S., & Saysel, A. K. (2025). The deep-sea discharge project and the failure of environmental conservation in the Ergene Basin, Turkey. *Water Alternatives*, 18(1), 19-41. <https://www.water-alternatives.org/index.php/alldoc/articles/volume-18/v18issue1/768-a18-1-2/file>

Once, M., & Yilmaz, S. (2024). Mucilage Hazard on the Marmara Sea Coasts Between Tekirdag and Istanbul. *European Journal of Science and Technology*, 53, 25-31. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10493728>

Ozkul, M., & Sivrikaya, O. (2022). Sustainable Development Goal 6: Clean Water and Sanitation. *Kent*, 6. <https://mbbkulturyayinlari.com/kent-cozum-ureten-kentler-6>

Ozturk, I., Yanalak, M., Arslan, O., Koyuncu, I., Dulekgurgen, E., Ersahin, M. E., & Turken, U. T. (2021). Opinions and Suggestions on the Sea Saliva Problem in the Sea of Marmara. *Istanbul Technical University*. <https://polen.itu.edu.tr:8443/server/api/core/bitstreams/2c6d8f75-41d9-44f3-9528-6fb60fecf302/content>

Palteki, A. S. (2021). The visible face of marine symptoms: Mucilage. 82-85. https://www.medipol.edu.tr/sites/default/files/document/SD_Dergi_Sayi60-84-87.sayfalar_Ayse_Seval_Palteki.pdf

Sari, M., & Karadurmus, U. (2024). Post-mucilage status of the teleost fish assemblages in the Sea of Marmara. *Turkish Journal of Zoology*, 48(3), 154-164. DOI: 10.55730/1300-0179.3170

Savun-Hekimoglu, B., & Gazioglu, C. (2021). Mucilage Problem in the Semi-Enclosed Seas: Recent Outbreak in the Sea of Marmara. *International Journal of Environment and Geoinformatics*, 8(4), 402-413. <https://doi.org/10.30897/ijegeo.955739>

- Sefercik, U. G., Colkesen, I., Kavzoglu, T., Ozdogan, N., & Ozturk, M. Y. (2024). Assessing the physical and chemical characteristics of marine mucilage utilizing in-situ and remote sensing data. *PFJ-Journal of Photogrammetry, Remote Sensing and Geoinformation Science*, 92(4), 415-430. <https://doi.org/10.30897/ijgeo.957284>
- Soydan, N., Gumus, O. Y., & Yilmaz, M. (2024). Mechanical, UV protection, and antibacterial properties of poly (vinyl alcohol)/marine mucilage bio-composite films. *Journal of Vinyl and Additive Technology*, 30(2), 543-556. <https://doi.org/10.1002/vnl.22068>
- Tuzcu K., A., Olgun, N., & Musaoglu, N. (2022). Detection of mucilage phenomenon in the Sea of Marmara by using multi-scale satellite data. *Environmental Monitoring and Assessment*, 194(8), 585. <https://doi.org/10.1007/s10661-022-10267-6>
- Uflaz, E., Akyuz, E., Bolat, F., Bolat, P., & Arslan, O. (2021). Investigation of the effects of mucilage on maritime operation. *Journal of Black Sea/Mediterranean Environment*, 27, 140-153.
- Yildiz, T., & Gonulal, O. (2021). Sea snout and its impacts on the fisheries in the Sea of Marmara and its adjacent waters. *Journal of Black Sea/Mediterranean Environment*, 27(2), 167-183. https://blackmeditjournal.org/wp-content/uploads/4-2021_2_167-183
- Yilmaz, E. O., Tonbul, H., & Kavzoglu, T. (2024). Marine mucilage mapping with explained deep learning model using water-related spectral indices: a case study of Dardanelles Strait, Turkey. *Stochastic Environmental Research and Risk Assessment*, 38, 51-68. <https://doi.org/10.1007/s00477-023-02560-8>
- Yilmaz, H., & Saler, S. (2023). The Silent Cry for Help of Our Sea: Mucilage. *Journal of Biological Sciences and Health*, 1(2), 38-55. <https://jobish.com.tr/index.php/j/article/view/19/29>
- Yumun, Z. U., Kam, E., & Once, M. (2023). Causes of mucilage formation and solution suggestions in the light of mucilage composition findings in the Sea of Marmara. *Journal of Environment, City, and Climate*, 2(3), 98-115. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2757161>

Oyunlaştırılmış İş Ortamlarında Akış Teorisi: Gamfed Gönüllülerinde Zamansal Akış Göreliliği

Ceren Demir¹

Özet

Modern organizasyonel yapılarda oyunlaştırma tekniklerinin etkinliği, zamansal görelilik ve akış teorisi perspektifinden incelenmesi giderek önem kazanmaktadır. Bu araştırmanın teorik çerçevesi, Einstein'ın görelilik teorisinden esinlenen “zamansal görelilik” kavramı ile Csikszentmihalyi'nin “akış teorisinin” entegrasyonuna dayanmaktadır. Bu entegrasyon, iş ortamlarındaki performans ve motivasyon optimizasyonuna yeni bir bakış açısı getirmektedir. Çalışmanın teorik altyapısı, zamansal görelilik boyutu ve akış teorisi perspektifi olmak üzere iki temel eksende şekillenmektedir. GamFed Türkiye özelinde gerçekleştirilen ampirik araştırma, “24 Saatlik Birbirimize Soru Soruyoruz” etkinliği üzerinden yapılandırılmış nitel bir analiz sunmaktadır. Etkinlik tasarımı, katılımcı etkileşim metrikleri, temporal fokus göstergeleri ve akış durumu parametreleri olmak üzere üç temel performans metriği üzerine inşa edilmiştir. Bu metrikler, aktif etiketlenme frekansı, soru-cevap dinamikleri ve etkileşim sürdürülebilirlik indeksi gibi çeşitli göstergeleri içermektedir. Araştırma bulguları, kurumsal oyunlaştırma stratejilerinin geliştirilmesinde yeni bir teorik çerçeve sunmakta ve pratik uygulamalar için yol gösterici nitelik taşımaktadır. Gelecek araştırmalar için, farklı organizasyonel yapılarda benzer metodolojilerin test edilmesi ve karşılaştırmalı analizlerin yapılması önerilmektedir. Bu sayede, teorinin genellenabilirliği ve pratik uygulanabilirliği daha geniş bir perspektiften değerlendirilebilecektir.

1 Uzman, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi- Kamu Yönetimi Dr Öğrencisi, demirceren@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-8721-8261>

1. Giriş

Modern çalışma ortamlarının temel yapısına bakıldığında, çalışanların performansını ve motivasyonunu en etkin ve verimli versiyonuyla kullanımını amaçlamaktadır. Bu sebeple, ihtiyaçlar dahilinde birtakım yenilikçi yaklaşımlar benimsenmektedir. Bu bakımdan, oyunlaştırma tekniklerinden olan akış teorisi, çalışan deneyimlerini zenginleştirmek açısından giderek daha fazla dikkat çeken konular arasında yer edinmektedir (Deterding, 2011). Özellikle de disiplinler arası yapısal çalışmaların bulunduğu bu çalışma Gamfed ailesinin fertleri üzerinden uygulama ayağını oluşturmaktadır.

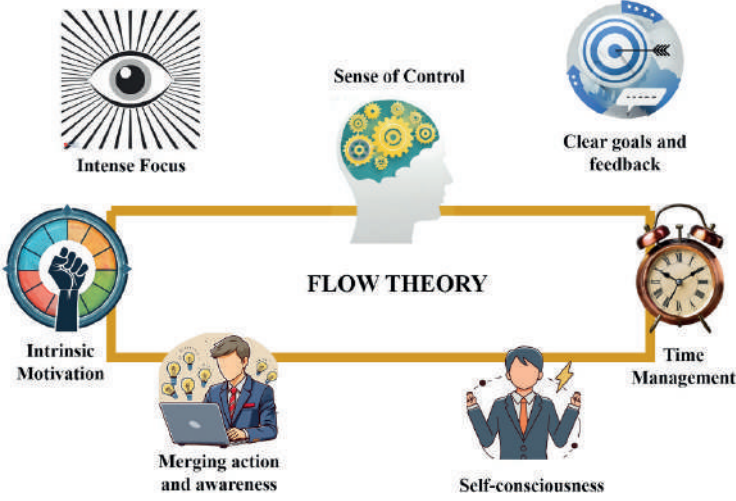
Öncelikle; Einstein'ın "görelilik teorisi" nden esinlenilerek zamansal görelilik kavramı, oyunlaştırılmış çalışma ortamlarında bireylerin zaman algısının öznel doğasını anlamak için değerli bir yaklaşım sunmaktadır (Akbaş, 2002:29). Aynı zamanda, Csikszentmihalyi'nin (1975) akış teorisi, bireylerin bir aktiviteye tamamen odaklandıklarında yaşadıkları zaman algısı değişikliklerinin Einstein'ın görelilik teorisindeki zaman- mekan sürekliliği kavramıyla paralellik göstermektedir (MLPP, 2021). Diğer bir deyişle; Zamansal görelilik boyutunda, Einstein'ın görelilik teorisinden adapte edilen zaman-mekan sürekliliği kavramının iş ortamlarına uyarlanması ve bireysel zaman algısının öznel doğasının analizi yer almaktadır. Akış teorisi perspektifinde ise optimal deneyim prensiplerinin uygulanması, motivasyonel faktörlerin sürdürülebilirliği ve performans optimizasyonu kriterleri ele alınmaktadır. Böylece bu iki farklı alan ve konunun bir çalışma alanında nasıl kullanılacağı çalışma kapsamında incelenecektir.

Oyunlaştırmanın çalışma ortamlarında bu zamansal görelilik ve akış deneyiminin hangi başlıklara ithaf edileceği hakkında gerekli bilgiler verilecektir (Kapp, 2012, Yapı Kredi, 2024). Bu çalışma, oyunlaştırılmış çalışma ortamında zamansal görelilik ve akış teorisi arasındaki ilişkiyi inceleyecek modern iş yaşamında veya organizasyon kapsamında optimal performans ve çalışan/ insan memnuniyetini arttırmaya yönelik yeni bakış açıları kazandırmaya yöneliktir (Deterding vd., 2011:9).

2. İşyeri/ Organizasyon Bağlılarında Zaman Göreliliğinin Uygulanması

Modern işyeri/ organizasyon dinamiklerinde "zaman göreliliği kavramının" uygulanması için organizasyonel psikoloji ve insan kaynakları yönetimi alanlarına bakılması gereklidir. Bu bakımdan, "zamanın öznel deneyiminin" çalışma performansı ve çalışan refahı üzerindeki etkilerini anlamak önemlidir. Zaman göreliliğinin uygulanabilmesi için de, birbiriyle ilişkili üç teorinin bilinmesi elzemdir. Zimbardo ve Boyd'un (1999)

“Psikolojik Zaman Perspektifi Teorisi” bireylerin geçmiş, şimdi ve gelecek zamanı nasıl algıladıklarını ve bu algıların iş davranışlarını nasıl etkilediğini açıklamaktadır. Bu çalışmanın benzer versiyonu ise, “Organizasyonel Zaman Teorisi”dir. Kurumsal yapılarda zamanın sosyal inşasını ve bunun çalışma ritimlerine etkisi incelenmektedir. Son olarak da “Temporal (Geçici) Fokus Teorisi” ile çalışanların farklı zaman dilimlerine yönelik dikkat ve önem verme eğilimleri analiz edilmektedir (Tunçdoğan ve Doğan,2020: 14-15).

Şekil 1. Akış Teorisinin Bileşenleri

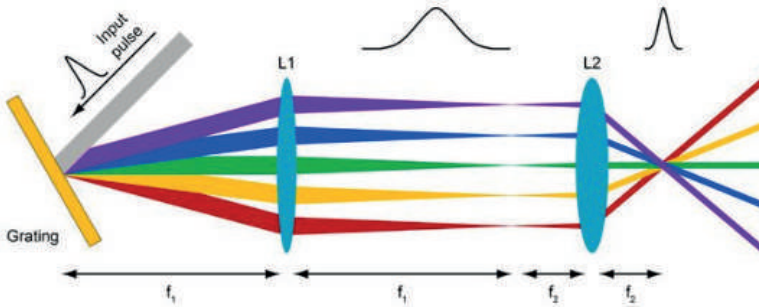
Kaynak: Obaid & Farooq, 2024

Temporal Fokus Teorisi, bireylerin geçmiş, şimdiki zaman ve gelecek arasındaki kognitif yönelimlerini inceleyen ve zamansal algının değişkenliğini açıklayan kuramsal bir çerçeve sunmaktadır. Bu teoride, zamansal oryantasyon bileşenleri üç temel boyutta ele alınmaktadır: geçmiş odaklı yönelim ile bireyin önceki deneyimleri ve bunların mevcut duruma etkileri; şimdiki zaman odaklı yönelim ile anlık durumların değerlendirilmesi ve mevcut performansa odaklanma; gelecek odaklı yönelim ile hedefler, beklentiler ve potansiyel sonuçlara yönelik düşünce yapısı incelenmektedir (Ancona vd., 2001: 645-657).

Burada çalışma zamanlarının tanımlanması, organizasyonel ve bireysel faktörlere göre şekillenmektedir. Bu kapsamda (Akatay, 2003,283-290); kurumsal hedefler ve operasyonel ihtiyaçları içeren organizasyonel gereksinimler, çalışanların verimlilik paternlerini yansıtan bireysel performans döngüleri ve görev kompleksitesi ile iş yükü dağılımını kapsayan iş yoğunluğu gibi kriterler belirleyici rol oynamaktadır.

Bu faktörler, iş programlarının yapılandırılmasında ve zaman yönetimi stratejilerinin belirlenmesinde temel oluşturmaktadır (IENSTITU, 2019). Temporal esneklik, **pozisyon bazlı farklılıklar**, **sektörel dinamikler** ve **proje karakteristiklerine** bağlı olarak değişkenlik göstermektedir. *Yönetmel roller ve operasyonel görevlerdeki farklılıklar, endüstri spesifik zaman gereksinimleri ve iş akışı ile deadline yapılarındaki değişkenlikler* temporal esnekliğin temel belirleyicileri olarak karşımıza çıkmaktadır (Shipp vd., 2009). Bu değişkenlik göstergeleri, organizasyonların zaman yönetimi politikalarının şekillenmesinde önemli rol oynamaktadır.

Teorinin psikolojik boyutuna bakıldığında ise, zamansal algının çeşitli yansımaları gözlemlenmektedir. Gelecek odaklı endişelerin mevcut performansı etkilediği **performans anksiyetesi**, geçmiş başarısızlıkların gelecek projeksiyonlara yansıdığı **deneyimsel önyargılar**, zamansal algının profesyonel ve kişisel yaşam alanlarına etkisini kapsayan **iş-yaşam dengesi** teorinin önemli psikolojik bileşenlerini oluşturmaktadır. Bu psikolojik etkiler, bireylerin iş performansını ve genel yaşam kalitesini doğrudan etkilemektedir (Zimbardo & Boyd, 2008). Sonuç olarak, Temporal Fokus Teorisi'nin sunduğu bu teorik çerçeve, organizasyonel bağlamda zaman yönetimi stratejilerinin geliştirilmesine ve bireyselleştirilmiş iş programlarının tasarlanmasına temel oluşturmaktadır. Teorinin öne sürdüğü temporal fokus kavramı, dinamik bir yapı sergileyerek, bireylerin ve organizasyonların adaptif kapasitelerini etkilemekte ve sürdürülebilir performans için kritik bir faktör olarak değerlendirilmektedir (Karniol & Ross, 1996).

Şekil.2. Geniş Alanlı Multifoton Mikroskobu İçin Uygulanan Eş Zamanlı Uzaysal ve Zamansal Odaklama Şeması

Kaynak: Kammel vd.,2016:2

Bu uygulamaların etki ve sonuçlarına bakıldığında; iş ve yaşam dengesi optimizasyonu, çalışan üretkenliğinde artış, organizasyonel esneklikte

iyileşme ve stres seviyelerinde azalma gibi etkilere katkı sağlayabilir (Taner, 2005:68-69). Bunun yanında, kültürel farklılıklardan kaynaklanan temporal çatışmalar, teknolojik alt yapı eksikliği, uygulamaların standarta konulabilmesi zorluğu, ölçüm ve değerlendirmelerin karmaşıklığı gibi çeşitli zorluklar da bu uygulamaların içinde yer almaktadır.

Gelecek yönelimler açısından işyeri bağlamında zaman göreliliğinin uygulanması belli alanlarda gelişim göstermeye daha yatkındır. Bunlardan ilki, yapay zeka entegrasyonu temporal veri analizi ile kişiselleştirilmiş zaman optimizasyonudur. İkincisi, hibrit çalışma modellerinin yaygınlaşmasıyla çoklu zaman dilimi koordinasyonu ve sanal- fiziksel zaman entegrasyonunun önemidir. Üçüncü olarak da; uzun vadeli döngüsel zaman modelleri gibi yeni yaklaşımların geliştiği alanlardır. Bu noktada, işyeri/ organizasyon bağlamında zaman göreliliğinin uygulanması, organizasyonel verimliliği ve çalışan refahını arttırmada önemli bir rol oynamaktadır. Teknolojik gelişmeler ve değişen çalışma modelleriyle birlikte rekabet avantajı elde edebilmek adına bu alanın anlaşılması önemlidir.

2.1. Çalışan Performansında ‘Temporal Fokus’ ve ‘Akış Teori’sinin Bütünleşik Etkisi

Organizasyonun işleyişi ile ilgili psikoloji alanındaki güncel çalışmalar, zaman algısının çalışan katılımı ve iş performansı üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğunu kanıtlar niteliktedir (Deterding vd., 2011). Çalışanların zamanı nasıl deneyimledikleri ve zamana atfettikleri anlamlar birtakım etkiler çıkarmaktadır. Bunlar, çalışanların iş süreçlerine katılım düzeylerini, motivasyonlarını ve genel performanslarını etkilemektedir. Bu bakımdan zaman algısının çalışan davranışları üzerindeki etkisini anlamak stratejik bir önceliktir.

Zaman algısı ve çalışan katılımı arasındaki ilişki, Csikszentmihalyi’nin “*Akış Teorisi*” çerçevesinde değerlendirildiğinde, en uygun performans durumlarının anlaşılmasında zamansal boyutların incelenmesi gereklidir. Araştırmalar, çalışanların akış durumunda olduklarında zaman algılarının değiştiğini ve bu değişimin iş performanslarını olumlu yönde etkilediğini göstermektedir. Özellikle karmaşık görevlerde çalışanlar, *derin konsantrasyon durumlarında zamanın nasıl geçtiğini fark etmemekte* ve bu durum hem üretkenliklerini hem de iş tatminlerini arttırmaktadır.

Temporal Fokus Teorisi ile Akış Teorisi’nin senkronizasyonu da tam olarak burada başlar. Bu bileşke özellikle iş yaşamında optimal performans ve deneyim kalitesini arttırmaya yönelik bütünleşik bir yaklaşım sunmaktadır. Bu iki teorinin kesişim noktası, *bireylerin zamansal alguları ile deneyimledikleri*

akış durumu arasındaki dinamik ilişkide ortaya çıkmaktadır. Şöyle ki, akış durumunda birey tam bir odaklanma yaşarken, temporal fokus perspektifinden bu durum ‘şimdiki an’ odaklı yönelimin optimize edilmiş hali olarak değerlendirilebilir (Csikszentmihalyi, 1990; Zimbardo & Boyd, 2008). Bu senkronizasyon sürecinde “çalışanların geçmiş deneyimleri, mevcut görevlere yönelik algıları ve gelecek beklentileri” akış durumuna ulaşmalarını etkileyen faktörler olarak karşımıza çıkmaktadır. Örneğin, geçmiş başarısızlıkların yarattığı kaygılar akış durumuna girmeyi zorlaştırabilirken, olumlu deneyimler ve gelişmiş yetkinlik algısı akış durumunu kolaylaştırabilmektedir.

Şekil.3. Gamification To Increase Employee Motivation And Engagement

Kaynak: redappletech.com

İş ortamında temporal esneklik modelleri ile akış teorisinin bütünleştirilmesi, çalışanların optimal performans durumlarını yakalayabilecekleri zaman dilimlerinin belirlenmesine olanak sağlamaktadır. Bu noktada *zamansal haritalama süreci*, akış deneyiminin optimize edilmesi için kritik bir araç haline gelmektedir. **Bireyselleştirilmiş iş programları**, *çalışanların kendi temporal fokus eğilimlerine ve akış durumuna en kolay ulaşabildikleri zamanlara* göre düzenlendiğinde hem verimlilik hem de iş tatmini artmaktadır. Bu durum, özellikle proje bazlı çalışmalarda ve yaratıcı görevlerde daha belirgin bir şekilde gözlemlenmektedir. Bu süreçte, performans anksiyetesi ve zaman baskısı gibi faktörlerin akış durumunu engelleyici etkilerinin minimize edilmesi önem kazanmaktadır (Flaherty, 2003; Hadi vd., 2023). Sonuç olarak, bu iki teorisinin senkronizasyonu, **iş yaşamında zamansal algı ile performans optimizasyonu** arasında köprü kurarak, daha etkin ve tatmin edici bir çalışma deneyimi yaratılmasına katkıda bulunmaktadır.

Çalışan katılımının zaman göreliliğine göre temporal boyutları ve akış teorisiyle ilişkisi üst başlıkta incelenmiştir. Konu özetlendiğine ilk olarak, zamansal özerklik ile çalışanların iş süreçlerindeki kontrol algısını güçlendirmek ve içsel motivasyonlarını arttırmak önceliklendirilmelidir. İkinci olarak, zamansal uyum ile çalışanların organizasyonel ritimlerle senkronizasyonunun sağlanması ve ekip çalışanlarının etkinliği yükseltilmelidir. Son faktör ise, çalışanların bireysel temporal tercihlerine uyum sağlama kapasitelerini arttırarak, iş- yaşam dengesi ve performans optimizasyonu arasında daha iyi bir denge sunulabilmektedir önemlidir.

İş performansı açısından değerlendirildiğinde, zaman algısının etkisi hem nicel hem de nitel boyutlarla gözlemlenebilmektedir. Gerçekleştirilen çalışmalarda zamansal farkındalıkların yüksek olduğu durumlarda çalışanların görev tamamlama sürelerinin kısaldığı ve iş kalitesinin arttığı görülmektedir. Özellikle hibrit çalışma modellerinin yaygınlaşması ve teknolojik altyapının gelişmesi bu alana ilgiyi yükseltecektir.

3. Metodoloji

Bu çalışma, 15-16 Ocak 2024 tarihlerinde GamFed Türkiye WhatsApp grubunda aktif olan 76 gönüllü ile gerçekleştirilen 24 saatlik bir etkinliğin nitel araştırma yöntemiyle incelenmesini kapsamaktadır. Etkinlik, WhatsApp platformu üzerinden 15 Ocak saat 10:00'da başlatılmış ve ertesi gün aynı saatte sonlandırılmıştır. Süreç boyunca katılımcılar, birbirlerini etiketleyerek “geçmiş, şimdi ve gelecek” odaklı sorular yönelmiş ve tüm etkileşimler platform üzerinden kayıt altına alınmıştır.

Çalışmada veri analizi, içerik analizi yöntemiyle gerçekleştirilmiştir. Örneklem seçiminde GamFed Türkiye gönüllüsü olması ve aktif WhatsApp grubu üyesi olması kriterleri gözetilmiştir. Katılımcıların etkileşimleri; diğer üyeleri aktif etiketlenme durumu, soru hazırlama motivasyonu ve etkileşim sürdürülebilirliği olmak üzere üç temel gösterge üzerinden sorulara verilen cevapların yorumlanmasıyla şekillenmiştir. Analiz sürecinde; soruların temporal fokus kategorilerine göre dağılımı, yanıt oluşturmada etkileşim kalitesi ve devamlılığı gibi kriterler dikkate alınmıştır. Süreçte sorulan soruya cevap verildikten sonra farklı biri seçilerek farklı bir soru yöneltilmiştir. Bununla birlikte katılımcıların durumları “etiketlendim”, “etiketlenmeyi bekliyorum” ve “akışta kalamadım” kategorileri üzerinden sürekli olarak takip edilmiştir.

Araştırmanın etik boyutu kapsamında, katılımcılara gerekli bilgiler ve sürecin işleyişi izah edilmiş ve kişisel bilgilerin gizliliği garanti altına alınmıştır. Çalışmanın geçerlik ve güvenilirliğini sağlamak amacıyla verilerin

tutarlılığı alanında uzman üç bağımsız Gamfed gönüllüsü tarafından kontrol edilmiş, bulgular teyit edilmiş ve analiz süreci detaylı olarak dokümanite edilmiştir. Araştırmanın sınırlılıkları açısından, çalışmanın yalnızca GamFed Türkiye gönüllüleriyle sınırlı olması, veri toplama sürecinin 24 saat ile sınırlandırılması ve etkileşimlerin sadece WhatsApp platformu üzerinden gerçekleştirilmesi göz önünde bulundurulmalıdır.

4. Gamfed Gönüllülerinde Zamansal Akış Göreliliği

Çalışmada işyeri veya organizasyonda çalışan motivasyonu ve performansının sürdürülebilirliği üzerine bir teorik çerçeve sunulmuştur. Bu bağlamda, GamFed Türkiye (Uluslararası Oyunlaştırma Federasyonu) gönüllüleri üzerinden gerçekleştirilen “24 Saatlik Birbirimize Soru Soruyoruz” etkinliği, Temporal Fokus Teorisi ve Akış Teorisi’nin uygulamadaki yansımalarını incelemek için özgün bir örnek oluşturmaktadır. Etkinlik, gönüllülerin geçmiş deneyimlerini, mevcut durumlarını ve gelecek beklentilerini kapsayan soruların etkileşimli bir oyunlaştırma formatında paylaşılmasını içermektedir. Böylece, katılımcıların birbirlerini etiketleyerek soru sormaları ve yanıtlamaları üzerine kurgulanan sistem, temporal fokus perspektifinden üç boyutlu bir zaman algısını aktif kılmaktadır. Etkinliğin temel kuralları, samimi ve eğlenceli bir grup ortamı oluşturmayı hedeflerken, aynı zamanda akış durumunu destekleyecek şekilde tasarlanmıştır.

Bu uygulamada, katılımcıların akışta kalma durumları “**aktif etiketlenme durumu, soru hazırlama motivasyonu ve etkileşim sürdürülebilirliği**” şeklinde üç farklı gösterge ile ölçümlenmiştir. Aynı zamanda gönüllülerin “*etiketlendim*”, “*etiketlenmeyi bekliyorum*” ve “*akışta kalamadım*” şeklindeki geri bildirimleri, temporal odaklanma ile akış deneyimi arasındaki ilişkiyi görünür kılmaktadır. Sistem, motivasyon yetersizliği tespit ettiğinde ‘... numaralı oyuncu silinir’ uyarısını başlatarak gönüllüleri akışa tekrar sokmaya yönelik kaideler getirmektedir.

Aşağıda geçmiş, şimdi ve gelecek olarak kategorilere göre ayrılan seçili sorular ve cevaplar sunularak verilerin değerlendirilmesi yapılacaktır.

4.1. Oyunlaştırma Deneyimlerinde Geçmişin İzleri:

Bu etkinlik kapsamında Temporal Fokus Teorisi’nin geçmiş boyutu, GamFed gönüllülerinin deneyimlerinde belirgin şekilde gözlemlenmiştir. Katılımcıların geçmiş deneyimlerine yönelik sorular ve yanıtlar, akış durumunu tetikleyen önemli bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Örneğin, “Kendi oyunlaştırma hikayen nasıl başladı?” sorusuna verilen “Yurtdışında ilgimi çeken doktora konusu arıyordum. Motivasyon, oyun,

computer science gb ilgi alanlarımı girince Sebastian Deterdingin videolarını gördüm” yanıtı, geçmiş deneyimlerin mevcut ilgi alanlarını şekillendirmedeki rolünü göstermektedir.

Çocukluk deneyimleri ve oyun anıları, temporal odaklanmanın geçmiş boyutunda önemli bir yer tutmaktadır. “Çocukken en sevdiğiniz oyun neydi?” sorusuna verilen “Çocukken taso ve çocuk kart oyunlarını severdim” yanıtı, geçmiş deneyimlerin iş fikirlerine dönüşüm potansiyelini ortaya koymaktadır. Katılımcının “Bununla ilgili iş fikrinide kendim için değil ama bir müşterim için hayata da geçirdim” ifadesi, geçmiş deneyimlerin güncel iş pratiklerine nasıl evrildiğinin somut bir örneğidir.

Geçmiş odaklı sorularda dikkat çeken bir diğer nokta, katılımcıların çocukluk hayalleri ve mesleki yönelimleri arasındaki bağlantıdır. “Küçükken ne olmak istiyordun ve o mesleği hangi oyuna/oyun karakterine benzetirdin?” sorusu, geçmiş deneyimlerin kariyer seçimlerindeki etkisini araştırmaya yönelik tasarlanmıştır. Bu tür sorular, temporal fokus teorisinin geçmiş boyutunun akış deneyimiyle nasıl bütünleştiğini göstermektedir.

Organizasyonel öğrenme açısından geçmiş deneyimlerin önemi, “Gamfed’de bugüne kadar koyduğunuz bir hedef, beklediğinizin aksine ekibin motivasyonunu düşürdü mü?” sorusuna verilen yanıtta görülmektedir. “Özellikle içsel değil dışsal ücretsiz hediye çeki eğitim kitap gibi ödülleri verirken şans unsuru ya da adaletsiz bulan motive olacakken de demotive olan çok oluyordu” yanıtı, geçmiş deneyimlerden öğrenilerek stratejilerin nasıl güncellendiğini göstermektedir.

Hayat dersleri bağlamında, oyunlardan edinilen geçmiş deneyimlerin önemi “Hayatla ilgili en acı gerçeği Super Mario oyunundan öğrenmiştim: Yeterli parayı toplamadan ve kaynak (çaba/zaman) harcamadan prensesi göremiyordun” yanıtında görülmektedir. Bu yanıt, geçmiş oyun deneyimlerinin hayat görüşünü şekillendirmedeki rolünü vurgulamaktadır.

Bu veriler ışığında, GamFed gönüllülerinin etkinlik kapsamında paylaştıkları geçmiş odaklı deneyimler, Temporal Fokus Teorisi’nin geçmiş boyutunun akış deneyimiyle nasıl etkileşime girdiğini göstermektedir. Katılımcıların geçmiş deneyimlerini paylaşırken sergiledikleri yüksek etkileşim düzeyi, akış durumunun sürdürülebilirliğine katkıda bulunmuştur.

4.2. GamFed Gönüllülerinin “Şimdiki Zaman” Odaklı Akış Etkileşimleri

Temporal Fokus Teorisi’nin şimdiki zaman boyutu, GamFed gönüllülerinin 24 saatlik etkinlik sürecindeki anlık etkileşimlerinde belirgin

şekilde gözlemlenmiştir. Etkinliğin başlangıcında “Şu an itibariyle daha samimi ve eğlenceli bir grup ortamı oluşturmak için 24 saat boyunca birbirimize sorular soracağız” ifadesi, şimdiki zamana odaklı bir akış deneyiminin temelini oluşturmuştur.

Katılımcıların anlık etkileşimlerini yansıtan geri bildirimler, şimdiki zaman odağının akış deneyimiyle nasıl bütünleştiğini göstermektedir. “Etiketlendim. Çok havalı cevap verdim” ve “Etiketlenmeyi bekliyorum. Efsane sorum var” gibi ifadeler, katılımcıların mevcut an içindeki deneyimlerini ve motivasyonlarını yansıtmaktadır.

Etkinliğin dinamik yapısı içinde, anlık soru-cevap etkileşimleri akış durumunu desteklemektedir. Örneğin, “Dans alanında puan toplayıp dansçı olmak isterdim” yanıtı, katılımcının şimdiki zaman içinde spontane bir şekilde hayallerini paylaşmasını sağlamıştır. Bu tür anlık paylaşımlar, temporal odaklanmanın şimdiki zaman boyutunu güçlendirmektedir.

Organizasyonel düzeyde, şimdiki zaman odaklı etkileşimler etkinliğin kurallarıyla desteklenmiştir. “Ben hızlı bir etkileşim için 5 kişiye soru sorarak oyunu başlatıyorum” ve “Soruyu alan kişi, anladığı kadarıyla cevap veriyor. Soruyu açıklamak yok!” gibi yönergeler, katılımcıları şimdiki ana odaklanmaya teşvik etmektedir.

Etkinlik süresince gözlemlenen “Akışta kalamadım” gibi geri bildirimler, şimdiki zaman odaklı akış durumunun sürdürülebilirliğini ölçmeye olanak sağlamıştır. Bu geri bildirimler, temporal odaklanmanın şimdiki zaman boyutunun akış deneyimiyle olan doğrudan ilişkisini göstermektedir. Katılımcıların anlık deneyimlerini yansıtan “Yaşadığım ve nefes aldığım her an kendimi güncellemeye, hayattan kopmamaya çalışıyorum, hatta iki haftadır Tai Chi yapmaya başladım” gibi paylaşımlar, şimdiki zamana odaklanmanın kişisel gelişim ve öğrenme süreçleriyle olan bağlantısını ortaya koymaktadır.

Bu veriler ışığında, GamFed gönüllülerinin etkinlik süresince sergiledikleri şimdiki zaman odaklı etkileşimler, Temporal Fokus Teorisi’nin şimdiki zaman boyutunun akış deneyimiyle nasıl bütünleştiğini göstermektedir. Katılımcıların anlık etkileşimleri ve spontane paylaşımları, akış durumunun sürdürülebilirliğine önemli katkılar sağlamıştır.

4.3. GamFed Gönüllüleri Üzerinden Bir Gelecek Perspektif Çalışması

2025 yılında oyunlaştırma ve geleceğe dair düşünceleri içeren diyalog serisi, katılımcıların yaratıcı vizyonlarını ortaya koyuyor. Bir gönüllü

“dünyanın sorunlarını iyileştirmek ve insanları bilinçlendirmek temelli” bir oyun dünyası kurma hayali, teknolojinin eğitsel potansiyelini vurgulamıştır. Bu vizyoner yaklaşım, oyunların sadece eğlence aracı değil, aynı zamanda toplumsal değişimin katalizörü olabileceğini göstermektedir.

Süper kahraman temalı sorularda, “Doctor Strange olurdum ve ek olarak zihin okuma/kontrol etme yeteneğimin olmasını isterdim” yanıtı, insanların güç ve sorumluluk arasındaki dengeye olan ilgisini yansıtan bir anlam içermektedir. Bu fantastik senaryo, katılımcıların hayal güçlerini zorlayarak yaratıcı düşünmeye teşvik etmiştir. Başka bir gönüllünün sağlıklı yaşam için oyunlaştırma önerisi oldukça pratik: “sevdiğiniz bir davranış belirleyip onun peşine kazanmak istediğiniz davranışı yapabilirsiniz.” cevabı ile bu yaklaşım, oyunlaştırmanın günlük hayatta nasıl uygulanabileceğine dair somut bir örnek sunabilmektedir.

“Zaman avcısı” oyun konsepti ile “geçmişten, insanlık tarihinden çalınan ve gerçeklikte çatlaklara yol açan zaman parçalarını toplamak” fikri ile bilim kurgu ve tarih elementlerini ustaca birleştirilebilir. Bu konsept, oyunların karmaşık hikaye anlatımı potansiyelinin altını çizmektedir. Issız bir adaya düşüldüğünde alınabilecekler listesi sorulduğunda ise “Desalinasyon sistemi, güneş panelli radyo, ata tohumları, Alzheimer önleyici tıbbi destek ünitesi” seçimleri, sürdürülebilirlik ve teknolojik ilerleme arasındaki dengeyi yansıtmaktadır. Ayrıca cevabın devamında “O adadan kurtulmak için değil o adayı ütopya yapmak için her yolu denerdirdim” yaklaşımı, zorlukları fırsata çevirme vizyonunu ortaya koymaktadır.

Başka bir katılımcının zaman yolculuğu yanıtı hem pratik hem duygusal boyutları içermektedir: “2008-2010’lara gidip BTC almak isterdim... Gelecekte de oğlumun düğün gününe gitmek isterdim.” Bu cevap, teknolojik fırsatlar ile insani değerler arasındaki dengeyi güzel bir şekilde yansıtmıştır. Aynı şekilde, başka bir gönüllüye grup dinamikleri hakkındaki görüş sorulduğunda “Grup veya kişi fark etmeksizin her etkileşimde farklı bir ben ve rol var. Misal bu grupta şimdilik gözlemciyim, frekansımı tutturama çalışıyorum. Sonradan katılan biri olarak grupta akışa girmeyi bir oyuna benzetsem ip atlamaya benzetirdim.” ile ritmi kavrayarak grup içi uyum ve zamanlama kavramlarını etkili bir şekilde açıklanmıştır.

Görüldüğü üzere 2025 yılına ait oyunlaştırma ve geleceğe yönelik tartışmalar; oyunların sadece eğlence aracı değil, aynı zamanda eğitim ve toplumsal bilinçlenme aracı olabileceğini vurgulamaktadır. Katılımcılar, çeşitli temalar üzerinden teknoloji ve oyunların toplumsal değişim üzerindeki potansiyel etkilerini ele almışlardır. “Süper kahraman temalı senaryolar, sağlıklı yaşam uygulamaları ve sürdürülebilirlik konuları”

oyunların toplumsal dönüşümü desteklemede nasıl kullanılabileceğine dair fikirler sunmaktadır. Ayrıca, zaman yolculuğu ve karmaşık hikaye yapıları, gelecekteki fırsatlar ile insani değerler arasındaki dengeyi sorgulayan yaratıcı yaklaşımlar ortaya koymaktadır. Bu tartışmalar, gelecekteki toplumsal ve bireysel gelişimi şekillendireceği düşünülmektedir.

Sonuç Yerine

Bu çalışma ile kurumsal ortamlarda (GamFed özelinde), çalışan/ gönüllü katılımını artırmaya yönelik oyunlaştırma uygulamalarına yeni bir perspektif açısından sunulmaya çalışılmıştır. Bu araştırma, çalışanların geçmiş deneyimlerini değerlendirirken mevcut performanslarını optimize etmelerini ve gelecek hedeflerine yönelik motivasyonlarını sürdürmelerini sağlayan bütünlük bir model önermektedir. Özellikle etik değerler gözetilerek tasarlanan oyunlaştırma elementleri, çalışanların kurumsal bağlılığını ve performansını artırırken, sürdürülebilir bir akış deneyimi yaratmayı hedeflemektedir. GamFed Gönüllüleriyle düzenlenen “24 Saatlik Birbirimize Soru Soruyoruz” etkinliğinin sonunda akışa geçildiğine kanıt olabilmesi bakımından, GamFed oyunlaştırma grubu gönüllülerinin 76 üyesinin de “*etiketlendim*” kategorisinde yer aldığı ve “*akışta kalamadım*” ibaresinin tercih edilmediği sürecin başından itibaren tercih edilmediği gözlemlenmiştir. Temporal Fokus Teorisi’nin sunduğu zamansal haritalama ile Akış Teorisi’nin optimal deneyim prensiplerinin birleştirilmesi, çalışanların/ gönüllülerin sürdürülebilir performans ve motivasyon düzeylerini artırmada etkili bir yaklaşım sunmaktadır. Gamfed gönüllülerinin deneyimleri üzerinden elde edilen veriler, bu teorik çerçevenin pratik uygulamalarına ışık tutmakta ve kurumsal oyunlaştırma stratejilerinin geliştirilmesine katkı sağlamaktadır.

Kaynakça

- Akatay, A. (2003). Örgütlerde Zaman Yönetimi, Sosyal Bilimler Enstitü Dergisi, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1722152>
- Akbaş, M. (2002). Einstein'ın Görelilik Teorisini Türkiye'ye Tanıtanlar (I): Mehmet Refik Fenmen Ve Kerim Erim, Osmanlı Bilimi Araştırmaları Cilt IV/2, 29-59, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/689069>
- Ancona, D. G., Goodman, P. S., Lawrence, B. S., & Tushman, M. L. (2001). Time: A new research lens. *Academy of Management Review*, 26(4), 645-663.
- Csikszentmihalyi, M. (1975). *Beyond boredom and anxiety: Experiencing flow in work and play*. Jossey-Bass Publishers.
- Csikszentmihalyi, M. (1990). *Flow: The psychology of optimal experience*. Harper & Row.
- Deterding, S., Dixon, D., Khaled, R., & Nacke, L. (2011). From Game Design Elements to Gamefulness: Defining "Gamification". *MindTrek '11 Proceedings of the 15th International Academic MindTrek Conference: Envisioning Future Media Environments (ss.9-15)*. New York
- Deterding, S., Dixon, D., Khaled, R., & Nacke, L. (2011). From game design elements to gamefulness: Defining "gamification". http://www.roland-hubscher.org/courses/hf765/readings/Deterding_2011.pdf
- Flaherty, M. G. (2003). *Time Work: Customizing Temporal Experience*, https://www.researchgate.net/publication/260365269_Time_Work_Customizing_Temporal_Experience
- Hadi, S., Fitriana, H., Kirana, K. C. Ve Ogwu, I. J. (2023). The Impact of Temporal and Transformational Leadership on Innovation Performance: A Mediation Analysis of Self-Efficacy, https://www.researchgate.net/publication/373576946_The_Impact_of_Temporal_and_Transformational_Leadership_on_Innovation_Performance_A_Mediation_Analysis_of_Self-Efficacy
- IIENSTITU (2019). *Zaman Yönetimi İş Hayatında Etkin Zaman Yönetimi*, <https://www.iienstitu.com/blog/is-hayatinda-etkin-zaman-yonetimi>
- Kammel, R., Bergner, K., Thomas, J. U. ve Nolte, S. (2016). Simultaneous spatial and temporal focusing: a route towards confined nonlinear materials processing, *Proceedings of SPIE - The International Society for Optical Engineering*, https://www.researchgate.net/publication/299597947_Simultaneous_spatial_and_temporal_focusing_a_route_towards_confined_nonlinear_materials_processing
- Kapp, K. M. (2012). *The gamification of learning and instruction: Game-based methods and strategies for training and education*. https://www.researchgate.net/publication/273947281_The_gamification_of_learning_and_

instruction_Game-based_methods_and_strategies_for_training_and_education_San_Francisco_CA_Pfeiffer

- Karniol, R. & Ross, M. (1996). The Motivational Impact of Temporal Focus: Thinking about the Future and the Past, https://www.researchgate.net/publication/5322622_The_Motivational_Impact_of_Temporal_Focus_Thinking_about_the_Future_and_the_Past
- MLPP (2021), Akış Teorisi, <https://mlpp.pressbooks.pub/mavlearn/chapter/flow-theory/>
- Obaid, I & Farooq M. S. (2024). TechMark: a framework for the development, engagement, and motivation of software teams in IT organizations based on gamification, <https://peerj.com/articles/cs-2285>
- Red Apple Technologies (2018). Gamification To Increase Employee Motivation And Engagement, <https://www.redappletech.com/blog/gamification-increase-employee-motivation>
- Shipp, A. J., Edwards, J. R., & Lambert, L. S. (2009). Conceptualization and measurement of temporal focus: The subjective experience of the past, present, and future. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 110(1), 1-22.
- Taner, B. (2005). Zaman Yönetimi, <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/943420>
- Tunçdoğan, A. ve Doğan, İ. Ç. (2020). Managers' regulatory focus, temporal focus and exploration-exploitation activities, *Journal of Managerial Psychology* Vol. 35 No. 1, 13-27.
- Yapı Kredi (2024). Ofis Hayatında Oyunaştırmanın Etkisi, <https://www.yapikredi.com.tr/blog/yasam/yasam-kulturu/detay/ofis-hayatinda-oyunlastirmanin-etkisi>
- Zimbardo, P. G. ve Boyd, J. N. (1999). The time paradox: The new psychology of time that will change your life. Free Press.
- Zimbardo, P. G., & Boyd, J. N. (1999). Putting time in perspective: A valid, reliable individual-differences metric. *Journal of Personality and Social Psychology*, 77(6), 1271-1288. https://www.researchgate.net/publication/232460587_Putting_Time_in_Perspective_A_Valid_Reliable_Individual-Differences_Metric

Yarının Girişimcileri, Türler ve Trendler

Özgür Yılmaz¹

Özet

Teknolojik gelişmeler ve dijital dönüşümle birlikte girişimcilik kavramda hızlı bir dönüşüm sürecine girmiştir. Bu süreçte değişen tüketici davranışları ve farklılaşan pazarlama stratejileri, toplumsal beklentilerin değişmesi, ekonomik değişimler, sürdürülebilirlik algısında değişimler gibi birçok farklı sebep, girişimcilik kavramının da değişim hızını arttırmıştır. Bu kapsamda çalışmamızda önce girişimcilik kavramının gelişim süreci ele alınmış ve günümüz girişim faaliyetlerini şekillendiren gelişimler üzerinde durulmuştur. Değişimi hızlandıran faktörlerin her birisi üzerinde durularak konunun önemini ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Çalışmamızın son bölümünde gelecekte trend olması muhtemel konu başlıkları ele alınmış ve geleceğin girişimciliği kavramının önemi vurgulanmaya çalışılmıştır. Geçmişten geleceğe girişimcilik kavramını ve dönüşüme devam eden dünyamızda girişimciliğin geleceği hakkında araştırmacılara kaynak olması hedeflenmiştir.

1. Girişimciliğin Gelişimi

Girişimcilik kelimesi ilk kez Orta Çağda kullanılmaya başlamış ve “iş yapan” anlamına gelen “entrepreneur” kelime kökünden türemiştir. Kelime olarak girişimcilik kullanılsa da aslında girişim kavramı insanlık tarihi kadar eskidir. İnsanların ilk çağlardan günümüze kadar yaşayabilmek ve ihtiyaçlarını karşılayabilmek amacıyla gerçekleştirdiği; özellikle çiftçilik, hayvancılık, avcılık ve zaman içinde ticaret faaliyetleri, insanoğlunun girişimcilikle ilgili düşüncelerini de ortaya koymaktadır. Özellikle yerleşik düzene geçen insanoğlu tarımsal faaliyetlerinin artması sonucunda kendi ihtiyaçlarından fazlasını üretmeye ve bu ihtiyaç mı fazlası mahsulü pazarda takaslamış ve ticari anlamda ilk girişimcilik fikri ortaya çıkmıştır. İlkel toplumlarda tarım ve hayvancılıkla başlayan süreç zaman içinde kent ekonomilerine dönüşmüş ve zanaatkarlıkla devam eden girişim faaliyetlerinin görülmesiyle devam

1 Balıkesir Üniversitesi, Balıkesir Meslek Yüksekokulu, Yönetim ve Organizasyon Bölümü İşletme Yönetimi, oyilmaz@balikesir.edu.tr, Orcid: 0000-0001-8884-2381

etmiştir. Elle ve kas gücü ile üretim yapmak anlamına gelen zanaatkarlık, insan çabasıyla ham maddelerin bitmiş mallar şekline dönüşmesi olarak tanımlanabilir. Üretilen malların nitelikleri artmış ve yeterli ölçüde alınıp satılarak ticari girişimlerin yaşaması mümkün olmuştur.

11. Yüzyıl başlarında ekonomik ve sosyal bir sistem olarak loncalar görülmeye başlamıştır. Bu dönemde tüccar ve zanaatkarlar loncası olarak iki ana lonca çeşidinden bahsetmek mümkünse de, Zaman içinde ticaret loncalarının yerini zanaatkar loncaları almıştır. Zanaatkar loncaları aynı tür işi yapan (fırıncılar, deri imalatçıları, kuyumcular vb) kişilerin oluşturduğu örgüt yapılarıdır ve bu örgütlerde bir çıkar birliği vardır. Loncalar yapılan işin niteliğini ve standartlarını belirlediği gibi pazarda ürünlerin satış kurallarını ve ürünlerin bedellerini belirleyen bir yapı olmuştur.

Zanaatkarlar hammaddeyi kendisi bularak üretimi yine kendisi yapmış ve ortaya çıkan ürünü kendisi satarak işi tamamen kendisi kontrol etmiştir. Ancak ev işçiliği sürecinde bu sorumluluk girişimciye kaymıştır. Girişimciler hammaddenin teminini, üretim araçlarının sağlanmasını ve ürünlerin satışını üstlenmiştir. Girişimci, malın üretiminden satışına kadar olan tüm süreci yönetir. Bu noktada girişimci hem riskleri üstlenir hem de elde ettiği gelirler ve katlandığı giderler arasındaki “girişimci karı” nı elde etmiş olur. Bu tür iş modeli kaynakların ve sermayenin daha etkin kullanılmasını ve ekonomik gelişmelerin oluşumunu sağlayan bir yapıyı oluşturmuştur. Bu değişim yapılan işin daha büyük bir ölçüğe taşınmasını hem de daha geniş ve sistematik bir yapıya taşınmasını da sağlamıştır.

Avrupa için ticaret yollarının değişmesi ve coğrafi keşifler bir grup insanın zenginliklerinin artmasına sebep olmuştur. Rönesans ile birlikte burjuva adı verilen, kentte yaşayan ve ticaret yapan yeni bir sınıf ortaya çıkmıştır. Batıdaki bu burjuvazi yaklaşım geleneksel toplum yapısının modern toplum yapısına evrilmesine sebep olmuştur. Ticari faaliyetleri ile kazanarak zenginleşen ve güçlenen bu grup, kendileri için daha elverişli yaşamsal standartlar elde etmişlerdir.

18 yy. ikinci yarısında İngiltere’de başlayan, 19. ve 20. yy. da Avrupa ve Amerika’ya yayılan sanayi devrimi, işletmecilik ve yönetim düşüncesi bakımından son derece önemli bir olaydır. Sanayi devrimi ile ortaya çıkan fabrika sistemi, el sanatları ve ev sanayinin küçük ve dağınık üretim birimlerinin bir çatı altında toplanması ve merkezileşmesi sonucunu doğurmuştur. (Yılmaz,2015, 5)

Geleneksel olarak girişimciliğin literatürdeki tanımlarına baktığımız zaman ortak paydasının risk alma ve riski üstlenme eylemine dayalı olduğunu görmekteyiz.

Girişimcilik kavramının süreci şu şekilde özetlenebilmektedir. (Yılmaz, Gümüşoğlu, Karaöz vd) Richarda Cantillon girişimciliği risk alan kişi olarak tanımlamış, Jean Baptiste Say, girişimcinin sadece risk alan kişi değil aynı zamanda bir yönetici olması gerektiğini söylemiştir. Joseph Schumpeter, yaratıcı yıkıcılık tanımıyla; girişimcilerin eski iş modellerini yıkıp daha verimli sistemler ortaya çıkarmasını ifade etmiştir. Bygrave ve Hefers, girişim ve fırsat kavramlarını birleştirerek, girişimcileri fırsatları yakalayan ve bu fırsatları doğru şekilde değerlendiren kişiler olarak tanımlamıştır. Hisrich ve Peters, girişimci ve kaynakların verimli kullanılması ve yenilikçi çözümler konularıyla ilişkilendirmiştir.

Tüm bu gelişmelerden hareketle girişimciyi üretim faktörlerini (emek, sermaye, hammadde vb) belirli oranda biraraya getirerek ortaya yeni bir ürün çıkartan veya pazarlayan, değişiklik ve eklemeler yaparak yeni bir düzen oluşturan, çevresindeki ihtiyaçları gören, yaratıcı düşünebilen, yenilikleri açık ve bu girişimi sonucunda doğan tüm riskleri üstlenen, aynı zamanda kâr amacı güden kişi olarak görmek mümkündür.

Girişimciliği diğer insanlardan ayıran temel özellik, kaynaklar hakkında öngörüle bulunmak, yapılacak olan işi planlamak, gerekli olan insan gücü kaynaklarını sağlamak, girdileri işleyerek tekrar tüketicilerinin kullanımına sunma becerisini kârlılık sağlayarak göstermektir . (Yılmaz,2015, 14) Tabii ki kârlılık ile birlikte kişisel tatmin ve bağımsız çalışma arzusu da önemli bir etkidir.

Tüm bu süreçte eski girişimciler, risk alması, kararlı, cesaretli ve yılmayan bir yapıda olmaları yönleriyle tanımlanmıştır. Küreselleşen dünyada hızlı değişim ve teknolojik gelişmeler girişimciliğin daha dinamik ve yenilikçi bir şekilde tanımlanması gerekliliğini ortaya çıkarmaktadır.

Yenilikçi girişimciliği özetle; toplumları etkileyen farklı fikirler ve projeler ortaya koymak olarak tanımlamak mümkündür. Özellikle teknolojinin ve iletişimin bu denli geliştiği bir dönemde girişimciliğin temel çıkış noktalarından birisi olan fikirlerin ve hayallerin yeni teknolojilerle birleştirilmesi ile farklı iş modelleri ortaya koyan bu yenilikçi girişimciler, farklı bakış açıları ve yüksek risk alabilme yetenekleri ile karşımıza çıkmaktadır. Yenilikçi girişimciler, özellikle hız da değişen koşullara daha hızlı adapte olabilirler ve bilgiye değer verirler. Bu girişimcilerin hedeflerinin daha büyük ve küresel çapta olduğunu söylemek doğru olacaktır.

2000'li yılların başlarında doğan ve Z kuşağı olarak ifade ettiğimiz bireyler, teknoloji ile birlikte büyüyen ve teknolojinin merkezinde olan bir nesil olarak karşımıza çıkmaktadır. İnternetin ve sosyal medyanın Özellikle

Z kuşağı üzerindeki etkisi açıkça görülmektedir. Sınırsız bir bilgi kaynağı ve büyük bir iş hacmi sunan bu mecralar, yeni nesil çalışma sistemlerinin gelişmesini ve daha fazla özgürlüğü de beraberinde getirmektedir. Tabii ki bu mecraların gelişmesinin bir sonucu olarak, farklı fırsatların doğması ve büyük iş potansiyellerinin ortaya çıkması gibi sonuçları, yenilikçi girişimcilik olgusunun daha da önemli bir konuma evrilmesine neden olmuştur.

Z kuşağı olarak adlandırdığımız kuşak, teknolojiye doğrudan entegre olmuş bir kuşak olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu kuşağın iş dünyasından beklentileri, geleneksel iş yapma biçimlerini de önemli ölçüde etkilemiştir. Özellikle esnek çalışma modelleri, dijital teknolojiler ile çalışma arzusu vb yeni çalışma sistemleriyle daha fazla özgürlük ve rahatlık elde edebilmek, yenilikçi çözümler üreterek yeni iş alanlarının ortaya çıkmasını şekillendirmektedirler. Bu sebepler ışığında Z kuşağının kendi işini kurmak ve farklı çalışma modellerini benimseyen bir isteklerinin olması, girişimcilik sürecindeki değişimleri de önemli ölçüde etkilemiştir.

1.1. Girişimcilik Türleri

1.1.1. Yeni İş Kurma Girişimciliği (Start-up Girişimciliği)

Teknolojinin ve internetin gelişmesi ile karşımıza çıkmaya başlayan start-up girişimciliği, hızlı karar alma, inovasyona bağlılık, risk alma ve hızlı büyüme istekleri doğrultusunda yeni bir girişimcilik kültürü olarak karşımıza çıkmaktadır. Start-Up projeleri her alanda olabileceği gibi çoğunlukla bilişim, yazılım ve teknoloji alanında görülmektedir.

Girişimcilik süreçlerinde anahtar bir rol oynayan start-up'lar Steve Blank'ın çok bilinen tanımına göre; tekrarlanabilir ve ölçeklenebilir bir iş modeli aramak için tasarlanmış şirket, ortaklık veya geçici bir organizasyondur. Başlangıç aşamasında yeni fikirler pazara sunulmakta ve ekonomik olarak sürdürülebilir girişimlere dönüştürülmektedir (Doğan, Güngör, 2022, 85). Bu noktada start-up kavramını girişimcilik faaliyetlerinin sonucunda ortaya çıkan bir kavram olarak düşünmek doğru olacaktır. Start-up girişimciliği noktasında piyasada var olandan ziyade, daha önce keşfedilmemiş ama piyasada talep göreceği düşünülen mal ve hizmetlerin üretimi aklı gelmektedir. Bununla birlikte bir start-up girişimciliği ile ortaya çıkan mal veya hizmet, daha önce piyasaya sunulmuş olsa bile bu ürüne farklı bir bakış açısı getirmek de start-up girişimcilik tanımlamasının içinde yer almaktadır. Bu tarzdaki girişimler sonucunda, insan yaşamına farklı ve benzersiz ürünler tasarlanmakta ve insanlığın kullanımına sunulmaktadır. Start-up'ların en temel özelliklerinin başında inovasyon, yeni seçenekler ve yeni yaklaşımlar gelmektedir. Bu kuruluş modelinde teknolojik gelişmelerinin

yüksek oranda takip edilmesi, hızlı bir büyümenin yakalanabilmesi için önemlidir. Girişimcilik kavramının temelinde olan yenilikçilik ve hayal edebilme yetenekleri start-up'ların başarısı için de önemli kavramlardır. Bunun yanında start-uplarda işin kendisi odak olarak belirlenmekte ve hızlı bir şekilde büyüyerek gelişme hedefi güdülmektedir.

1.1.2. Dijital Girişimcilik

Dijital dönüşüm süreci işletmelerin bütün faaliyetlerini köklü bir şekilde etkilemiştir. Bu dönüşümle birlikte girişimcilik kavramı farklı bir boyuta evrilmiştir. Dijital dönüşümden faydalanarak yeni girişimler başlatmak ya da mevcut faaliyetlerini dönüştürmek olarak tanımlayabileceğimiz dijital girişimcilik, yeni iş modellerinin oluşturulması, farklı pazarlama erişim, maliyetlerin düşürülmesi, müşteri iletişiminin artırılması gibi konularda yenilikçi teknolojileri kullanmaktadırlar. Bu bakımdan dijital teknolojiler ve dijital girişimcilik kavramı hem yeni fırsatların oluşmasında sürecin başlamasına hem de ekonomik ve sosyal anlamda değer yaratarak sonucun bir parçası haline gelmişlerdir.

Günümüzde teknolojik gelişmelerin hızla ivmelenmesi bununla birlikte girişimcilik kavramı tanımlarının ve işlerliğinin değişmesi ile birlikte dijital girişimciliği “dijital teknolojiler ve girişimcilik” konularının bir birleşimi olarak görmek mümkündür.

Dijital ekonomideki girişimcilik, dijital teknolojilerin ve internetin kullanımıyla iş fırsatlarını ve yeni iş modellerini keşfetme ve geliştirme çabasıdır. Bu girişimcilik türü geleneksel iş modellerinden farklıdır. Dijital girişimciler, geleneksel işletmelerden daha hızlı ve esnek hareket edebilirler. Bulut bilişim hizmetleri ve çevrimiçi pazarlama kanalları gibi dijital araçlarla işlerini yönetirler. (Alay, 2023,s:3)

1.1.3. Yaratıcı Girişimcilik

Yaratıcılık, ver olan sorunlara, bozukluklara, bilgi eksikliğine, kayıp ögelere, uyumsuzluklara karşı duyarlı olma, güçlüğü tanımlama, çözüm arama, tahminlerde bulunma yada eksiklikler ilişkin denemeler geliştirme, bu denemeleri değiştirme ve yeniden sınama, sonra da sonucu ortaya koymaktır. Bu anlamda yaratıcılık, bilimsel araştırma, çatışma çözme, öğrenme ve sorunların üstesinden gelme sürecidir . (Tunç, 2007,8)

Girişimci kişinin taşıdığı özelliklere baktığımızda risk alan, fırsatları gören, zorluklar karşısında yılmayan vb. birçok özelliğin yanında günümüz değişen dünyanın koşullarında bir şeyleri yaratabilme yeteneğinin de artık girişimciler için vazgeçilmez özelliklerden birisinin oğlunu söylemek

doğru olacaktır. Çünkü girişimcilik olgusunda özellikle yeni iş fikirlerinin hayata geçmesi sürecinde yaratıcılık önemli bir kavramdır. Kurulan bütün işletmelerin kuruluş hikayesinde bir girişim fikri yani yaratıcı bir fikrin olduğu söylenebilir. Bununla birlikte var olan değerlerden katma değerler elde etmek amacıyla yapılan bütün çalışmaları, fikirleri de yaratıcı girişimcilik tanımının içinde kullanmak doğru olacaktır.

Günümüzde örgütler müşterilerine farklılıklar ve değer yaratmak için yaratıcılık faaliyetinde bulunurlar. Örgütler için yenildiğin anahtar kaynağı çalışanların yaratıcılıklarıdır. Yaratıcılık sorunlara, yetersizliklere, bilgi eksikliğine, uyumsuzluklara karşı duyarlı olma, güçlükleri belirleme, çözümler arama, tahminlerde bulunma ve eksiklerle ilgili olarak hipotezler oluşturma veya hipotezleri değiştirme, çözüm yollarından birini seçme ve deneme, yeniden deneme, daha sonra da sonuçları ortaya koyma olarak tanımlanmaktadır. (Kanbur, Özyer, 2016, 266). Günümüz rekabet şartlarında girişimciler ve işletmeler, rakiplerinden farklılaşmalı ve yaratıcı düşünce yapısında, özgün olabilmelidirler. Bu noktada değişen şartları önceden algılayarak, gelecekte karşılaşacağı şartları önceden görebilen, bu şartlara yaratıcı projelerle rakiplerinden önce cevap verebilen girişimciler ve işletmeler ayakta kalacaktır.

1.1.4. Fırsat Girişimciliği

Girişimcilik, fırsatları fark etme, risk alma ve stratejik esneklik gösterme yeteneğiyle tanımlanabilir. Kalfaoğlu ve Öge'nin (2018) çalışmasında, girişimciliğin fırsatçılığın somut bir göstergesi olduğu vurgulanmıştır. Fırsat kelimesi kısaca herkesin baktığı fakat göremediği imkanlar olarak tanımlanabilmektedir. Bilgiler güncellendikçe ve piyasa hızla değiştikçe, girişimcilerin stratejik olarak esnek davranmaları ve gerektiğinde rotalarını proaktif bir şekilde değiştirmeleri beklenir.

Girişimciler içinde buldukları pazarın durumunu doğru bir şekilde incelemek ve analiz etmek durumundadır. Bu noktada fırsat girişimcileri, pazardaki değişimlere hızlı bir şekilde cevap verebilmeli yani hızlı bir şekilde değişen tüketici beklentilerini karşılayabilmeli ve tabii ki bu süreci rakiplerinden daha hızlı bir şekilde sürdürebilmelidir. tüketicilerin beklenti ve isteklerini daha iyi okuyan ve bu istek ve beklentilere daha hızlı cevap verebilen işletmeler başarılı olabilmektedir. Bu süreçte önemli olan pazardaki fırsatları rakiplerden daha hızlı okuyabilmek ve daha hızlı cevap verebilmektir. Girişimcilik olgusunu temelinde de fırsatları görmek, değerlendirmek ve harekete geçmek yatar.

1.1.5. Toplumsal Girişimcilik (Sosyal Girişimcilik)

Toplumsal girişimcilik, kar elde etmekle birlikte, toplumsal sorunlara yenilikçi çözümler üreterek toplumsal fayda yaratmak konusuna odaklanan, dezavantajlı gruplar olarak adlandırabileceğimiz; çeşitli mali imkanlardan ve siyasi nüfuzdan uzak, belli konularda ihmal edilen, yetersiz hizmet alan gruplar için değer üreten ve elde ettiği kazançların bir bölümünü sosyal sorumluluk projelerine aktararak toplumsal anlamada bir dönüşüm yaratma anlayışıdır.

Sosyal girişimciliği, “yeni girişimler yaratarak veya mevcut organizasyonları yenilikçi bir şekilde yöneterek sosyal zenginliği artırmak için fırsatları keşfetmek, tanımlamak ve kullanmak için üstlenilen faaliyetler ve süreçler bütünü” olarak tanımlamışlardır. (Çelik,2023,1028) Bir başka tanıma göre; sınırları son derece esnek olan, hem kar amaçlı hem de kar amacı olmayan faaliyetlerin karma bir biçimde gerçekleştirilebildiği sosyal girişimler, devletin dışında kalan ve kar amacı gütmeyen örgütler ile özel sektörü temsil eden ticari girişimler / şirketler (kar amacı güden) arasında faaliyet gösteren üçüncü bir sektör olarak tanımlanabilir. (Bursalı, Aksel, 2016, 87)

Bu noktada sosyal girişimcilik kavramının öncelikli amacının sosyal değer yaratmak amacıyla yenilikler oluşturabilmek olduğu söylenebilir. Bu tarz girişimcilik süreçleri, psikolojik tatmin noktasında girişimciye katkı sağlamakla birlikte amaç sosyal amaçlı bir işletme yatırımı da olabilmektedir. Özellikle toplumsal faydanın artırılabilmesi, toplumda dezavantajlı gruplara ulaşabilme, toplumun eğitimine katkı sağlayabilme ve çevresel konularla ilgili projeler üretmek ve uygulayabilmek sosyal girişimcilik kavramının en önemli başlıklarını oluşturmaktadır.

Kar amacı güden işletmelerin sosyal sorumluluk uygulamaları ve toplumsal sorunlara odaklanma çalışmaları olarak tanımlayabileceğimiz gibi kar amacı gütmeyen işletmeler için finansman sağlamak için sosyal fayda sağlama çalışmaları olarak özetlemek mümkündür.

1.1.6. İç Girişimcilik

Büyük işletmeler kadar küçük işletmeler içinde önemli bir kavram olan iç girişimcilik, faaliyetleri süren işletmelerin, ürettiği ürünlerde ve üretim süreçlerinde ortaya çıkardığı yeniliklerle birlikte yeni ürün ve hizmet üretmek konusunda yeni fikirlerin ortaya çıkarılması ve uygulanması süreçleridir.

İç girişimcilik kavramı girişimcilik kavramından farklı olarak yeni bir iş kurmak değil, bir örgüt içinde yeni ürün, hizmet ve teknoloji geliştirilmesidir.

İç girişimcilik var olan bir örgütte çalışanlar tarafından örgüt için önemli bir gelişmenin ortaya konması ve uygulanmasıdır. (Erkal, 2020, 601) İç girişimcilik, örgütsel kârlılığı artırmak ve firmanın rekabet gücünü yükseltmek amacıyla, mevcut bir organizasyon içinde bireyler aracılığıyla yeniliklerin geliştirilmesi ve uygulanması sürecidir. Bu yaklaşım, örgütsel yenilenmeyi ve şirket içindeki girişimcilik kültürünü teşvik etmeyi hedefler.

Literatürde bir örgüt içerisindeki yeni girişim faaliyetleri olarak tanımlayabileceğimiz iç girişimciliği farklı terimlerle tanımlandığını görebilmekteyiz. Örneğin birçok kaynakta iç girişimcilik, kurumsal girişimcilik, yeni girişim, şirket iç girişimi gibi tanımlamalarla karşılaşılmakta ve birbirlerini yerine kullanıldığı görülmektedir. İşletmelerin mevcut ürünlerinin ve süreçlerinin yenilenmesi ve pazar geliştirme yoluyla yeni işler yaratmayı ifade eder.

1.1.7. Kadın Girişimciliği

“Girişimci” kelimesi, iş kuran ve girişimci niteliklere sahip bir erkek veya bir kadına atıfta bulunsa da, yine de araştırmalar kelimenin 21. yüzyıla bile yoğun biçimde erkeklerle ilişkili olduğunu göstermektedir. (Uygun, Günaydın, 2019, 41) Bu algının temel sebeplerinden en önemlisi, toplumsal etkiler ve kültürel normlardır. Bu etkiler ve normlar kadınların girişimcilik faaliyetlerinde sınırlandırılmasına da etki etmektedir. Ataerkil toplumlarda ve geleneksel toplumsal anlayışa göre kadınların iş dünyasında yer alması beklenmemiştir. Bununla birlikte aile yaşantısı ile iş yaşamını dengelemek noktasında da kadınların karşılaştıkları zorluklar aşıkardır. Aynı zamanda kadınların erkeklere görev eğitime ve bilgiye ulaşabilme noktasında zorluklar yaşamaları da bu algıya sebep olmuştur. Günümüzde bile hala süregelen geleneksel düşünce yapısına rağmen sanayileşme ve toplumsal değişme süreci içinde kadınlara yeni sosyal roller eklenmiştir. Bu değişim sürecinde kadınlar ekonomik bağımsızlıklarını kazanmak amacıyla daha bilinçli ve özgür hareket etmişlerdir. Tabii ki bunun yanında ekonomik zorluklar sebebiyle çalışma hayatına giren kadınları da bu kategorinin içine eklemek doğru olacaktır.

Kadın girişimcilerin yeni işletme kurmak ve kendi işletmelerine sahip olmak noktasındaki motivasyonlarının yüksek olması, bununla birlikte ülkelerin ekonomik istikrarlarını sağlamak amacıyla kadın girişimciliği destekleyen politikalarının artması günümüzde kadın girişimcilik kavramının öneminin artmasına da sebep olmuştur. Bu bağlamda kadın girişimciliği kavramı; işletme kuran ve işletmenin devamlılığı için organizasyon yapısını sağlayan, İşletmenin üretim süreçleri ile ilgilenen ve özellikle işletmenin bütün iş süreçlerinde söz sahibi olan, işletme faaliyetleri sonucunda elde edilen gelirden de söz sahibi olan kadın/kadınlar olarak tanımlanabilir.

1.1.8. İnternet Girişimciliği

Özellikle 90'lı yıllardan itibaren iletişim teknolojilerinin hızla gelişmesi, cep telefonu ve bilgisayar gibi iletişim araçlarının kişiselleşmesine ve büyük bir pazarın doğmasını sebep olmuştur. Bilgisayar ve cep telefonundaki gelişim sürecinin yanında, internet teknolojisinin gelişmesi de iletişimi hızlandıran bir etken olarak karşımıza çıkmıştır. İnternet teknolojisinin hızla gelişmesiyle işletmeler ve müşteriler arasında hızlı bağlantıların kurulması, verimliliği artırarak zamanın daha etkin kullanılmasını da sağlamıştır. Bu değişim süreci girişimcilik faaliyetlerinin ve girişimci kişilerin karakter ve hareket biçimlerine değiştirmiştir. Dijital girişimcilik dijital alanda özgünlük

Çeşitli pazarlama stratejileri ile teknolojinin getirdiği hız ve ucuzluk birleşerek küresel ölçekte işletme karlılıklarının arttığı görülmektedir.

Girişimcilerin; özellikle değişimi ve trendleri takip ederek, değişimler sonucunda ortaya çıkan fırsatları görmesi gerekliliğinden yola çıkarak, internet girişimciliğinin de önemi bir kez daha ortaya çıkmıştır. Ortaya çıkan her bir internet sitesi, farklı bir platformda var olan bir işletme olarak düşünülmelidir.

İnternet girişimcileri farklı ve yeni pazarlara açılabilmesi için fırsatlar bulabilmekte ve bu fırsatlar girişimcilerin yaratıcılık özelliklerini de geliştirmektedir.

Geleneksel girişimcilik anlayışı fırsatları tanıma ve ele geçirmeyi, bu fırsatları pazarlanabilir mal veya hizmetlere dönüştürmeyi, değer katmayı, risk almayı ve ödülün farkına varmayı içermektedir. Dijital girişimcilik ise geleneksel girişimciliğin özelliklerini, dijital alanın özgünlükleriyle bütünleştirerek, risk, yaratıcılık ya da çevikliğe karşı daha iyi bir duyarlılık ile ilişkilendirmektedir. (Kişi,2018,392)

İnternet girişimciliğinde pazara girmek ve bir üretim yapmak geleneksel girişimcilik yöntemlerine göre daha kolaydır. Ürün daha hızlı ortaya çıkar ve dijital çalışma ortamı/ iş yeri kullanımı maliyetleri aşağıya çeker. İnternet girişiminde pazara giriş stratejileri geleneksel girişimcilik stratejine göre çok daha kolay ve daha yaratıcıdır. Aynı zamanda küçük ve orta ölçekli firmaların tüm dünya genelinde bir müşteri potansiyeline de ulaşabilmeleri mümkün olmuştur.

Rekabette avantaj elde edebilmek için işlem maliyetlerini minimize etmek gerekmektedir. Bu bağlamda sanayi ötesi toplum dediğimiz toplumlarda işlem maliyetlerini minimize edebilmek, çok çalışmayı değil, daha zeki örgüt yapıları ve pazarlama stratejileri geliştirmeye bağlıdır. İşte günümüzde network örgütler , sanal örgütler enformasyon teknolojilerini kullanarak

işlem maliyetlerini minimize etmede başarılı olmaktadırlar. (Erdoğan, Çetinkaya vd, 2006, 418)

2. Yarının Girişimcileri Kavramı

Yarının girişimciliği kavramı, teknolojinin gelişmesi bunun yanında insan beklenti ve ihtiyaçlarının farklılaşması, toplumsal gereksinimlerin değişmesi gibi sebepler, İş dünyasının da hızlı bir değişim sürecine girmesine sebep olmuştur. İş dünyasındaki değişimler aynı zamanda yönetsel yaklaşımlar, süreçler, iş modelleri yanında farklı girişimcilik fikirlerini de beraberinde getirmiştir. Tabii ki bu değişimler geleceğin girişimcileri için fırsatların ve farklı fikirlerin ortaya çıkmasının yanında, hızla değişen pazar ve müşteri beklentilerinin karşılanması noktasında bazı zorlukları da beraberinde getirmiştir. Aynı zamanda ekonomik değişimler ve dalgalanmalar tüketicilerin tercihlerini doğrudan etkilemektedir.

Gelecekte rekabetin daha zor ve daha çetin geçeceği düşünülürse, pazarda doğru stratejilerle doğru iş modelleri ile ayakta kalmak mümkün olacaktır. Tabii ki hızla strateji değiştirmeye de hazırlıklı olmak geleceğin girişimcileri için önemli bir özellik olacaktır. Günümüz koşullarına göre daha dinamik işletme modelleri kurulması da önemlidir.

2.1.1. Teknolojik Gelişmeler ve Dijital Dönüşüm

1990'lı yıllardan sonra internet temelli teknolojilerle gelişmesi neticesinde, girişimci hem yeni pazarlara açılma hem de faaliyetleri daha uygun finansman imkanlarıyla gerçekleştirme imkanına kavuşmuştur. Dolayısıyla, bilişim teknolojilerinde yaşanan hızlı gelişmeler, girişimci üzerinde pozitif bir etki yarattığını söyleyebiliriz. Bilgi temelli ekonomi için, bilgi ve bilişim teknolojileri önemli bir role sahip olup, ekonomilere rekabet üstünlüğü sağlamaktadır. Bu rekabet üstünlüğünün kaynağı, her ölçekteki işletmeye sahip olma konusunda, girişimciyi teşvik eder. (Bakırtaş, Tekinşen, 2006, 129)

Tüketiciler, müşteriler, şirketler ve mağazalar alışlagelmiş değişim hızından fazlasıyla değişik şekilde değişime uğramıştır. Görülen devinim bahsedilen şirketlerin vizyonları, iş modelleri, pazar kitlesi, karar verme mekanizmaları, teknolojik altyapıları ve kurdukları işbirlikleri gibi bütün alanlarda kendini göstermelerini sağlamıştır. Bahsedilen önemli değişimler sonucu meydana çıkan sosyal medya ve internet teknolojileri gibi kavramlar ve gelişen dünyada popöler olan bu dijital teknolojiler, yepyeni bir çağı resmen açmıştır. Tüm bu olup bitenler neticesinde dijital girişimcilik kavramı tamamıyla ortaya çıkmıştır. Günümüzde yeni iş fırsatlarının oluşabilmesi

için dijital olarak girişimlerde bulunmak ve bu yeni sürecin gerekliliklerini sağlayarak ilerleme kaydetmek gerekmektedir. (Akkaya, Arıca, 2023, 36)

Özellikle yakın geçmişte yaşanan Covid-19 küresel salgını teknolojik gelişmelerin ve dijital dönüşümün hızlanmasına sebep olmuştur. Uzaktan çalışma sistemleri, dijital bankacılık sistemlerindeki gelişme ve halkın tamamına yayılması, cep telefonu ve bilgisayar uygulamaları, uygulama üzerinden yapılan alışverişler ve eğitim öğretimin teknolojik aletler üzerinden sürdürülmesi gibi uygulamalar, teknolojik gelişmelerin sonrasında hızla hayatımıza girmiştir ve bu değişime ayak uydurmamıza sebep olmuştur.

2.1.2. Değişen Tüketici Davranışları ve Farklılaşan Pazarlama Stratejileri

Teknolojik gelişmeler tüketici davranışlarını ve alışveriş alışkanlıkları değiştirmektedir. Teknoloji ile daha yakından ilişkili tüketicilerin, alışveriş türleri ve alışkanlıkları da hızla değişmektedir.

Küreselleşme hayatın ekonomik, siyasal ve sosyo-kültürel alanlarında etkili olmaktadır. Medya ise tüm bu sahalarda üretilmiş her türlü enformasyonun geniş kitlelere ulaştırılmasında başrol oynamaktadır. Nitekim, 1980'lerden itibaren bütün dünyada hızla yayılan küreselleşme dalgası içerisinde çok uluslu şirketler bu büyük gücü çok daha fazla kullanmaya başlamışlardır. Medya; bu şirketlerin ürettikleri mal ve hizmetin yaygınlaştırılmasının yanı sıra, yeni değer kalıplarının toplumlarca benimsenmesi, alışkanlıklarının değiştirilmesi hatta yeni alışkanlıklar oluşturulmasında da önemli rol oynayabilecek bir etkiye sahiptir. (Kadıoğlu, 2013, 103)

Bulduğumuz çağda pazarlama anlayışı dijitalleşme kavramı ile başka bir seviyeye taşınmıştır. Çünkü her geçen gün gelişmekte olan teknoloji, kullanıcıların hayatlarına da etki ederek davranışlarını değiştirerek dijitalleştirmektedir. Bu durum geleneksel pazarlamayı zora sokmaktadır. Dijital pazarlamanın geleneksel pazarlamanın yerini alması gerekmemektedir. Her iki unsurunda kendi hedef kitlelerine ulaşma sürecinde farklılaşarak devam edilmelidir. Dijital pazarlama ile beraber veriler artık farklı bir anlam kazanmaya başlamaktadır. Bununla birlikte hayatımıza sosyal medya ve mobil pazarlama kavramları girmektedir. Dijital pazarlama ile geleneksel pazarlama birbirinin alanına girmek yerine kendi hedef kitlelerine yönelik farklılaşan roller ile hayatlarını devam ettirmektedirler. Burada baskın çıkan unsur müşteriler ve hedef kitle karşısında ilgi uyandırma ve farklılaşma terimleri olmaktadır. Eğer müşterileri etkileme konusunda bir gelişme söz konusu olursa, müşterilerin şirkete olan talepleri artarak şirkete yakınlaşması sağlanabilmektedir. Dijital pazarlamanın en önemli farklılığı müşterilerin

harekete geçmesine yönelik itici gücünün olmasıdır. Hareketlerde ölçülebilmektedir. Dijital pazarlama müşteri hareketlerinin ölçülmesi sonunda analiz oluşturabilmesinden dolayı geleneksel pazarlamaya göre farklı bir yapıya sahip olduğu söylenebilmektedir. (Fidan, 2023, 23)

2.1.3. Ekonomik Değişimler

Bilgi ve yenilik ekonomik büyümenin önemli bir kaynağı olarak görülmekte ve bu unsurların girişimcilikle yakından ilişkili olduğu ifade edilmektedir. Girişimcilikle yeni bir firma kurulumu gerçekleşmekte ve yeni firmalar yeni istihdam alanları yaratmaktadır. Aynı zamanda yeni piyasalara girme yoluyla, üretim, süreç ve organizasyonel yenilikleri gündeme getirebilmektedir. Ayrıca yeni kurulan firmaların mevcut firmalarla rekabeti üretim, kalite ve hizmet standartlarının artmasına imkân sağlayabilmektedir. (Ağır, Kara, 2017, 224)

Küreselleşme, ulusal ve uluslararası pazarların dış ticarete serbestleşmesi ile birlikte sermayenin serbestçe dolaşımını mümkün kılmaktadır. Bunun sonucu olarak uluslararası rekabet şartları değişmiş ve artık sınırları olmayan bir pazar kavramından bahsetmek gerekmektedir. Her alanda olduğu gibi küreselleşme ekonomik anlamda da büyük bir farklılaşmaya sebep olmuş ve işletmeler yanında ülkelerin de bu küreselleşme olgusundan uzaklaşmaması gibi bir sonuç ortaya çıkmıştır.

Tüm bu tanımlardan hareketle genel bir tanım yaptığımızda küreselleşmeyi, üretim faktörlerinin uluslararasılaşması, ülkeler arası coğrafi sınırların kalkması, teknolojinin de etkisiyle uluslararası bilgi ve sermaye akışının hız kazanması, demokrasi ve insan haklarının yaygınlık kazanması gibi gelişmelerin etkisiyle kültürlerarası etkileşimin giderek arttığı dinamik bir süreç olarak tanımlayabiliriz. Küreselleşmenin bir çıktısı olarak görülen sürdürülebilir ekonomik kalkınma, yükselen yaşam standartları, teknolojik ve bilişsel ilerleme ülkelerin küreselleşme sürecine kayıtsız kalmasını engellemekte, küreselleşme sürecinin ivme kazanmasındaki temel dinamizmi oluşturmaktadır. (Çeken, Dalgın vd, 2009,24) Ekonomik değişimler ve küreselleşmenin etkisiyle sanayi toplumundan bilgi toplumuna evrilen değişim, aynı zamanda ülkelerin üretime bakış açılarını, tüketim alışkanlıklarını derinden etkilemiştir. Bu etkiler girişimcilik faaliyetlerinin de içeriklerini ve süreçlerini önemli ölçüde şekillendirmiştir. Özellikle bu değişimlerde bilginin önemli bir üretim faktörü haline gelmesi, hızlı değişimler karşısında esnek üretim ve süreçlerin karşımıza çıkması, özellikle ticarete sınırların ortadan kalkması, yeni ve farklı sektörlerin ortaya çıkması,

yeni ekonomik düzene girişimcilerin adapte olması noktasında zorlayıcı etkenler olarak karşımıza çıkmaktadır.

2.1.4. Yenilikçi İş / Çalışma Modellerindeki Değişimler

Özellikle Kovid-19 pandemisi ile birlikte çalışma hayatında köklü değişimler yaşanmıştır. Salgınla birlikte evden çalışma, uzaktan çalışma, hibrit çalışma gibi birçok yeni tanım hayatımızın merkezinde yer almıştır. İşverenler ve çalışanlar bu yeni çalışma modellerini deneyimleyerek, esnek çalışma sistemlerinin uygulanabilir bir model olduğu noktasında olumlu görüş bildirmişlerdir.

Esneklik, piyasa ve rekabet koşullarına daha fazla cevap vermek üzere katı kuralların yumuşatılarak taraflara daha çok serbestlik tanıyan bir çalışma sisteminin benimsenmesidir. Çalışma saatlerinin esnekliği işveren ve iş görenlerin isteklerinin hangi ölçüde dikkate alındığı ile ölçülür. Geçmiş yılların aksine, yeni dönem işverenlerin ortak görüşü “işin nerede” yapıldığından ziyade, “işin istenilen şartlarda” yapıyor olmasına odaklanmaktadır. (Öztürkoglu, 2013,127)

Tabii ki bu pandemi sonucunda sosyal hayat ve iş hayatı üzerinde yarattığı etki uzun süreli bir sürecin başlangıcıdır. Ekonomik sıkıntılarla birlikte ülke ekonomilerindeki daralmalar beraberinde işsizlik ve enflasyon gibi çeşitli sonuçları da beraberinde getirmiştir.

Esnek çalışma kavramı ilk kez 2003 yılında yasal mevzuatta yer alsa da pandemi ile birlikte bu kavramlar günlük hayatımızın merkezine oturmuştur. Farklı çalışma modelleri'nin günümüz hayatında daha sık kullanılması ile birlikte özellikle büyükşehirlerde ulaşım ve ofis maliyetlerini düşüştüğü, harcanan zamanın azaldığı gibi çeşitli olumlu sonuçlar gözlenmiştir.

2.1.5. Sürdürülebilirlik Algısındaki Değişimler

Sürdürülebilirlik bugünün ihtiyaçlarını karşılarken yarının ihtiyaçlarını düşünmektir. Sürdürülebilirlik; sosyal, ekonomik ve ekolojik hedeflerin üzerinde odaklanmaktadır. (Tuncer, 2022,839) Sürdürülebilir girişimcilik, mevcut girişimcilik kültürü ile sürdürülebilirliğin bir araya gelerek farklı disiplinlerle (Çevre, Ekonomi, Sosyal) birlikte çalışması sonucunda, var olan mevcut işletmelerin sürdürülebilir bir yapıya kavuşmaları için adapte edilmeleri, kurulacak olan işletmelerin ise sürdürülebilir ve esnek bir yapıya sahip olmalarını ön görerek, üretmiş oldukları katma değerli ürün ve hizmetlerle yalnızca ekonomiye katkı sağlamayıp aynı zamanda toplumun gereksinimlerini ve çevresel sorumlulukları da göz önünde bulundurarak, bugünden geleceğin dünyasını inşa etmektir. (Ballı, 2019,469)

Günümüzde işletmeler en temel kuruluş amaçlarından olan karlılık ve kar maksimizasyonu hedeflerin yanında, toplumun çıkarlarını da gözetmek ve bu çıkarları ön planda tutarak üretim yapmak zorundadırlar. İşletmeler yaptıkları üretim sonucunda çevreye verdikleri zararı azaltmak noktasında amaçlar ve politikalar yaratmak ve uygulamak durumdadır. Uzun vadede işletmelerin ayakta kalabilmesi, sürdürülebilirlik konusunda yaptıkları çalışmalara ve bu çatışmalara tüketicilere doğru şekilde anlatabilmelerine bağlıdır.

Sürdürülebilir bir kalkınmanın temeli, mevcut kaynakların etkin ve verimli kullanılmasına olanak sağlayacak ekonomik, sosyal, hukuksal, çevresel ve teşvik edici koşulların yaratılmasından geçmektedir. Bu sayede uygulanması gereken temel prensipler benimsenerek sürdürülebilir bir çevre, toplum ve ekonominin de temelleri atılmış olacaktır. Birçok ülke ekonomileri için büyük öneme sahip olan girişimciler, sürdürülebilir işletmeler kurmak suretiyle yalnızca ekonomik anlamda katkı sağlamakla kalmayıp, aynı zamanda yeni istihdam olanaklarının ortaya çıkması, çevre, insan ve kaynakların korunması noktasında da önemli pay sahibi olacaktır. (Ballı, 2019,474)

2.1.6. Gig Ekonomisi

Gig kelimesi müzikal anlamda, bir müzik grubunun tek bir seferde sergilediği Bir performansı ifade eden bir kelime olmakla birlikte günümüzde kısa süreli olan bir işi tanımlamak için de kullanılmaktadır. Günümüzde değişen ekonomik koşulların etkisiyle gig kelimesi, tek seferlik ve geçici olarak çalışanların bir tanımlaması olarak kullanılmaktadır. Her bir çalışanın farklı ve geçici işlerinin olduğu ve her bir çalışanın farklı şekilde ücretlendirildiği bir çalışma sistemi olarak tanımlanabilir.

Gig ekonomisi, son yıllarda giderek artan şekilde araştırmalara konu olmakta ve ekonominin göz ardı edilemeyecek bir parçası haline gelmektedir. Kısa süreli, tek seferlik veya sözleşmeye dayalı çalışma yeni oluşan bir çalışma biçimi değildir, ekonominin birçok sektöründe her zaman var olmuştur, fakat söz konusu çalışma biçimi günümüz teknolojisi ile bir dönüşüm geçirmekte ve bu dönüşüm gig ekonomisinin yaygınlaşması ile sonuçlanmaktadır. Başka bir deyişle, gig ekonomisi geçici, kısa süreli mikro işlerin var olduğu dijital bir emek piyasasıdır. (Dilekoğlu, Aydın, 2022, 342)

Gig ekonomisi de genel anlamda esnek bir çalışma sistemidir, fakat gig ekonomisini eski zamanlardaki esnek çalışma sisteminden ayıran en temel farklılık bu ekonominin dijitalleşme ve teknoloji ile destekleniyor olmasıdır. Gig ekonomisinin hızla yaygınlık kazanmasının ardındaki itici güç bahsi geçen yenilikleridir. (Dilekoğlu, Aydın, 2022, 343) Bununla birlikte küreselleşme,

toplumsal değişim ve tüketici tutumlarındaki değişimler gibi faktörler bu ekonomik modelin gelişmesinde önemli rol oynamıştır.

2.2. Yarının Girişimciliği Kavramı ile İlgili Trendler

Toplumsal gelişimin ve ekonomik kalkınmanın temelini oluşturan girişimcilik kavramı, günümüzde her alanda yaşanan değişimin etkisiyle sürekli gelişme ve değişme durumundadır. Teknolojik gelişmeler ve dijitalleşme, pazarlama alanındaki değişim süreçleri, toplumsal değer ve küreselleşme, sosyal sorumluluk ve çevresel konulardaki anlayışın gelişmesi gelecekte birçok farklı alanda yeni trendlerin ve iş fırsatlarının ortaya çıkması sonucunu doğurmuştur.

Geleceğin girişimciliğinde karşımıza çıkan en önemli girişimcilik alanı Metaverse Girişimcilik olarak adlandırılan girişimcilik trendidir. Son dönemde akıllı telefonlar ve sanal gerçeklik cihazlarındaki gelişim, fiziki olarak ortaya çıkan girişim faaliyetleri de bu evrene taşımaya başlamıştır.

Sanal evrenin üç boyutlu temsil edilmesi olan Metaverse sanal bir ortamdaki hayata, katılımcıların zaman kısıtı olmadan kendilerince oluşturulan avaturları (sanal kimlik) aracılığı ile katılmasını sağlayan ve etkileşime girmesine imkan sunan sanal yapıdır. Ayrıca farklı birden çok sanal dünyayı birleştiren Metaverse çevrimiçi, kalıcı, üç boyutlu bir birleşik evren ve sanal dünya ortamını oluşturan ticaret, eğlence gibi kavramların ötesinde sanal alanı kapsayan yeni nesil bir internet yapısı şeklinde betimlenebilir. (Paçacı, Bor, 2023,45)

Sanal gerçeklik teknolojisinin gelişmesi ile desteklenen sanal dünyaların büyümesi, yeni bir girişimci ve işletme dalgası oluşturmuştur. Bu yeni sanal dünyalar girişimciler için ürün tasarımı ve girişimciliğin gerçekleştiği alanlar için yenilikçi fırsatları da getirmiştir.(Bozkurt, Gümüş, 2022,80)

Metaverse evreni girişimciler için birçok avantajı da beraberinde getirmektedir.Sanal bir malı veya hizmeti yaratarak bunu satmak ve bu satılacak ürünler için sanal mağazaların ortaya çıkması, kurulan sanal mağazaların dünya çevresindeki milyonlarca insanın ulaşabileceği ve etkileşime geçebileceği bir pazarda yer almanın kapısını açmaktadır. Müşteriye hızla ulaşmak ve hızlı geri bildirim almak, işletmelerin büyüme hızını arttırmakta, farklı ve yeni müşterilere erişebilme şansını arttırmaktadır. Bunun yanında sanal gerçeklik uygulamaları ile müşterilerin işletmeler ile etkileşimi sağlanarak,akılda kalıcı deneyimlere müşteri sadakatı artırılabilir.

Metaverse uygulamaları günümüzde en çok oyun uygulamaları alanında deneyimlense de, sosyal deneyim (konser, alışveriş, sohbet uygulamaları vb),

endüstriyel alanlarla ilgili simülasyonlar, sanal ofisler ve yaratıcı ekonomik modeller gibi birçok alanda gelecekte karşımıza daha da fazla çıkacaktır.

Yapay zekâ özünde makine öğrenimi, doğal dil işleme, bilgisayar görüşü ve robotik gibi bir dizi teknolojiyi içermektedir. Bu araçlar, sistemlerin büyük miktarda veriyi analiz etmesini, içgörüler çıkarmasını ve otonom kararlar almasını sağlamakta, bu da organizasyonların işlemleri optimize etmelerini, verimliliği arttırmalarını ve müşterilere özel deneyimler sunmalarını sağlamaktadır. (Bayram, 2024, 45)

Dijital teknolojilerdeki yüksek ivme, yapay zekânın oluşumu, kullanım alanlarının geniş bir yelpazeye dağılmasıyla ortaya çıkan inovatif fikirler ağı, girişimcilik üzerinde inovasyonel hareketlenmelere öncülük etmiştir. (Ekinci, 2022, 165) Yapay zeka birçok sektörde hızla yayılarak karşımıza çıkmaya başlamıştır. Sağlık, finans, üretim ve ulaşım başta olmak üzere artık yaşamın her alanında yapay zeka desteği ile devrim niteliğinde değişimler olmaktadır.

Sağlık sektöründe yapay zekanın kullanım alanlarının arttığı aşikardır. Özellikle kişiselleştirilebilen teşhis ve tedavi planlarının yapılmasında ve özellikle tıbbi araştırmaların yapılmasında büyük bir ivmelenmeye sebep olmuştur. Teşhis aşamasında giyilebilen teknolojiler ve hastanın uzaktan takibi gibi konular yapay zeka teknolojileri ile daha da kolaylaşmış, bununla birlikte doğru veriye ulaşma oranları da yükselmiştir. Uzun süreli hasta takibi gibi konularda büyük bir verinin saklanması ve işlenmesi gibi konularda da yapay zeka teknolojilerinin gelecekteki rolü büyük olacaktır.

Finans alanında kripto para ve blok zincir teknolojileri, gelecekte uygulamaların daha da artacağı mobil ödeme sistemleri, yatırım analizi ve yatırımların yönetilmesi alanında geliştirilecek ve finansal riskleri en aza indirecek uygulamaları, otomatikleştirilecek ödeme sistemleri, finansal varlıklarımızın korunmasına yönelik uygulamalar gelecek dönemlerde daha çok karşılaşacağımız uygulamalar olacaktır. Finans sektöründe büyük verilerin kontrolü ve denetlenmesi yapay zeka teknolojileri ile büyük veri yığınlarından, anlamlı bir veri bütünlüğü elde etmek mümkün olacaktır.

Eğitim alanında öğrencilerinin performans ve becerileri arttırabilecek birçok teknolojik gelişme uygulanmaktadır. Öğrenciler birçok yere sanal seyahatler ve geziler düzenleyebilmekte, birçok konuda online dersler ararak kişisel gelişimlerine odaklanabilmekte (yabancı dil eğitimi, kişisel gelişim eğitimleri vb) veya birçok mesleki eğitimde meslekle ilgili simülasyonlar hayata geçirilmektedir.

Teknolojik gelişmelere her gün bir yenisinin eklenmesi birçok alanda olduğu gibi örgütsel eğitimin de teknoloji ile bütünleşmesini zorunlu

kılmaktadır. Örgütler gerektiğinde örneğin; bulut bilişim ile dijital öğrenmenin kapsayıcılığını ya da yapay zekâya dayalı akıllı eğitimlik sistemleri ile eğitimin bireyselleştirilebilirliğinden faydalanarak değişen koşullara hızlı ve ekonomik bir şekilde uyum sağlayabilirler. Bu noktada eğitim ve geliştirme faaliyetlerinden en fazla yarar sağlayabilmek için teknolojik eğitim ve geliştirme uygulamalarını en verimli olacak şekilde seçmek ve uygulamak gerekmektedir. (Demirkaya, Sarpel, 2018, 242)

2.3. Sonuç

Girişimcilik kavramı ile ilgili işletme biliminin gelişmeye başlaması ile birlikte birçok tanım yapılmış ve birçok görüş ortaya çıkmıştır. Günümüzde özellikle bilgi ve iletişim teknolojilerindeki hızlı gelişim ve dönüşüm süreci, aynı zamanda küreselleşme ile birlikte rekabet koşullarının sertleştiği, müşteri tutum ve davranışlarının farklılaştığı, toplumsal çevre bilincinin önem kazandığı, fırsatların arttığı, hızlı bir ekonomik dönüşümün yaşandığı ve farklı iş ve çalışma modellerinin gündeme geldiği bir dönemde, girişimcilik faaliyetlerinin önemini bir kez daha görmektedir.

Bilindiği gibi ekonomilerin tetikleyici gücü olarak niteleyebileceğimiz girişimcilik faaliyetleri, geleceğin teknolojilerinin ve endüstrilerinin ortaya çıkmasında ve gelişmesinde de en önemli rolü üstlenecektir. Bu noktada geleceğin girişimcileri; teknolojiyi ve dijital dönüşümü takip etmeli ve yönlendirebilmelidirler. Farklılaşan tüketici davranışlarını iyi analiz ederek farklı pazarlama stratejilerini hayata geçirebilmeli, yeni fırsatlar yaratabilmeli, özellikle sosyal değer yaratmak ve sosyal problemlerin çözümüne de zaman ayırabilmelidirler. Bunun yanında değişen çalışma sistemlerine adapte olarak bu süreci yönetebilmeleri de gerekmektedir.

21. yüzyılda hızlanan değişim ve gelişim süreci, gelecekte birçok farklı mesleğin doğmasına ve farklı çalışma alanlarının oluşmasına da sebep olacaktır. Her sektörde görülen bu değişimler, firmaların rekabet şartlarını zorlaştırabilmekle birlikte birçok fırsatın da ortaya çıkmasına sebep olacaktır. Metaverse evreni girişimcilere birçok yeni fırsatı beraberinde getirmekte ve geçmişte oyun alanında deneyimlenen bu evren, gelecekte sanat, sosyal deneyimler, eğitim ve alışveriş uygulamaları başta olmak üzere bir çok sektöre yön verecektir. Yapay zeka uygulamaları girişimcilerin yaratıcılık alanında gelişmesini hızlandırmış ve sağlık, üretim, sanat, ulaşım ve neredeyse tüm sektörlerde değişime neden olmaya başlamıştır. Kripto para ve blok zincir teknolojileri gelecek dönemde finans alanında daha çok karşılaşacağımız uygulamalar olarak görülmektedir. Eğitim alanında uzaktan eğitim teknolojileri, yapay zeka temelli öğrenme uygulamaları gibi birçok uygulama da gelecekte fazlasıyla karşımıza çıkacaktır.

Kaynakça

- YILMAZ, Özgür, (2005) İşletme Yönetimi 1-2 , Detay Yayıncılık, Ankara
- GÜMÜŞOĞLU Şevkinaz, KARAÖZ Burcu, (2014) Tarihsel Süreçte Girişimcilik; Muğla Örneği, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi, Cilt:3, Sayı:1, s:99
- ER, Perihan Hazel. (2013). Girişimcilik ve Yenilik Kavramlarının İktisadi Düşüncedeki Yeri: Joseph A. Schumpeter. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 5(4), 76-85.
- TAŞ Yunus, Mehmet DEMİRDÖĞMEZ, Mahmut, KÜÇÜKOĞLU (2017) Geleceğimiz Olan Z Kuşağının Çalışma Hayatına Muhtemel Etkileri, OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi, Yıl:7, Cilt:7, Sayı, 13, 1031,1048
- DOĞAN Seden, GÜNGÖR Mehtap Yücel, (2022), Turizm Girişimciliğinin Doğası; Güncel Konular, Nobel Yayıncılık, Yayın no:4039, Sayı:1, s:81-99
- BOZ Nezihe, SERİNKAN Celaledin, (2022) Türkiye’de Dijital Girişimcilik ve KOBİ’ler, Girişimcilik İnovasyon ve Pazarlama Araştırmaları Dergisi, Yıl:2022, 6(12) s: 102- 117
- ALAY Hazal Koray, (2023) The New Normal’s New Entrepreneurship: Digital Entrepreneurship, Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, 3(1) , s:1-9
- TUNÇ Barbaros, (2007), İşletmelerde Yaratıcılık Yenilikçilik Girişimcilik Yönetimi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yönetim Organizasyon Programı, YL Tezi, Danışman, Yrd. Doç.Dr. Ethem Duygulu
- KANBUR Engin, Özyer Kubilay, Çalışanların Bireysel Yaratıcılık Düzeylerinin İç Girişimcilik Performanslarına Etkileri, Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, Cilt:14 Sayı 2, s:264-275
- KALFAOĞLU Serap, ÖGE Hüsnü Serdar, (2018) Fırsat Girişimcisinin Yeni Özelliği, Polikronisite, Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi, Cilt:13, Sayı:2 s: 166-182
- BOZ Nezihe, SERİNKAN Celaledin, (2022) Türkiye’de Dijital Girişimcilik ve KOBİ’ler, Girişimcilik İnovasyon ve Pazarlama Araştırmaları Dergisi, Yıl:2022, 6(12) s: 102- 117
- ALAY Hazal Koray, (2023) The New Normal’s New Entrepreneurship: Digital Entrepreneurship, Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, 3(1) , s:1-9
- ÖZDEVECİOĞLU Mahmut, CİNGÖZ Ayşe, (2009) Sosyal Girişimcilik ve Sosyal Girişimciler, Teorik Çerçeve, Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Sayı :32, Ocak – Haziran, s: 81-95
- BURSALI Yeliz Mohan, AKSEL İbrahim, (2016) Sosyal Girişimciliğın Genç Aktörleri: Üniversite Öğrenci Toplulukları Örneği, Sosyal ve Beşeri Bi-

- limler Araştırmaları Dergisi, Girişimcilik Özel Sayısı, Bahar 2016, Cilt 17, s: 85-101
- AĞCA Veysel, KURT Mustafa, (2007) İç Girişimcilik ve Temel Belirleyicileri: Kavramsal Bir Çerçeve, Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Sayı: 29, s:84-111
- ERKAL Pınar (2020), Örgütlerde Algılanan Desteğin İç Girişimcilik Düzeyine Etkisi; İş Tatminine Aracılık Rolü, Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi KAÜİİBFD Cilt:11 Sayı 22, s:597-621
- GÜREL Esra B. Bulgurcu (2012), İç Girişimcilik: Bir Literatür Taraması, Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi, Sayı:6, s: 56-75
- UYGUN Tuğba, GÜNAYDIN Caner (2019), Kadın Girişimciliğine Genel Bir Bakış ve Türkiye'deki Kadın Girişimcilerin Analizi, Ekonomi, İşletme ve Yönetim Dergisi, Cilt:3, Sayı: 1, Sayfa:34-64
- BEDÜK Aykut (2005) Türkiye'de Çalışan Kadın ve Kadın Girişimciliği, Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, Bahar, c:3, Sayı:12 s: 106-117
- YILDIRIM Ozan, BAŞER Emrah, (2016) İnternetin Girişimciliği Kapsamında Değişen Enformasyon Siteleri Üzerine Bir Değerlendirme, Global Media Journal TR Edition 6(12), Bahar, s:172-200
- KİŞİ Nermin, (2018) Dijital Çağda Yeni Bir Girişimcilik Yaklaşımı: Dijital Girişimcilik, Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt: 19, Sayı:2 s: 389- 399
- ERDOĞAN Ekrem, ÇETİNKAYA Emel, KURUTKAN M. Nurullah, (2006) Bilgi Toplumunda Girişimciliğin Değişen Boyutu: Sanal Girişimcilik, Kırgızistan- Türkiye Manas Üniversitesi Yayınları: 86, s: 418-430
- BAKIRTAŞ Hülya, TEKİNŞEN Ali (2006), E-Ticaretin Girişimcilik Üzerindeki Etkileri, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı:16, Sayfa:125-138
- AKKAYA Erdem, ARICA Feyza (2023) Teknoloji Tabanlı Girişimcilik ve Türkiye'deki Uygulamaları, Girişimcilik ve Kalkınma dergisi, Cilt:18, Sayı:2, s:33-45
- KADIOĞLU Zeynep Kaban, 2013, İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, 2013/11 s:45 s: 101-114
- FİDAN Kaan, (2023) Dijital Pazarlama Stratejileri: Nitel Bir Araştırma, İstanbul Ticaret Üniversitesi, Dış Ticaret Enstitüsü, Küresel Pazarlama ve Marka Yönetimi Yüksek Lisans Programı, YL Tezi, İstanbul
- AĞIR Hüseyin, KARA Mehmet Akif (2017), Girişimcilik ve Ekonomik Büyüme İlişkisi; Türkiye Örneği, Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi, Cilt:5 Sayı:2 s: 213,227

- ÇEKEN Hüseyin, DALDIN Taner, KARADAĞ Levent (2009) Küreselleşme ve Uluslararası Turizm Arasındaki İlişki, Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (İLKE) Bahar, Sayı:22, s:21-36
- ÖZTÜRKOĞLU Yücel, (2013) Tüm Yönleriyle Esnek Çalışma Modelleri, Beykoz Akademi Dergisi, 1(1), s:109-129
- TUNCER Berrin Balay ,(2022) Halkla İlişkilerin Toplumsal Dönüştürücü Rolü ve İklim Krizi Üzerine Bir Deneme, Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt:8, Sayı:3, Sayfa:836-851
- BALLI Abdullah, (2019) Sürdürülebilirlik, Sürdürülebilir Girişimcilik ve Türkiye’de Sürdürülebilir Girişimcilik, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt:11, Sayı:29, s:464,483
- ÇALCA Sevim Dilekoğul, AYDIN Üzeyir,(2022) Tarihsel Süreç İçerisinde Çalışma ve Gig Ekonomisi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt:24, Özel Sayı, Sayfa:337-250
- PAÇACI Merve, BOR Sümeyra Ceyhan (2022) , Yeni Dönem Girişimciliği: Metaverse Girişimcilik, Yönetim ve Organizasyon Çalışmaları, Güncel ve Gelecek Odaklı Bağlam, Editör: Berna Turak Kaplan, Eğitim Yayınevi, 1. Baskı, Ankara s: 43-53)
- BOZKURT Öznur, GÜMÜŞ Halil İbrahim (2022) Metaverse ve Metagirişimcilik: Kavramsal Bir Çerçeve, Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi, Cilt:17, Sayı:1, s:75-85
- BAYRAM Orkun, (2024) Yapay Zekanın Ekonomik Etkileri, Sürdürülebilirlik: Disiplinler Arası Yaklaşımlar ve Çözümler, İstanbul Gedik Üniversitesi Yayınları,No:7, 1. Baskı, s: 45-67
- EKİNCİ Gül, (2022) Dijital Teknolojiler, Yapay Zeka, Girişimcilik ve İnovasyon Yayınları Bibliyometrik Analizi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı:55 s: 163-188
- DEMİRKAYA Harun, SARPEL Ersin (2018), Eğitim ve Geliştirme Uygulamalarında Yeni Nesil Bilişim Teknolojilerinden Sanal Gerçeklik, Bulut Bilişim ve Yapay Zeka, Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi, Sayı:40, Sayfa: 231-245

Potansiyel Girişimci Adaylarında Gönüllülük Bilinci Kazanımı

Berfu İlter¹

Özet

Bu çalışmada Türkiye Cumhuriyeti Gençlik ve Spor Bakanlığı tarafından 2020-2021 Güz Dönemi Üniversite ders müfredatına alınan “Gönüllülük Çalışmaları” dersinin geleceğin potansiyel girişimci adayı öğrencileri üzerindeki etkisi araştırılmaktadır. Türkçe literatürde Uluslararası Ticaret ve Finans alanında eğitime devam eden öğrenciler ile ilgili çalışmaların yok denilecek kadar az olması çalışmanın alana katkı sağlayacağını düşündürmektedir. Çalışma Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi “Gönüllülük Çalışmaları” dersine kayıtlı 39 üniversite 4. Sınıf öğrencisi ile gerçekleştirilmiştir. Öğrencilerden ders kapsamında yapmış oldukları etkinliklerle ilgili “Etkinlik Raporu” istenilmiştir. Potansiyel girişimci adayı olan öğrencilerin etkinlikleri sonucu oluşturdukları etkinlik raporu içerik analizi ile değerlendirilerek yorumlanmıştır. Araştırma nitel bir çalışma özelliği taşımaktadır. Sonuç olarak bu ders potansiyel girişimci adayı olan öğrencilerde, girişimcilik ve girişimcilikte gönüllülük bilinci kazanımı algısı oluşturmuştur. Öğrenciler sadece yapmış oldukları gönüllülük çalışmaları ile kendilerini sınırlanmamış, bu etkinliklerin uzantıları neler olabilir, daha başka çevreye nasıl faydalı olabilirim düşüncesi ile çağın gerekliliğini yakalama adına, takım çalışması, interdisipliner davranış gibi kazanımlar da edinmişlerdir. Başka yaşamlara dokunma, kendi yaşamları ile kıyaslama ve şükretme duygusu kazanmışlardır. Bu kazanımları aslında günümüz için en önemli değerler olarak ifade etmek mümkündür. Doğa, insan ve hayvan yaşam dengesini; ekosistemin dengede kalmasının gönüllülük çalışmaları ve hatta sürdürülebilir gönüllülük çalışmaları ile desteklenmesi gerekliliği gözlemlenilmiştir.

1 Dr. Öğr. Üyesi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, berfu@aku.edu.tr, 0000-0000-8738-1675

1. Giriş

Bireyler ve kurumlar gönüllülük bilincinin oluşturulması için ülkemizde ve tüm dünyada çalışmalar yürütmektedir. Gönüllülük bilinci oluşturma konusunda eğitim kurumları da çalışmalar yapmaktadırlar. Ülkemizde bu çalışmalar hükümet tarafından da desteklenmektedir.

Eğitim kurumları gönüllülük bilinci oluşturma anlamında sosyal sorumluluklarını yerine getirmek için müfredatları çerçevesinde verilen dersler aracılığıyla; öğrencilerini uygulamış oldukları proje çalışmalarıyla topluma duyarlı bireyler olarak yetiştirmeyi planlamaktadırlar (Saran vd. 2011: 3734). Bu bağlamda 2006-2007 öğretim yılında Türkiye’de eğitim fakültelerinin tüm lisans programlarına “Topluma Hizmet Uygulamaları” dersi eklenmiştir. Bu derste öğretmen adaylarının topluma daha duyarlı hale gelerek güncel toplumsal sorunları belirlemektedir. Öğrenciler bu sorunların çözümünde etkin rol almakta ve gönüllülük deneyimi kazanmaktadır (Dere ve Akdeniz, 2021: 356).

Eğitim Fakülteleri müfredatında yer alan “Topluma Hizmet Uygulamaları” dersinin üniversite gençliğinin topluma hizmet bilinci kazanmalarına katkı sağladığı ve eğitim yaşamlarında önemli bir boşluğu doldurduğu anlaşılmıştır (Kocadere ve Seferoğlu, 2013: 86). Bu dersin farklı bir versiyonu olan “Gönüllülük Çalışmaları Dersi”, Türkiye Cumhuriyeti Gençlik ve Spor Bakanlığı tarafından 2020-2021 Güz Dönemi Üniversite ders müfredatına seçmeli ders olarak önerilmiş ve müfredata alınmıştır. Hükümet tarafından önerilen “Gönüllülük Çalışmaları Dersi”, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası Ticaret ve Finansman lisans programı üniversite öğretim elemanlarının potansiyel girişimci adayları olan öğrencilere gönüllülük çalışmalarının önemini anlatmaları ile sınırlı kalmayacağı düşünülmektedir. Aynı zamanda, bu algının öğrenciler tarafından tüm topluma, iş dünyasına ve gelecek nesillere aktarılmasının mümkün olabileceği umulmaktadır.

Bireylerin mevcut ve potansiyel ekonomik fırsatlardan yararlanması, topluluk oluşturma yeteneklerine göre farklılık göstermektedir. Bencil bir yapıya sahip olan bireyler aynı zamanda daha geniş topluluklarda yer almayı şiddetle arzu ederler. Sosyal yaşamda önemli bir bölümü temsil eden iktisadi faaliyetler, ahlaki yükümlülükler, değerler, kurallar ve toplumu şekillendiren diğer alışkanlıklarla örülmüştür. Gençler arasında meslek olarak en üst sıralarda iş adamlığı tercih edilmektedir. İş adamlarının para kazanmak için her yolu meşru kabul eden bir anlayışı benimsemeleri ise ekonomik değer oluşturmada en önemli üretim faktörü olarak kabul edilen girişimciliğin dejenere olmasına yol açmaktadır. Bu anlayış girişimciliğin yanlış değerlendirilmesinin yanı sıra toplumun dejenerasyonu ile sonuçlanabilecek

büyük tehlikeler de içermektedir. Bu tehlikelerin önüne geçilebilmesi ise; girişimcileri toplumun inanç, değer ve gelenekleriyle donatan bir girişim kültürü ile mümkündür (Kapu, 2012:3-5). Girişimcilik kültürünü, gönüllülük çalışmaları ile desteklemek bu anlamda önem arz etmektedir. Zira kadim tarihimiz bu anlamda örnekler içermektedir.

Anadolu Selçuklu Türklerinin 13. Yüzyılın ilk yarısında ekonomik hayatlarında etkin rolü olan Ahilik yapılanması da bir rol model olabilir. Çünkü ahilik; ticaret ve mesleğin, sanatın, ahlak, olgun kişilik ve doğruluğun iç içe geçmiş şeklidir. Ahi olarak adlandırılan kişi; ticaret, sanat veya meslek sahibi olmanın yanı sıra merhametli, her davranışında güvenilir ve dürüst, ahlaklı, olgun ve iyilikseverdir. Ahilik, Türk ahlakının da uzun yıllar boyunca simgesi olmuştur (Marangoz, 2016:89). Aslında bu noktada girişimcilik kültürü ve gönüllülük çalışmalarının etkileşiminin, Ahi'lik yapılanmasında da hayat bulduğunu söylemek mümkündür.

İslam kültürü, dürüst girişimci kişilik geliştirmek için uygun toplumsal oluşuma zemin hazırlayan bir yapıya sahiptir (İltter, 2016B: 34). Bu bağlamda İslam Peygamberi Hz Muhammed'in "İnsanların en hayırlısı insanlığa en çok yararı olandır" ilkesi, gönüllülük hareketinin müminler arasında başlamasında etkili olmasına neden olmuştur (Çankır, 2021: 27). İslam dini ticareti, girişimciliği ve gönüllü çalışmaları desteklemektedir. Kur'anı Kerim'de yer alan ayetlerden bu desteği yorumlamak mümkündür;

- "İyilik yapmayı kendine kazanç aracı edinme, yaptığın iyiliği başa kakma (Kur'an-ı Kerim, Müddesir:10)
- "Kalıcı şeref ve itibar arayan kişi iyi bilsin ki, şeref ve itibarın kaynağı Allah'tır. Allah'a sadece güzel sözler ulaşır, o sözleri ulaştıran ise güzel işlerdir(Kur'an-ı Kerim, Fatır: 10)."

Dolayısıyla ayet, girişimcilerin ticari faaliyetlerinde kalıcı bir itibar oluşturabilmeleri için kendilerinin yanı sıra topluma da fayda sağlayacak güzel işler yapmalarını tavsiye etmektedir. Allah katında diğer dinlerde de güzel işler yapılması teşvik edilmektedir. Hıristiyanlık yol rehberi olan İncil'de de aynı söylemlere rastlamak mümkündür (Bible, Philipians, 2:13):

- "Tanrı'nın yürekte gerçekleştirdiği lütf, içsel bir çalışmadır ve tamamen Tanrı'nın işidir: bu sayede insanlar Tanrı'nın eseri olurlar, iyi işler için yaratılmışlardır."

Toplumsal yapıda kültürel algının oluşmasında önemli rol oynayan dini inançlar da iyi ve güzel işleri desteklemektedir. Gönüllülük çalışmalarının da bu güzel işlerin yapılabilmesi için bir vesile olacağı düşünülmektedir.

Bir probleme farklı bir bakış açısı ve alternatif çözümler üretmek girişimcilik kavramının bir parçasıdır ve sadece üniversite dersleri ile öğrenmek yeterli değildir. Girişimci kültürünü bireyin yaşamı boyunca canlı tutabilmesinin bir yolu; eğitim sistemini inovasyon, yaratıcılık ve takım ruhunu canlı tutacak şekilde planlamaktan geçmektedir (Özkaşıkçı, 2013: 178). Gönüllülük çalışmaları dersinde potansiyel girişimciler üzerinde, girişimciliğin tüm bu yönlerinin pekiştirilmesi mümkün görülmektedir.

Neredeyse her bireyin bir girişimci olma potansiyeli bulunmaktadır. Nitekim The Collegiate Entrepreneurs Organization'ın kurucu ortaklarından Gerry Hills, “Eskiden öğrenciler üniversiteye gelir, beş on yıl sonra kendi işlerini kurmayı planlardı. Günümüzde ise öğrenciler fikir bulma ve iş kurmaya hazırlanmak için geliyorlar” diye ifade etmektedir (Scarborough, 2014: 17-18.). Dolayısıyla çalışmada üniversite eğitimi alan her öğrencinin aynı zamanda girişimci adayı, yani potansiyel girişimci adayı olma ihtimalleri göz önünde bulundurulmaktadır. Çünkü kamu ya da özel sektörde çalışan olma fırsatı bulamayan, ya da bu alanlarda çalışma fırsatı yakalamış ama tatmin olmamış, ya da doğrudan bir iş fikrini ticarileştirerek kendi işini kurmak isteyen öğrenciler için alternatif bir iş imkânı olan potansiyel girişimciler üzerine çalışma kurgulanmıştır.

Türkiye’de gönüllülük çalışmalarını temsil eden araştırmalar daha çok hayırseverlik ve bağışçılık alanında yer almaktadır. Çalışmalarda gönüllülüğün gençlik hizmetleri ile ilişkilendirildiği görülmektedir. Türkiye’de gönüllülük literatürünün göze çarpan hususları arasında; gönüllülüğün “çağın normu” olarak görülmesi ve kalkınma, sivil toplum ve gönüllülüğü doğrudan ilişkilendirmesi gelmektedir (Başpınar, 2022: 210). Türkiye’de girişimcilik ve gönüllülük etkileşimini inceleyen çalışmalara rastlanılmamıştır.

Bu çalışma “Gönüllülük Çalışmaları” dersinin potansiyel girişimciler üzerinde nasıl bir etki bırakacağını incelemektedir. Bu amaçla öğrencilere yöneltilen araştırma sorusu: “Gönüllülük Çalışmaları dersinde gerçekleştirmiş oldukları etkinliklerle ilgili düşünce ve duygularınız nelerdir” nu cevaplamaları istenilmiştir. Cevaplar içerik analizi ile değerlendirilmiştir.

2.Literatür

2.1.Sivil Toplum

Toplum, kadın, erkek ve çocuktan oluşan, devamlılık gösteren, birçok ortak amacı olan, örgütlü insan topluluğu olarak ifade edilmektedir (Coşkun, 2011: 16).

Sivil toplum kavramı Aristo ile başlayan ve modern toplumun doğal hukuk ile sürdürdüğü geleneğe kadar geçen süreçte, devletle aynı anlamda kullanılmıştır. Sözleşmeci düşünürler, kavramı işleyişi özel alandan farklı, sorumlulukları ve kuralları olan kamusal alan olarak şekillendirmektedir. Bu bağlamda sivil toplumda vücut bulan sosyal grupların; gereklilik durumunda resmi otoritenin politikalarını değiştirebilen, yeniden oluşturabilen ya da sınırlayabilen gücü temsil ettiğini söylemek mümkündür (Çaha, 1996: 20-21).

Sivil toplum esasında, eğitim kuruluşları, şirketler, çeşitli cemaatler ve gönüllü toplulukları içeren kurumların karmaşık bir bileşenidir. Sivil toplumun başarısı ise; bireylerin adetleri, alışkanlıkları ve ahlaki değerlerine dayanmaktadır. Günümüz koşullarında bir kısım bilim adamı; sosyal yapı içinde yer alan ekonomik kuruluşların varlığının dinamik ve sağlıklı bir sivil topluma dayandığını belirtmektedirler. (Kapu vd, 2012: 2).

Drucker, sivil toplum kuruluşları (STK) ya da kâr amacı gütmeyen kuruluşları; toplumda ve bireylerde bir değişim yaratmayı amaç edinen ve bu amaca ulaşmak için maddi bir beklentisi olmayan kuruluşlar olarak tanımlamaktadır (Drucker, 2006: 3). Toplumun ihtiyaçlarının büyük bölümü kuruluşlar tarafından karşılanır. İhtiyaçların tatmin edilmesinde çoğunlukla kâr amaçlı ticari kuruluşlar devreye girerken, eğitim, din, kültür, sosyal sorunlar, sağlık, belediye hizmetleri gibi ihtiyaçların da giderilmesi gerekmektedir. Bu hizmetlerin maliyetlerinin yüksek olması, kazancın yeterli olmaması nedeniyle özel sektör tarafından sunulmazlar (Doğaner, 36: 2004). Ayrıca devlet politikalarının etkinliğine rağmen, halkın tüm sosyal ihtiyaçlarını devletin karşılayamaması da STK'ların var olma nedenlerinden birisi olarak görülmektedir (İltter, 2016A: 198). Devletin toplumsal ihtiyaçları karşılama konusunda yetersiz kalması ve toplumsal ihtiyaçları karşılama konusunda piyasaya duyulan güvensizliğin sürmesi, dikkatleri gönüllü emeğin sağlayabileceği katkıya çekmiştir (Wilson ve Janoski, 1995:137). Literatürde STK'lar, özel sektör ve kamu dışında üçüncü sektör olarak adlandırılmakta, akla gelebilen her alanda çalışmalar yapabilmekte ve en önemli kaynaklarını da gönüllüler oluşturmaktadır (Özmutaf ve Köstepen, 2018: 813). Dolayısıyla gönüllüler hayati bir ulusal kaynak olarak kabul edilmektedirler (Grossman and Furano, 1999: 199).

Toplumda sosyal barışı ve yardımlaşmayı sağlaması, çalışanlarının genellikle gönüllülerden oluşması, dolayısıyla kaliteli hizmet sunması, işletmelerin kârlı bulmadığı alanlara yatırım yapması, STK'ların topluma sunduğu önemli katkılar olarak görülmektedir (İnal, 2000:48). Kâr amacı gütmeyen bu kuruluşlar vizyon ve hedeflerini gerçekleştirmek için

gönüllülerine güvenmektedir (Camplin, 2009: 36). Geçmişten günümüze gönüllülük, bireylerin ve toplulukların yaşamlarında önemli bir değer olarak görülmektedir. Gönüllülük çalışmalarının yaygınlaşmasının toplumsal ilişkilerin güçlenmesinde de katkı sağladığı bilinmektedir (Şentürk, 2022: 6).

Diğer yandan STK'ların farklı savunmasız kesimlere ekonomik bağımsızlık kazandırma, bölgesel kalkınmaya katkı sağlama gibi amaçlarla girişimciliği destekleyerek girişimcilik ekosistemini de etkileyebileceği ifade edilmektedir (Marangoz, 2016: 24). Dolayısıyla STK çalışanları olarak da görülen gönüllüler ve girişimciler karşılıklı olarak birbirlerini etkilemektedirler.

2.2.Gönüllülük Çalışmaları

Gönüllülük, toplumdaki diğer bireyler için herhangi bir maddi çıkar gözetmeksizin yapılan faaliyetlerdir (Açar ve Özcan, 2022: 1141). Gönüllülük tam bir adanmışlık gerektirir ve çözüm odaklıdır. Gönüllüler bireysel ya da ekip olarak çalışmanın sorumluluğunu alabilirler, bireysel ve sosyal açıdan gelişime açıktırlar (Ege, 2011: 8). Toplumsal yapının güçlendirilmesinde gönüllü çalışmalar önemli rol oynamaktadır (Yönten Balaban ve Çoban İnce, 2015: 149). Günümüz toplumlarında gönüllülük kavramının önemi her geçen gün artmaktadır. Sivil toplum kuruluşları, üniversiteler ve gençler de bu kavramın önemli aktörlerini oluşturmaktadırlar (İlter, 2023: 92).

Gönüllü çalışanlar, STK'larda kalite gelişimi için önemli bir faktör olarak görülmektedir (Gidron, 1978:18). Yine bazı gönüllü üyeler bu kuruluşlarda liderlik etmektedir. Çünkü gönüllülük esasına dayalı bir kuruluşun vizyonunu ve hedeflerini gerçekleştirmede başarılı olabilmesi için güçlü liderler geliştirmesi önem taşımaktadır. Mevcut liderler tarafından iyi bir rol modellik, tüm üyeleri daha aktif olmaya teşvik ederek,yeni gönüllülerin ve liderlerin ortaya çıkmasında etkili olabilecektir (Camplin, 2009: 42). Gönüllü çalışmalar liderlik özelliklerinin teşvik edilmesinin yanısıra, bireysel anlamda pek çok manevi deneyimler ve kazanımlar için de fırsatlar sunmaktadır.

Kocadere ve Seferoğlu (2013) araştırmalarında, “gönüllülük temel alınarak yürütülen “Topluma Hizmet Uygulamaları” dersinin öğrencilerde kazanım olarak; gurur, mutluluk, huzur, topluma hizmet bilinci, sadece kendileri değil çevrelerini de bilinçlendirmeleri gerektiği farkındalığı oluştuğunu ifade etmişlerdir. Bu sayede dünyanın daha güzel bir hale gelebileceği, güç ya da mevki sahibi olmadan bu çalışmaların yapılabileceği ve bu çalışmalar sayesinde kendilerinin gelişmelerine de fırsat buldukları” sonucuna ulaşmışlardır.

İter (2023) araştırmasında, “Gönüllülük Çalışmaları” dersinin öğrencilerde gönüllülük konusunda pozitif bir algı geliştirdiğini ve öğrencilere istenilen kazanımları sağladığını ortaya koymuştur.

Gönüllülük içten gelen karşılık beklemeden yapılan davranıştır. Gönüllü davranıştan etkilenen her bir taraf manevi bir tatmin duyar ve şu kazanımları edinir (Sarı, 2020: iii);

- Sorunu çözen paylaşmayı,
- Sorunu çözülen; dayanışmayı,
- Sorunun çözümüne katkı veren paydaşlar ve kurum; büyük bir sevinci hisseder.

Thoits ve Hewitt çalışmalarında gönüllülüğün; bireysel anlamda başa çıkma kaynaklarını artırarak, fiziksel ve zihinsel sağlıkta iyileşmelere yol açan yaşam deneyimleri sunduğunu vurgulamışlardır (Thoits ve Hewitt, 2001: 128). Gönüllülük çalışmaları sadece ulusal sınırlar içinde yapılmamaktadır. Dolayısıyla elde edilen kazanımlar da çeşitlenerek artmaktadır.

İter çalışmasında AB Projesinin gönüllü öğretici ve öğrencilerin uluslararası hareketliliklerinde elde edilen kazanımların bazılarını şu şekilde sıralamaktadır; Ziyaret edilen ülkelerin sosyo kültürel yapıları incelenerek deneyimlenmiş, yeni bağlantılar ve arkadaşlıklar kurulmuş, yabancı dil öğrenimi ve ülkelerin vize, pasaport, giriş çıkış gibi işlemler sonucu özgüven vb. kişisel kazanımların elde edildiği görülmüştür. Ayrıca yapılan etkinlikler sosyal medyada ve basında paylaşılarak olumlu örneklerin tüm toplumda farkındalık oluşturulmasına çalışılmıştır (İter, 2016A: 197-198).

Her yıl çok sayıda gönüllü, pek çok alanda, gönüllülük çalışmalarına katılarak yer aldıkları kurumların başarısına da büyük katkılar sağlamaktadır (Fişne, 2022: 5).

2.3.Girişimci Toplum ve Potansiyel Girişimciler

En genel anlamda kâr amacıyla risk alan kişi girişimcidir. İçten içe dünyayı değiştirme arzusu girişimciyi motive etmektedir. Nitekim İslam dünyasından İbni Haldun; özellikle zenginleşmiş ve batmış ekonomileri incelemiş, bu durumun bir döngü olduğunu ancak ani olayların işleri tersine çevirdiğini ifade etmiştir. Bazı girişimlerde çok sayıda insanın yer alması gerekir. Bazı girişimler bireyleri bir araya toplayacak bir ideolojiye ya da bir politik düşünce birliğine ihtiyaç duyabilir. Dolayısıyla aslında girişimcilik bireysel değil bir takım oyunu olarak görülmektedir. Tarihe bakıldığında girişimciler gerekli koşullar sağlandığında dünyayı değiştirme konusunda

en fazla başarıya ulaşan kişilerdir. Amaca kilitlenmiş bireylerden oluşan bir takım “girişimcilik enerjisini” kullanarak dünyayı değiştirecek etki yaratabilir (Ergen, 2014: 35-36). Keith Davis ve Robert Blomstrom’un “girişimcilik kültürünün oluşmasını sağlayan değerler” hiyerarşisi; “teknik, ekonomik, sosyal, psikolojik, politik, estetik, etik ve moral değerler” (Çelik ve Akgemci, 2010: 30-31) bütünü ile girişimcilerin “girişimcilik enerjisinin” oluşturacağı sinerjinin, dünyayı değiştirmesi mümkün görülmektedir.

Girişimci yeni bir iş fikri yaratma enerjisine sahiptir. Girişimciyi, yeni cepheler arayışında olan öncü birliklerin çağdaş karşılığı olarak görmek mümkündür. Başarı ihtimalinin çok az olduğu durumlarda bile girişimciler risk alır. Başarıyı elde ettiklerinde insanlara işler ve gelirler yaratırlar (Kotler, 2018: 45-46).

Girişimci ekonomilerde karşılaşılan sorunlar çözülebilir. Ülkelerin ihtiyacı olan; girişimciliğin ve inovasyonun sıradan, sürdürülebilir ve istikrarlı olduğu girişimci bir toplum yapısına sahip olmaktır. Bireyler girişimci bir toplumda sürekli öğrenme ve yeniden öğrenme ihtiyacını bir fırsat olarak değerlendirmek zorundadır (Drucker, 2017: 295-304).

Günümüz iş dünyası hobileri olan, dünyası geniş, ufku açık gençlere öncelik tanımaktadır. Gönüllülük çalışmalarında görev almamış, doğayı, insanları ve hayvanları sevmeyen gençleri değil, bencillikten uzak, sevgi dolu gençleri tercih etmektedirler(Aydınoğlu, 2021: 79). Günümüz iş dünyası bu özellikleri taşıyan potansiyel girişimcilerin başarılı olacağı kanaatini taşımaktadır.

Ve yine girişimciler işletmelerinin başarılı olmasının yanı sıra pek çok yerde, bölgenin başarısına da damgalarını vururlar. Bu nedenle ülkelerin ekonomik gelişmelerinin sağlanmasında girişimcilik potansiyeline sahip bireylerin ekonomik alana çıkarılması oldukça önemlidir (Kapu vd, 2012: 4). Girişimciler toplum ya da sosyal yaşam organizmasının kök hücreleri arasında yer almaktadır. Toplumun huzuru, sağlığı, refahı, gelir dağılımının iyileşmesi ve istihdamın artması bu hücrelerin kalkınması ve korunması ile mümkündür (Marangoz, 2016: 4). Günümüz işletmeleri maksimum kâr sağlamanın yanı sıra tüketicilerin istek ve ihtiyaçlarını gidermeyi hedeflemektedirler. İşletmeler bu hedefler ile yol alırken, girişimciler de içinde buldukları sosyal çevreyi değerlendirmektedirler (Çelik ve Akgemci, 2010: 26). Girişimcilerin buldukları bölgede ekonomik gelişmeyi sağladıkları görülmektedir. Ancak diğer yandan, sosyal anlamda toplumun yararına olacak gönüllü çalışmaları da destekleme arzusuna sahip olmaları beklenmektedir. Bu çalışmada potansiyel girişimci adaylarının gönüllülük

çalışmaları dersinden kazanımları ve gönüllülük eğilimleri üzerine bir değerlendirme yapılmaktadır.

3.Araştırmanın Yöntemi

Ders kapsamında öğrencilere Sivil Toplum Kuruluşları (STK), STK'ların en önemli kaynakları olan gönüllüler ve gönüllülük çalışmaları ile ilgili kavramlar, bilgiler aktarılmıştır. Konunun önemini açıklayan Türkiye'den, yurt dışından çeşitli çalışmalar ve Avrupa Birliği Gönüllülük Projeleri örnek olarak incelenmiştir. Dersle gönüllülük çalışmaları ile ilgili olarak farklı haftalarda; Afyonkarahisar İl Sivil Toplumla İlişkiler Müdürü, Afyonkarahisar Barosu Kadın ve Çocuk Hakları ve de Hayvan Hakları Komisyon Üyeleri davet edilmiştir. Misafirler öğrencilere gönüllülük ve gönüllü çalışmalar üzerine bilgiler vererek, kendi deneyimlerini ve uygulamalarını aktarmışlardır. Dersi alan öğrenciler ile Afyonkarahisar Gençlik Merkezi ziyaret edilerek, Merkezin Gençlik Liderleri tarafından öğrencilere merkez ve faaliyetleri tanıtılmıştır. Sonraki günlerde merkezin gönüllülük çalışmalarında isteyen öğrenciler de aktif rol almışlardır. Derslerde öğrencilerle birlikte “Hangi konularda gönüllülük çalışmaları yapılabilir?” üzerine beyin fırtınası ve tartışma ortamı oluşturulmuştur. Derslerdeki tüm bu bilgilendirme ve araştırma süreçlerinden sonra öğrenciler kendi belirlemiş oldukları gönüllülük çalışmalarını, bireysel yada dersi alan ya da almayan istedikleri kişilerle grup oluşturarak ve ilgili kurumlarla izin alınması için gerekli yazışmaları yaparak gerçekleştirmişlerdir. Öğrencilerin gerçekleştirmiş olduğu gönüllülük çalışmaları Tablo 1’de yer almaktadır.

Tablo 1. Gönüllülük Çalışmaları Dersi Kapsamında Gerçekleştirilen Etkinlikler

Etkinliğin Adı	Etkinlik Ekibi	İşbirliği Yapılan Kişi/Kurum	Etkinliğin Amacı
İyilik Yap İyilik Bul	1 Kişi	Bireysel	Yardıma ihtiyacı olan insanları belirlemek, hayatlarına umut ışığı olabilmek.
El-Ver	1 Kişi	Bireysel	Küresel ısınmaya dikkat çekme, çevreyi, doğayı, hayvanları korumak.
Kitap Destek	1 Kişi	Dersi Almayan Farklı Şehirlerdeki Arkadaşlar ile Grup Çalışması	Kullanılmayan kitapların ihtiyacı olan okullara iletilmesi.
Farkındalığa Yolculuk	2 Kişi	Bireysel	Özel bireyleri topluma kazandırma, aramızda daha rahat yer alabilmeleri için yaşamlarını gözlemleme.
Gönüllü Adımlar Güzel Yarınlar	6 Kişi	Erenler İlköğretim Okulu	Gelecek nesillere gönüllülüğü ve sokak hayvanlarının yaşam hakkına saygıyı aşlamak.
Gönüllü Ol Gönüllü Kal	5 Kişi	Toplum Gönüllüleri Vakfı	Hayvan Haklarından, engelli farkındalığına, sürdürülebilir yaşama bir çok temada gönüllü olmak.
Zorunluluk Değil Gönüllülük	2 Kişi	Afyonkarahisar Belediyesi	Hayata tutunmaya çalışan insanların yaşamlarını kolaylaştırmak adına yemek dağıtım hizmeti.
Gönüllülüğe Yatırım	5 Kişi	Afyon Gençlik Merkezi	İlkokul öğrencilerine gönüllülüğü ve iyi insan olmayı anlatmak.
Kıyafet Yardımı	2 Kişi	Dost Eller Mağazası	Giyilmeyen kıyafetlerin ihtiyaç sahiplerine ulaştırılması.
Bir Nefes	1 Kişi	Bireysel	Özel gereksinimli çocuklara sahip ailelere nefes olmak.
Kızılay Gönüllüsü	1 Kişi	Kızılay	İhtiyaç duyulan her alanda gönüllülük eğitimi almak.
Dokunarak Yaşıyorum	1 Kişi	Altı Nokta Körler Derneği	Engelinin olmasının yaşamaya engel olmadığı öğretmek.
Doğa İnsansız Olabilir Ama Ters Olamaz	1 Kişi	Bireysel	Doğayı sevmeyi öğretmek, geleceğe yeşil bırakmak.
Siz Okulu Bitirin	1 Kişi	Bireysel	Veren el ile alan el arasında köprü olmak.

Nitel bir çalışma yapılmıştır. Öğrencilerin etkinlik raporlarında yer alan bilgilere içerik analizi uygulanmıştır. İçerik analizi nitel araştırma yöntemi içinde yer almakta; ölçülebilir, nesnel, doğrulanabilir verilere ulaşabilmek için evrak, metin, doküman gibi farklı materyali belirli kurallar dahilinde analiz etmeyi amaçlayan bir tekniktir (Metin ve Ünal, 2022: 273). İçerik analizi ile veriler tanımlanarak, verilerin içinde gizli olarak tanımlanabilecek gerçekler ortaya çıkarılmaya çalışılır. Birbirine benzeyen veriler; belirli temalar ve kavramlar bu amaçla bir araya getirilir, düzenlenerek, okuyucunun anlayabileceği bir biçimde yorumlanır (Yıldırım ve Şimşek, 2016: 242). Nitel çalışmada araştırmacının araştırdığı olguyu olduğu gibi ve mümkün olduğunca tarafsız gözlemesi geçerlik anlamına gelmektedir. Güvenirliği belirleyen önemli bir unsur geçerlik olarak görülmektedir. Bir araştırmada toplanan veriler geçerli ise aynı türden başka bir araştırma aynı olmasa da benzer verilere ulaşma ihtimali yüksektir. Bu nedenle nitel çalışmada geçerlik, güvenilirlik kavramına göre daha öncelikli olmaktadır. Gözlem yoluyla doğrudan, olayın yaşandığı doğal ortamda veri toplama, uzun sürede veri toplama, yüz yüze görüşme yoluyla ayrıntılı veri toplama, araştırma alanına olan yakınlık nitel araştırmada geçerliği oluşturmayı sağlayan önemli unsurlardır (Yıldırım ve Şimşek, 2016: 269-270). Yapılan çalışmada geçerlilik için araştırmanın, dersi veren Hoca tarafından yapılmış olması önemlidir. Ayrıca elde edilen temaların ve kodlarının bulunduğu şema ile ilgili uzmandan görüş alınarak şema son haline ulaşmıştır. Kodlama şemasının güvenirliliği için iki farklı uzmana 4'er öğrencinin verileri ve kodlama şemaları verilerek kodlamaları istenilmiştir. Yapılan kodlamaların tutarlılığı şemanın güvenirliliği göstergesi olarak kabul edilmektedir.

Çalışmada “Gönüllülük Çalışmaları” dersinin, geleceğin potansiyel girişimci adayı öğrencileri üzerindeki etkisi araştırılmaktadır. Gönüllülük çalışmaları dersinde yapılan etkinliklerin potansiyel girişimci adayı olan öğrencilerde gönüllülük bilinci sağlayacağı düşüncesinden hareketle, çalışmanın modeli Şekil 1’de sunulmaktadır.

Şekil 2. Araştırmanın Modeli

Öğrencilerden ders kapsamında yapmış oldukları etkinliklerle ilgili “Etkinlik Raporu” istenilmiştir. Raporunda potansiyel girişimci adayı olan öğrencilere “Gönüllülük Çalışmaları dersinde gerçekleştirmiş olduğunuz etkinliklerle ilgili düşünce ve duygularınız nelerdir” sorusu yöneltilmiştir. Bu

soru çalışmanın temel problemini oluşturmaktadır. Soruya verilen cevaplar veri olarak kullanılmıştır.

3.1.Evren - Örneklem

Araştırmanın katılımcılarını seçmeli bir ders olan “Gönüllülük Çalışmaları” dersini alan, 2022 yılı güz dönemi Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari bilimler Fakültesi Uluslararası Ticaret ve Finans Bölümü’nde okuyan 39 üniversite öğrencisi oluşturmaktadır. Dersi seçen 39 öğrenciden 2’si devamsız ve 7 tanesi de dönem içerisinde herhangi bir gönüllülük etkinliğine dahil olmamış, toplamda dersi seçen 30 öğrenci bireysel ya da grup olarak gönüllülük etkinliğine katılmıştır. Bu gönüllülük etkinliklerine katılan 30 öğrenciden bazıları birden fazla etkinlikte yer almışlardır. Araştırma bu 30 öğrenci üzerinde gerçekleştirilmiştir.

3.2.Veri Toplama Araçları

Çalışmada derse kayıtlı 39 öğrencinin etkinlikleri sonucu oluşturdukları etkinlik raporu değerlendirilerek yorumlanmıştır. Nitel bir çalışmadır. Çalışma “Gönüllülük Çalışmaları” dersine kayıtlı 39 üniversite 4. Sınıf öğrencisi ile gerçekleştirilmiştir. Dersi seçen 39 öğrenciden 2’si devamsız ve 7 tanesi de dönem içerisinde herhangi bir gönüllülük etkinliğine dahil olmamış, toplamda dersi seçen 30 öğrenci bireysel ya da grup olarak gönüllülük etkinliğine katılmıştır. Araştırma bu gönüllülük etkinliklerine katılan 30 öğrenci verileri ile gerçekleştirilmiştir. Veriler Aralık 2022 tarihinde elde edilmiştir. Araştırmada kullanılan veriler 01-31.12.2022 tarihleri arasında elde edilmiştir. Yapılan araştırma için 29.11.2022 tarihinde 2022/336 karar ve 143332 sayı ile T.C. Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimleri Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulundan gerekli onay alınmıştır.

3.3.Verilerin Analizi

Öğrencilerin gerçek isimleri değil, araştırma etiği gereği kod adları girilmiştir. Öğrencilerin vermiş oldukları cevaplar kodlanmış ve cevapların bazıları doğrudan alıntılarla bulgular bölümünde yer almıştır. Bulgularda yer alan veriler tartışma ve sonuç bölümünde yorumlanarak ifade edilmiştir.

3.4.Bulgular

Etkinlik raporundan elde edilen veriler incelenmiştir. İnceleme sonucu öğrencilerin ifadelerinde sekiz tane temanın ağırlık kazandığı tespit edilmiştir. Tespit edilen bu temalar ve kaç öğrencinin cevaplarında bu temanın yer aldığı Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2. Potansiyel Girişimci Adayı Olan Öğrencilerin Etkinliklerle İlgili Duygu Ve Düşüncelerinin Dağılımı

Potansiyel Girişimci Adayı Olan Öğrencilerin Etkinliklerle İlgili Duygu Ve Düşüncelerinden Elde Edilen Kazanımların Oluşturduğu Temalar (Toplam 30 öğrenci)	Öğrenci Sayısı
1. Mutluluk, huzur, gurur ve manevi zenginlik hissi kazanımı	25
2. Çevresinin gönüllülük bilinci kazanımı ve bu bilincin sürdürülebilir olmasına katkı kazanımı	17
3. Yeni çevre ve insanlar, yeni hobiler, sosyalleşme, grup çalışması, dostluk, güzel anılar kazanımı	12
4. Karşılık beklemeden iyilik yapma, iyiliğin güzelliği ve sürdürülebilirliğinin algısının kazanımı	13
5. Bireysel gelişime katkı, deneyim, cesaret, özgüven, sorumluluk alma, iletişim kurma kazanımı	14
6. Empati, şükretme, hoşgörü, gelecek nesilden umudu olma duygularının kazanımı	16
7. Çevreyi gözlem, çevreye daha duyarlı olma, yeni farkındalıklar kazanımı	9
8. Yardımlaşma, birlik beraberlik, yaşamlara umut olma ve kolaylaştırma isteği kazanımı	5

Araştırmaya katılan 30 Potansiyel Girişimci Adayı olan öğrencinin etkinliklerle ilgili duygu ve düşüncelerinden elde edilen kazanımların oluşturduğu temalarla ilgili cevaplarından alıntılar aşağıda yer almaktadır.

Tema 1 Mutluluk, huzur, gurur ve manevi zenginlik hissi kazanımı

Katılımcı 1 “İçim huzur doluyor, mutlu oluyorum. Hep işim rast gidiyor. İyilik yapıp iyilik buluyorum ve çevremi de yönlendiriyorum.”

Katılımcı 5 “Özel çocukların saf ve masum sevgisi her insanda kolay bulunan bir özellik değildi. Onlarla birlikte olmak, içimde bir şeylerin yerleştiğini hissettirdi. Onların mutlu olması beni de mutlu etmişti.”

Katılımcı 6 “Sadece yardım ettiğimiz insan ve hayvanlar değil biz de mutlu olduk. İyiliğin güzelliğini hatırlattı.”

Katılımcı 9 “Hocamız ikinci hafta dersimizde gönüllülüğün insanı mutlu ettiğini söylemişti, ne demek istediğini şimdi daha iyi anlıyorum. Para olmadan mutluluk olmaz lafına da artık inanmıyorum. Bir canı mutlu edince mutlu oluyoruz.”

Katılımcı 30 “Hiç bir maddi beklenti olmadan manevi mutluluk, yapılan iyiliklerin karşılığı olarak mutluluğu kazandım.”

Tema 2 Çevresinin gönüllülük bilinci kazanımı ve bu bilincin sürdürülebilir olmasına katkı kazanımı

Katılımcı 10 “Ara tatilde köye gittiğimde bile küçük kardeşlerimize anlatacağım, bilinçlendirmeye çalışacağım.”

Katılımcı 12 “Gelecek nesillere ışık olmak için gönüllülüğü aşılayacağım. Çünkü bir toplum bilinçli, hoşgörülü ve sorumluluk sahibi olursa; o toplumda kavga ve tartışma olmaz. Sadece insanlar değil, hayvanlar da mutlu olur.”

Katılımcı 21 “Gönüllülük çalışmaları sadece bir ders ve ödev için değil, sürekli ve düzenli yapılmalı.”

Katılımcı 27 “Bütün bireylerin kısa bir dönem dahi olsa mutlaka gönüllülük çalışmalarına katılmaları gerektiğini düşünüyorum.”

Katılımcı 29 “Artık herkes tarafından bilinir ki 8. Kıta var dünyada, sadece çöplerden oluşan. Güzel doğayı iki günlük eğlence için pis bırakıp gider olduk. Son yıllarda orman yangınlarının bir diğer sebebi de bu şekilde bizim sorumsuzluğumuz. Bu dünya hepimize emanet ve sahip çıkmalıyız. Etkinliğimizi dinleyince arkadaşlarım da bizim etkinliklerimize katılmak istediler.”

Tema 3 Yeni çevre ve insanlar, yeni hobiler, sosyalleşme, grup çalışması, dostluk, güzel anılar kazanımı

Katılımcı 2 “Görüştüğüm, görüşmediğim arkadaşlarım ile beraberliğe vesile oldu. Sosyal çevrem oldukça geniş, onları da etkinliğime dahil etmek için iletişime geçtim. Hocamızın sağladığı bakış açısı ve kazandırdığı sorumluluk bilinci için ayrıca teşekkür ederim.”

Katılımcı 11 “Ben ve grup arkadaşlarım çocukluğumuza döndük. Çocuklarla güldük, oyunlar oynadık, yaşımızı ve dışarıdaki dünyayı unutmuştuk. O havaya sadece sevgi ve masumiyet hakimdi.”

Katılımcı 19 “Karşılık olmadan da insan hayatında birşeyler yapabirmiş. Üniversite bittiğinde hiç unutmayacağım en güzel, en garip ve en iyi etkinliğimiz olmuştu. Teşekkür ederim.”

Katılımcı 25 “Daha önce böyle bir çalışma yapmadım. Ortak bir çalışmada da bulunmadım. Gönüllülüğün para karşılığı olmadan, herhangi bir karşılık beklemeden yapıldığını öğrendim.”

Katılımcı 27 “Asosyal yapım gereği bireysel olarak gönüllülük çalışmaları yapıyordum lakin grup şeklindeki bir etkinliğe ilk defa katıldım. Bir süre geçtikten sonra kendimi etkinlikte sorumluluk alırken ve diğer insanlarla devamlı iletişim halinde buldum.”

Tema 4 Karşılık beklemeden iyilik yapma, iyiliğin güzelliği ve sürdürülebilirliğinin algısının kazanımı

Katılımcı 7 “İyiliğin, yardım etmenin, karşısındaki insanı mutlu etmenin hiç de zor olmadığını anladım”

Katılımcı 16 “İyiliği, empati yapmayı ve gülümsemeyi hiçbir zaman bırakmamamız lazım, bunu anladım. Hayatımda artık daha hızlı düşünceli ve daha çok iyimser biri olacağım.”

Katılımcı 22 “İyiliğin küçük yaşta anlatılıp aşılması gerekiyor.”

Katılımcı 26 “İnsan başka bir canlıya, doğaya, ihtiyaç sahibi birine el uzatabildiğinde yaşadığını hissediyor.”

Tema 5 Bireysel gelişime katkı, deneyim, cesaret, özgüven, sorumluluk alma, iletişim kurma kazanımı

Katılımcı 3 “Edindiğim tecrübe, dostluklar için memnunum. Huzur, gurur ve sorumluluk duygularını derinden hissetmeme vesile oldu.”

Katılımcı 8 “Bana bir çok şey öğretti ve hayatıma yeni tecrübeler kattı. Öncelikle Hoca’mızın davet ettiği misafirler olaylara başka pencereden bakmamı sağladı. Gençlik Merkezi ziyaretimiz gönüllüğün bambaşka bir seviye olduğunu gösterdi.”

Katılımcı 9 “Bu dersi dersi veren Hoca’mı çok sevdiğim için almıştım. Dersin bu kadar çok şey katacağını tahmin edemezdim. Sık sık patili dostlarımızı beslediğim için artık onlardan korkmuyorum, hatta bazen konuşuyorum. Hoca’mıza kattıkları için çok teşekkür ederim.

Katılımcı 12 “Eskiden topluluk içinde söz hakkı almaya korkar çekinirken şimdi özgüvenim yerine geldi. Söz hakkı alıyorum, düşüncemi belirtiyorum.”

Katılımcı 20 “Toplum için, dinimiz için sorumluluklarımı yeniden hatırladım”

Tema 6 Empati, şükretme, hoşgörü, gelecek nesilden umudu olma duygularının kazanımı

Katılımcı 6 “Okuldaki çocuklar o kadar hayırsever ve temiz kalpli ki hepimiz çok şaşırdık. Anladım ki asıl gönüllülüğü öğrenmesi gereken çocuklar değil biziz.”

Katılımcı 15 “Arkadaşlarıyla beraber insanlara iyilik yapma bakış açısı harika birşey, insan kendisiyle gurur duymaya başlıyor ve şükretme kavramını daha net anlamaya, algılamaya ve uygulamaya başlıyor.”

Katılımcı 17 “Bu yaşananları görmek bana hayatı ve yaşam biçimimizi sorgulattı. Çünkü yarın başımıza ne geleceğini bilmediğimizden ben de bu durumda kalabilirdim. Ama bunu şimdiye kadar görmezden gelip, yapılması gereken duyarlılığı yapmamışım. Bundan sonra daha çok özen gösteriyor ve dikkatimi artırıyorum. Bunları görmeme, yaşamama ve bende birşeylerin değişmesine vesile olan Berfu Hoca’ma teşekkür ediyorum.”

Katılımcı 26“Bizde olana karşı farkındalık ve şükür edebilmek. Karnımız tokken bilmiyoruz, düşünmüyoruz aç insanların, canlılarında olabileceğini; israf edebiliyoruz, umursamıyoruz ama ne zaman ki bir gönüllülük faaliyetinde o ekmeğe muhtaç canlar görüyoruz. O zaman anlıyoruz aslında ne kadar şanslı olduğumuzu. Ve elimizde olanı elimizden geldiğince paylaşmamız gerektiğini. Önceden ben ne yapabilirim ki diye düşünürken, şimdi başka neler yapabilirim diye düşünüyorum”

Katılımcı 28 “81 ilde yapılan deprem tatbikatında bulundum. Hiç o kadar derinden hissetmemiştim. Deprem oluyormuş gibi yaşamak bile insanı çaresiz hissettiriyor.”

Tema 7 Çevreyi gözlem, çevreye daha duyarlı olma, yeni farkındalıklar kazanımı

Katılımcı 4 “Etkinliğimizde özel bireyleri seçmiştik. Empati kurma, gözlem yapma gibi kazanımlar elde edeceğimi düşünmüştüm. Ancak beklentimin üzerinde yeni farkındalıklar kazandım.”

Katılımcı 26 “Çevremizi, dünyamızı önemsemeliyiz. Dünya üzerinde hayvan-doğa-insan elvermezse dünyanın sonu uzakta olmaz.”

Katılımcı 13 “İnsanlığa, Türkiye’ye, dünyamıza ne kattığımızın önemli olduğunu anladım. Düşünce yapımı değiştiren Hoca’mıza çok teşekkür ederim.”

Katılımcı 17 “İnsanların çektikleri zorlukları gözlemledim, yaşadıkları yerleri gördüm. Kimsenin girmek yada önünden bile geçmek istemediği virane yerlere girip çıktık. İnsanlara yardım ederken, gözlerindeki o pırlıtyı görmek bile sevindirdi. İnsan, hayvan ayırt etmeden yardım edeceğim.”

Katılımcı 28“Görme engellilerin nelere ihtiyaç duyduğu ve bu ihtiyaçların nasıl karşılanabildiğini gözlemledim. Çünkü, görme engeli sadece doğuştan gelen bir durum değil, bir gün başımıza gelirse nasıl hayata tutunmamız gerektiği üzerine bir farkındalığım oldu.”

Tema 8 Yardımlaşma, birlik beraberlik, yaşamlara umut olma ve kolaylaştırma isteği kazanımı

Katılımcı 2 “İnsanlara yardım etme içgüdüsünü önemli bir seviyeye çıkarıyor.”

Katılımcı 14 “Birbirimizden çok farklı düşünce yapısına sahip olmamıza rağmen, aynı amaç için birarada olup benzer ve faydalı gönüllülük çalışması fikirleri konusunda aynı düşünmek beni çok şaşırtmıştı.”

Katılımcı 23 “Bana daha yardımsever, sevgi dolu ve karşılıksız güzel şeyleri yapma farkındalığı oluşturdu. Ayrıca Gençlik Merkezi gönüllüsü olarak TV programı çekimine katıldık. Gitar çaldım.”

Katılımcı 24 “Her yardımın para ile olmayacağını ve yardımlaşmanın çok gerekli olduğunu bir kez daha farkına vardım.”

4. Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Gönüllülük Çalışmaları Dersi'nin Türkiye Cumhuriyeti Gençlik ve Spor Bakanlığı tarafından önerilerek Üniversitelerde müfredata alındığı 2020-2021 Güz Döneminde, Dünya geneline yayılan ve Türkiye'de ilk vakanın Sağlık Bakanlığı tarafından 11 Mart 2020 tarihinde açıklandığı bir pandemi süreci de yaşanmaktaydı. Bu araştırmanın yapıldığı süreçte de Türkiye'de on bir il ve pek çok komşu ülkede hissedilen 6 Şubat 2023 depremlerinin yaşanması, gönüllülük çalışmalarının ders olarak üniversitelerde müfredata alınmasının önemini fazlasıyla hissettirmiştir. Bu dersin potansiyel girişimci adayları olan öğrencilerin her an yaşanabilecek salgın hastalık, deprem, yangın vb. doğal afetlere her an için hazırlıklı olmaları ve proaktif bir bakış açısı ile sorunlara çözüm üreten yaklaşım geliştirmelerine katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Geleceğin potansiyel girişimci adayları olan öğrencilerin bu dersi alarak, gönüllülük çalışmalarında bulunmaları, gelecekte iş dünyasında yer aldıklarında edinmiş oldukları kazanımları yaşamlarına yansıtabilmeleri; gerek iş dünyası gerekse toplum için büyük önem arz etmektedir.

Öğrencilerin araştırma sorusuna vermiş oldukları cevaplar ve bu cevaplar yoluyla iletmek istedikleri mesajlar incelendiğinde, “Gönüllülük Çalışmaları Dersi”nden beklentilerinin üzerinde kazanımlar elde ettiklerini ortaya koymaktadır. Potansiyel girişimci adayları olan öğrencilerin etkinliklerle ilgili duygu ve düşüncelerinde sekiz temanın etkili olduğu görülmüştür. Araştırmaya katılan 30 öğrencinin etkinlik raporlarının 25'inde mutluluk, huzur, gurur ve manevi zenginlik hissi kazanımı, 17'sinde çevresinin gönüllülük bilinci kazanımı ve bu bilincin sürdürülebilir olmasına katkı kazanımı, 16'sında empati, şükretme, hoşgörü, gelecek nesilden umudu olma duygularının kazanımı, 14'ünde bireysel gelişime katkı, deneyim, cesaret, özgüven, sorumluluk alma, iletişim kurma kazanımı, 13'ünde karşılıklı beklemeden iyilik yapma, iyiliğin güzelliği ve sürdürülebilirliğinin algısının

kazanımı, 12'sinde yeni çevre ve insanlar, yeni hobiler, sosyalleşme, grup çalışması, dostluk, güzel anılar kazanımı, 9'unda çevreyi gözlem, çevreye daha duyarlı olma, yeni farkındalıklar kazanımı ve 5'inde yardımlaşma, birlik beraberlik, yaşamlara umut olma ve kolaylaştırma isteği kazanımı ile ilgili duygu ve düşüncelerinin yer aldığı tespit edilmiştir. Elde edilen bu sonuçların daha önce yapılmış çalışmaların verileri ile örtüştüğünü söylemek mümkündür.

İlter (2023) çalışmasında “Gönüllülük Çalışmaları” dersinin, öğrencilerde istenilen kazanımları sağladığı ve gönüllülük algısına olumlu bir bakış geliştirdiğini ortaya koymuştur. Potansiyel girişimci adayı öğrenciler ile yapılan çalışmamızda da gönüllülük bilinci kazanımı sağlandığı görülmektedir. Kundoğlu ve Akbaş (2022) çalışmalarında öğretmenlerin iş yaşamlarında karşılaştıkları sorunların çözümünde, gönüllülük faaliyetlerinden edindikleri kazanımların önemli bir yöntem olduğunu ve aynı zamanda bu faaliyetlerin mesleki sorumlulukları olarak değerlendirilen sosyal sorumluluk çalışmalarına ve toplumsal duyarlılıklarına önemli katkılar sağlayacağını belirtmişlerdir. Cengiz(2021), çalışması kapsamındaki katılımcıların gönüllülüğe karşı istekli ve olumlu yaklaştıklarını belirtmektedir. Gerek Kundoğlu ve Akbaş (2022), gerekse Cengiz (2021)'in çalışmalarında görüldüğü gibi çalışmamızda da öğrencilerin gönüllülük faaliyetlerinden edinmiş oldukları kazanımlarını, girişimcilik yolculuklarında toplumsal duyarlılıklarına yansıtan sosyal sorumluluk projeleri ile destekleyecekleri algısı oluşmuştur. Açar ve Özcan (2022) ise çalışmalarında sosyal girişimcilik eğilimleri ve gönüllülük motivasyonları arasında istatistiksel olarak pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki bulmuşlardır. Çalışmamızda ekonomik ve sosyal girişimcilik ayrımı yapılmamıştır. Ancak mezun her öğrencinin bir girişimci olabileceği kurgulanmıştır.

Büyük vd. (2016) çalışmalarında gönüllü hizmet sağlamaya yönelik motivasyonları; etkili iletişim, amaçlı özgecilik, karşılık bekleme, bireysel tatmin, gösteriş, dini değerler, , geri ödeme, , kariyer sağlama, , kişisel gelişim, sosyalleşme, sosyal statü, toplumsal fayda, özgecilik (diğerkâmlık) olarak belirlemişlerdir. Bu çalışmada ise katılımcıların gönüllülük etkinlikleri sonrası kazanımlarında; geri ödeme, gösteriş, kariyer sağlama, karşılık bekleme ve sosyal statü gibi beklenti içinde olmadıkları görülmektedir. Çalışmamızın bulguları bu noktada farklılık göstermektedir.

Öğrenciler yapmış oldukları etkinlikler sayesinde hem kendileri mutlu olmuş, hem de etkileşimde buldukları taraflar mutlu olmuşlardır. Aynı zamanda öğrenciler birlik, beraberlik, paylaşma, yardımlaşma, dayanışma, şükretme, cesaret, özgüven, farkındalık, çevreye ve sorunlara duyarlı olma,

takım çalışması, karşılıksız iyilik yapma gibi pek çok kazanım elde ederek bireysel gelişimlerini pek çok alanda sürdürmüşlerdir. Bu ders potansiyel girişimci adaylarına, girişimciliğin yanı sıra 21.yy potansiyel meslekleri neler olabilir algısı da oluşturmuştur. Öğrenciler sadece yapmış oldukları gönüllülük çalışmaları ile kendilerini sınırlamamış, bu etkinliklerin uzantıları neler olabilir, daha başka çevreye nasıl faydalı olabilirim düşüncesi ile çağın gerekliliğini yakalama adına, interdisipliner davranış geliştirme kazanımları edinmişlerdir. Başka yaşamlara dokunma, kendi yaşamları ile kıyaslama ve şükretme duygusu kazanmışlardır. Bu kazanımlar aslında en önemli farkındalıklar arasında yer almaktadır. Doğa, insan ve hayvan yaşam dengesini; ekosistemin dengede kalmasının gönüllülük çalışmaları ve hatta sürdürülebilir gönüllülük çalışmaları ile desteklenebilir olacağını gözlemlemişlerdir. Ve elde etmiş oldukları tüm bu kazanımları, yaşamları boyunca çevreleriyle paylaşmaları gerekliliğini ifade etmişlerdir. Bu çalışma sürdürülürken yaşanan 6 Şubat depremlerinde dersi alan ve etkinlik yapan, gönüllülüğün tadını aldığı ifadelerinden anlaşılan bir öğrencinin göçük altında kaldığının öğrenilmesi derinden sarsmıştır.

Üniversitelerde teknoparklar vasıtasıyla, iş adamlarının, öğrencilerin, öğretim elemanlarının buluşması sağlanarak öğrencilerin girişimci olma yolunda yürüyebilmelerine için ışık tutulmaktadır. Benzer bir algıyla gönüllülük çalışmaları dersi de üniversitelerin, iş adamlarının yanı sıra Sivil Toplum Kuruluşları (STK) ile de işbirliği yapmaları gerekliliğini de ortaya koymaktadır. Bu sayede öğrenciler girişimciliğin maddi kazanımlarının yanı sıra manevi kazanımlar da elde ederek, hem iş dünyasına, hem de çevrelerinde yaşanabilecek sorunlara çözüm odaklı, gönüllü bireyler olarak katkı sağlayabileceklerdir. Ayrıca Gönüllülük Çalışmaları dersini veren Hoca'nın da, gönüllülük çalışmalarında deneyimli ve örnek bir profile sahip olmasının da bu kazanımların elde edilmesinde etkili olacağı kanaati taşınmaktadır. Arkün ve Seferoğlu (2010)'nun çalışmalarında, dersi veren öğretim elemanının topluma hizmet konusunda deneyimli ve gönüllü olmasının dersin işlenişine olumlu katkısının olduğunu vurgulamaları, bu kanaati desteklemektedir.

Özmutaf ve Köstepen (2018) çalışmalarında Türkiye STK'ları kapsamında gönüllülükle ilgili süreçlerde ilgi, bilinç, sahiplenme ve geliştirme çabasının düşük seviyede olduğunu belirlemişlerdir. Oysa araştırmamız, üniversite öğrencilerinin gönüllülük çalışmalarını sahiplendiklerini, yaşam boyu sürdürülebilir gönüllülük algısı geliştirdiklerini, bilinçli ve konuya ilgili olduklarını ortaya koymaktadır.

Türkoğlu (2021) çalışmasında Türkiye’de gönüllü insan kaynağının yetersizliğini vurgulamaktadır. Üniversite müfredatına alınan “Gönüllülük Çalışmaları” dersinin ve bu dersi alan öğrencilerin Türkiye’de gönüllü insan kaynağına da katkı sağlayacağını söylemek çalışmamızın sonuçlarına bakıldığında mümkündür.

Balpmar (2022), gönüllülük üzerine Türkiye’deki alanyazının genelde STK gönüllülerinin gönüllülük algısını, eğilimini ve deneyimini araştırdığını ifade etmiştir. Yazar çalışmasında Türkiye’de her ne kadar gönüllülük ile ilgili çalışmaların 20-30 yıllık geçmişi olmasına rağmen toplumun geniş kesimlerinde gönüllülüğe ilişkin eğitimlerin, algıların, deneyim ve tutumlarını konu alan çalışma sayısının sınırlı olduğunu belirtmektedir.

Dolayısıyla “Gönüllülük Çalışmaları” dersinin öğrenciler üzerinde nasıl bir etki bırakacağına dair sınırlı sayıda çalışma vardır. Özellikle Potansiyel Girişimci aday öğrenciler ile ilgili çalışmaya rastlanılmamıştır. Üniversite eğitimi alan her öğrencinin aynı zamanda girişimci aday, yani potansiyel girişimci olarak düşünülmesi çalışmayı önemli kılmaktadır. Aslında bu noktada girişimcilik kültürü ve gönüllülük çalışmalarının etkileşiminin; Türk kültürümüzde yer alan Ahi’lik yapılanmasında görüldüğü gibi ticari ve sosyal yaşamı olumlu yönde etkileyebileceğini söylemek mümkündür.

Bu anlamda çalışmanın literatüre ve gelecekte yapılacak çalışmalara katkı sağlayabileceği düşünülmektedir. Gelecek çalışmalarda Gönüllülük Çalışmaları dersi müfredatında yer alan üniversitelerde, öğrencilerin ders kazanımları ile ilgili karşılaştırmalı çalışmalar yapılabilir. Aynı üniversitede birbirini izleyen yıllarda dersi alan öğrencilerin kazanımları izlenerek farklı çalışmaların yapılması da mümkündür.

Kaynakça

- Açar, E. ve Özcan, N. (2022). Gönüllülük Motivasyonları ile Sosyal Girişimcilik Eğilimleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Kanonik Korelasyon Analizi. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 33(4), 1141-1160.
- Arkün, S., ve Seferoğlu, S. S. (2010). Topluma hizmet uygulamaları dersinin işlenişine yönelik bir örnek uygulama ve sürece ilişkin öğrenci görüşlerinin değerlendirilmesi, *Gençlere Topluma Hizmet Bilinci Kazandırma Çalışmaları: Üniversiteden Örnek Uygulamalar*, 7.
- Aydınoglu, İ. (2021). *Çocukta ve Gençte Sevgi ve Gönüllülük*, İstanbul, K-İletişim Yayınları No:5.
- Başpınar, A. (2022). Türkiye’de Gönüllülük Araştırmaları, Ed:Şentürk, M. (Ed.), *Dünyada Gönüllülük Araştırmaları*, Ankara, Nobel Yayınları.
- Bible, (2023), Philippians, 2:13, https://www.biblestudytools.com/philippians/2-13.html#google_vignette (Erişimtarihi: 23.08.2023).
- Büyüç, K., İşlek, M.S., Çakmak, M.N. ve Tiltay, A. (2016). Yöneticilerin ve Çalışanların Bakış Açısıyla Sivil Toplum Kuruluşlarında Gönüllülerin Motivasyonları, C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt17, Sayı 1, 303-323.
- Camplin, J. C. (2009). Volunteers leading volunteers. *Professional Safety*, 54(05), 36-42.
- Cengiz, S. (2021). Acil Yardım Ve Müdahale Personelinin Gönüllülük Düzeyinin Belirlenmesi Üzerine Bir Araştırma: Gümüşhane Örneği, *Selçuk Sağlık Dergisi*, 2(2), 98-114.
- Coşkun, H.(2011). *Topluma Hizmet Uygulamaları*, Ankara, Anı Yayıncılık.
- Çaha, Ö. (1996). *Sivil Kadın Türkiye’de Sivil Toplum ve Kadın*, Ankara, Vadi Yayınları.
- Çankır, B. (2021). *Liderlik, Gönüllülük ve Gönüllü Liderliği*, İstanbul, Beta Yayınları.
- Çelik, A. Ve Akgemci, T. (2010). Girişimcilik Kültürü ve KOBİ’LER, 3.Baskı, Gazi Kitabevi, Ankara.
- Dere, İ. ve Akdeniz, Ş.N. (2021). Topluma Hizmet Eden Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının Etkin Vatandaşlık ve Gönüllülük Algıları, *Başkent University Journal of Education*, [S.l.], v. 8, n. 2, p. 352-367.
- Doğaner, M. (2004). Kâr Amacı Gütmeyen Kuruluşlarda Pazarlama Anlayışı, *Pazarlama Dünyası Dergisi*, S.:2004-2, Mart-Nisan 2004, s.36-44.
- Drucker, P. (2017). *İnovasyon ve Girişimcilik Uygulama ve İlkeler*, Çev. Gülfidan, İ., Optimist Yayın No: 441, İstanbul.
- Drucker, P. F. (2006). *Managing the Non-Profit Organization:Principles and Practices*, United States of America, Harper Collins Publishers. <http://>

- www.amazon.com/Managing-Nonprofit-Organization-Peter-Drucker/dp/0060851147, erişim tarihi: 19.02.2023.
- Ege, R. (2011). Gönüllülük, Din ve Din Eğitimi. *Dini Araştırmalar* 14 / 38 (June 2011): 5-16 .
- Ergen, M. (2014). *Girişimci Kapital-Silikon Vadisi Tarihi ve Start Up Ekonomisi*, İstanbul, Koç Üniversitesi Yayınları.
- Fişne, M. (2022). *Uluslararası Spor Organizasyonlarında Gönüllülük*, Ankara, Gazi Kitabevi.
- Gidron, B. (1978). Volunteer work and its rewards. *Volunteer administration*, 11(3), 18-32.
- Grossman, J. B., & Furano, K. (1999). Making the most of volunteers, *Law and contemporary problems*, 62(4), 199-218.
- İlter, B. (2016A). Bir AB Projesinin Sosyal Girişimcilik Üzerine Etkisi, *Sosyal ve Liberal Bilimlerde Yeni Yönelimler*, Babacan, H. Ve Özer, S.(Ed.), Ankara, Gece Kitaplığı, ss.191-200.
- İlter, B. (2016B). Perception of entrepreneurial culture in the Islamic marketing, *IOSR Journal of Business and Management*, 18(9), 29-35.
- İlter, E. (2023). Gönüllülük Çalışmaları Dersine Yönelik Öğrenci Görüşlerinin Kazanım Boyutunda Değerlendirilmesi: Erzincan Binalı Yıldırım Üniversitesi, *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16 (1) , 91-109 .
- İnal, M.E. (2000). Kâr Amacı Gütmeyen Örgütler ve Pazarlama, *Pazarlama Dünyası Dergisi*, S.:2000-4, Temmuz-Ağustos 2000, s.48-50.
- Kapu, H. Vd. (2012). *Sivil Toplum, Girişimcilik ve Ekonomik Kalkınma*, Ankara, Savaş Yayınevi.
- Kocadere, S.A. & Seferoğlu, S. S. (2013). Topluma Hizmet Uygulamaları Dersinin İşleniş: Uygulama Örnekleri ve Sürece İlişkin Öğrenci Görüşlerinin Değerlendirilmesi, *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* , 34 (34) , 75-89 .
- Kotler, P. (2018). *A'dan Z'ye Pazarlama Pazarlamayla İlgilenen Herkesin Bilmesi Gereken 80 Kavram*, Çev: Kalem Bakkal, A., İstanbul, MediaCat Kitapları.
- Kundogdu, G., ve Akbaş, O. (2022). Öğretmenlerin Gönüllülük Motivasyonlarının Eğitim Programı Liderliği Yeterlikleri Bağlamında İncelenmesi, *Gazi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 8(3), 442-469.
- Kur'an-ı Kerim. (2023), Fatır 10. <https://www.kuranayetleri.net/fatir-suresi/ayet-10> (Erişim tarihi, 23.08.2023).
- Kur'an-ı Kerim. (2023), Müddesir 6. <https://mealler.org/SureveAyetler.aspx?-sureid=074&ayet=006>(Erişim tarihi, 23.08.2023).
- Marangoz, M. (2016). *Girişimcilikte Güncel Konular ve Uygulamalar*, İstanbul, Beta Yayınları.

- Metin, O. ve Ünal, Ş. (2022). İçerik Analizi tekniği: İletişim bilimlerinde ve Sosyolojide doktora tezlerinde kullanımı. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(Özel Sayı 2), 273-294.
- Özkaşıkçı, I. (2013). *Dijital Çağ'da Girişimcilik Ekosistemi*, İstanbul, Butik Yayıncılık.
- Özmutaf, N.M. ve Köstepen, A. (2018). Stk'larda Üyelerin Gönüllü Hakları Çerçevesinde Gönüllülüğe Yönelik Algılarının Belirlenmesi Üzerine İzmir İlinde Bir Araştırma, *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 813-826.
- Saran, M., Coşkun, G., İnalzorel, F. ve Aksoy, Z. (2011). Üniversitelerde Sosyal Sorumluluk Bilincinin Geliştirilmesi: Ege Üniversitesi Topluma Hizmet Uygulamaları Dersi Üzerine Bir Araştırma. *Journal of Yasar University*, 6(22).
- Sarı, H. (2020). *Merkez'de Gönüllülük*, Denizli, BO Yayınları.
- Scarborough, N.M. (2014). Girişimciliğin ve Küçük İşletme Yönetiminin Temelleri, (Çev. Sart, G.), 7.Basımdan çeviri, Ankara: Nobel Yayınları.
- Şentürk, M. (2022). Gönüllülüğü Araştırmak, Şentürk, M.(Ed.), *Dünyada Gönüllülük Araştırmaları*, Ankara, Nobel Yayınları.
- Thoits, P. A. ve Hewitt, L. N. (2001). Volunteer work and well-being. *Journal of health and social behavior*, 115-131.
- Türkoğlu, H.S. (2021). Gönüllülerin ve Sivil Toplum Kuruluşlarının Yaşadıkları Sorunlar, Çankır, B. (Ed.), *Liderlik Gönüllülük ve Gönüllü Liderliği*, İstanbul, Beta Yayınları, 119-130.
- Wilson, J. Ve Janoski, T. (1995). The contribution of religion to volunteer work. *Sociology of religion*, 56(2), 137-152.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2016). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Ankara: Seçkin Yayınları.
- Yönten Balaban, A. ve Çoban İnce, İ. (2015). Gençlerin Sivil Toplum Kuruluşlarındaki Gönüllülük Faaliyetleri ve Gönüllülük Algısı: Türkiye Eğitim Gönüllüleri Vakfı (TEGV) Örneği, *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 30 (2), 149-169.

Sosyal Bilimlerde Kuram, Araştırma ve Tartışmalar - 1

Editörler:

Kürşad Özkaynar • Mehmet Mecek

 ÖZGÜR
YAYINLARI

ISBN 978-625-5958-69-3

9 786255 958693